

Hungarológiai Közlemények

A MAGYAR TANSZÉK FOLYÓIRATA 2019/1

Hungarológiai
Közlemények

Hungarološka
saopštenja

Papers of
Hungarian Studies

65 éve terjesztjük a tudást – Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
65 godina širimo znanje – Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet
For 65 years spreading knowledge – University of Novi Sad, Faculty of Philosophy

60 éves a Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
60 godina Katedre za mađarski jezik i književnost
60th Anniversary of the Department of Hungarian Studies

Támogatóink:
Štampanje ovog broja pomogli su:
The issue was supported by:

Министарство просвете,
науке и технолошког развоја

KÉSZÜLT A MAGYAR KORMÁNY
TÁMOGATÁSÁVAL

MINISZTERELNÖKSÉG
NEMZETPOLITIKAI ÁLLAMTITKÁRSÁG

BETHLEN GÁBOR
Alap

Hungarológiai Közlemények

AZ ÚJVIDÉKI BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KAR
MAGYAR NYELV ÉS IRODALOM TANSZÉKÉNEK
FOLYÓIRATA

2019. L. évf. 1. sz. ÚJ FOLYAM XX. évf. 1. sz.

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

Az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Kara

Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének lektorált tudományos folyóirata

Megjelenik évente négyszer

Fő- és felelős szerkesztő: Toldi Éva tanszékvezető

(Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Szerbia, eva.toldi@ff.uns.ac.rs)

A kiadásért felel: Ivana Živančević-Sekeruš dékán

(Bölcsészettudományi Kar, Újvidéki Egyetem, Szerbia)

Szerkesztőbizottság

Berszán István

(Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Magyar Irodalomtudományi Intézet, Kolozsvár, Románia, iberszan@yahoo.com)

Csernicskó István

(II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Hodinka Antal Nyelvi Kutatóintézet, Beregszász, Ukrajna, csistvan@kmf.uz.ua)

Gintli Tibor

(Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Modern Magyar Irodalomtörténeti Tanszék, Budapest, Magyarország, gintli.tibor@btk.elte.hu)

Nemes Péter

(Indiana Egyetem, Globális és Nemzetközi Tanulmányok Kar, Nemzetközi Tanulmányok Tanszék, Bloomington, USA, pnemes@indiana.edu)

Tuomo Lahdelma

(Jyväskyläi Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Művészeti és Kultúratudományi Intézet, Jyväskylä Finnország, tuomo.v.k.lahdelma@jyu.fi)

Thomka Beáta

(Pécsi Tudományegyetem, Modern Irodalomtörténeti és Irodalomelméleti Tanszék, Irodalomtudományi Doktori Iskola, Pécs, Magyarország, thomka.beata@pte.hu)

Andrić Edit

(Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Szerbia, andrice@sbb.rs)

Utasi Csilla

(Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Szerbia, csilla.utasi@gmail.com)

A kéziratokat a főszerkesztő (eva.toldi@ff.uns.ac.rs) vagy a szerkesztőség (hungar@ff.uns.ac.rs) elektronikus postacímére várjuk.

UNIVERZITET U NOVOM SADU

Hungarološka saopštenja

FILOZOFSKI FAKULTET
GODIŠTE L-1/XX-1

NOVI SAD
2019/1

HUNGAROLOŠKA SAOPŠTENJA

Recenzirani naučni časopis Odseka za hungarologiju Filozofskog fakulteta
Univerziteta u Novom Sadu

Izlazi kvartalno

Glavni i odgovorni urednik: Eva Toldi, šef odseka

(Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Odsek za hungarologiju, Srbija,
eva.toldi@ff.uns.ac.rs)

Za izdavača: Ivana Živančević-Sekeruš, dekanica

(Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu, Srbija)

Uređivački odbor

Ištvan Bersan

(Univerzitet Babeş-Bolyai, Filozofski fakultet, Institut za mađarski jezik, Cluj-Napoca, Rumunija,
iberszan@yahoo.com)

Ištvan Černičko

(Transkarpatska mađarska viša škola „Ferenc Rakoci II”, Lingvistički istraživački centar „Antal Hodinka”,
Beregovo, Ukrajna, csistvan@kmf.uz.ua)

Tibor Gintli

(Univerzitet ELTE, Filozofski fakultet, Odsek za modernu književnu istoriju, Budimpešta, Mađarska,
gintli.tibor@btk.elte.hu)

Peter Nemeš

(Univerzitet Indiana, Fakultet za globalne i međunarodne studije, Odsek za međunarodne studije,
Blumington, SAD, pnemes@indiana.edu)

Tuomo Lahdelma

(Univerzitet Jiveskile, Filozofski fakultet, Odsek za umetnost i kulturne studije, Jiveskile, Finska,
tuomo.v.k.lahdelma@jyu.fi)

Beata Tomka

(Univerzitet u Pečuju, Filozofski fakultet, Odsek za modernu istoriju i teoriju književnosti,
Doktorski program za književne studije, Pečuj, Mađarska, thomka.beata@pte.hu)

Edit Andrić

(Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Katedra za mađarski jezik i književnost, Srbija,
andrice@sbb.rs)

Čila Utaši

(Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Katedra za mađarski jezik i književnost, Srbija,
csilla.utasi@gmail.com)

Rukopise slati na adresu glavnog urednika (eva.toldi@ff.uns.ac.rs) ili redakcije
(hungar@ff.uns.ac.rs).

UNIVERSITY OF NOVI SAD

Papers of Hungarian Studies

OF THE FACULTY OF PHILOSOPHY
VOLUME L-1/XX-1

NOVI SAD
2019/1

PAPERS OF HUNGARIAN STUDIES

University of Novi Sad, Faculty of Philosophy

Peer-reviewed Academic Journal of the Department of Hungarian Studies

A quarterly publication

Editor-in-Chief: Éva Toldi, Head of Department

(University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Hungarian Studies, Serbia,
eva.toldi@ff.uns.ac.rs)

Responsible Editor: Ivana Živančević-Sekeruš, Dean

(University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Serbia)

Editorial Board

István Berszán

(Babeş-Bolyai University, Faculty of Letters, Department of Hungarian Literary Studies, Romania,
iberszan@yahoo.com)

István Csernicskó

(Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian Institute, Antal Hodinka Linguistic Research Center,
Beregovo, Ukraine, csistvan@kmf.uz.ua)

Tibor Gintli

(ELTE University, Faculty of Arts, Department of Modern Hungarian Literary History, Budapest,
Hungary, gintli.tibor@btk.elte.hu)

Péter Nemes

(Indiana University, School of Global and International Studies, Department of International Studies,
Bloomington, USA, pnemes@indiana.edu)

Tuomo Lahdelma

(University of Jyväskylä, Faculty of Humanities, Department of Art and Culture Studies, Jyväskylä,
Finland, tuomo.v.k.lahdelma@jyu.fi)

Beáta Thomka

(University of Pécs, Faculty of Humanities, Department of Modern Literatures and Literary Theory,
Doctoral Programme for Literary Studies, Pécs, Hungary, thomka.beata@pte.hu)

Edit Andrić

(University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Hungarian Studies, Serbia, andrice@sbb.rs)

Csilla Utasi

(University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Hungarian Studies, Serbia,
csilla.utasi@gmail.com)

All manuscripts should be submitted by e-mail to the Editor-in-Chief (eva.toldi@ff.uns.ac.rs)
or the Editorial Office (hungar@ff.uns.ac.rs).

TARTALOM

HÓZSA Éva: Kapingálni egy novellafélét a levelekben <i>Egy „műfaj”, amely Mándy Ivánt nem érdekelte?</i>	1–10
JÁKFALVI Magdolna: A Psyché és a tükör <i>Gaál Erzsébet Temetés-rendezéséről</i>	11–24
MÁTÉ Gábor: A hódoltságkori puszták kialakulása és a pusztásodás jelentősége Dél-Magyarországon	25–44
LŐRINCZ Julianna: A paródia mint intralingvális (textuális) fordítás <i>Karinthy Ady-paródiáinak és Weöres Sándor Ady szelleme mondja című hommage-ának stílusjellemzői</i>	45–59
NÉMETH Gabriella: A jogi terminológia mint modern diszciplína jelentősége a közérthető jogi dokumentációban és a jogi kommunikációban.	60–70
ANDRIĆ Edit: A szakfordítás gondjai kétnyelvű közösségben	71–85
LŐRINCZ Gábor: Alsó-Ipoly mente helyneveinek (alak)változatairól, különös tekintettel a vízzel kapcsolatos megnevezésekre	86–101
SZERDI Ilona: Adalékok az internetes nyelvhasználat magyarórán való hasznosításához.	102–111

CONTENTS

Éva HÓZSA: Searching for a Kind of Short Story in Letters <i>Is it a “genre” Iván Mándy was not interested in?</i>	1–10
Magdolna JÁKFALVI: Psyche and the mirror <i>On Erzsébet Gaál’s Organizing a Funeral</i>	11–24
Gábor MÁTÉ: The Development of the Puszta in the Ottoman Era, and the Importance of Rural Depopulation in Southern Hungary	25–44
Julianna LŐRINCZ: The Parody as Intralingual (Textual) Translation <i>Stylistic markers of Karinthy’s Ady parodies and of Sándor Weöres’ homage: Ady’s spirit is speaking.</i>	45–59
Gabriella NÉMETH: The Significance of Legal Terminology as a Modern Discipline in Enhancing the Clarity of Legal Documents and Legal Communication	60–70
Edit ANDRIĆ: Problems of Specialized Translation in a Bilingual Community	71–85
Gábor LŐRINCZ: On the Variants (of form) of Toponyms focusing on Hydronyms in the Lower Ipoly Valley	86–101
Ilona SZERDI: The effective use of Internet language in Hungarian lessons	102–111

SADRŽAJ

Eva HOŽA: Iščeprkati iz pisama nešto nalik noveli „Žanr“ za koji Ivan Mandi nije bio zainteresovan?	1–10
Magdolna JAKFALVI: Psiha i ogledalo Pogreb u režiji Eržebet Gal.	11–24
Gabor MATE: Nastanak pustare za vreme turske vladavine i njen značaj u južnom delu Mađarske	25–44
Juliana LERINC: Parodija kao intralingvalni (tekstualni) prevod <i>Stilske karakteristike Adijeve parodije Karintija i omaža Šandora Vereša pod naslovom „Adijev duh“</i>	45–59
Gabriela NEMET: Značaj pravne terminologije kao moderne discipline u razumevanju pravnih dokumenata u pravnoj komunikaciji	60–70
Edit ANDRIĆ: Problemi stručnog prevođenja u dvojezičnom okruženju	71–85
Gabor LERINC: O varijantama toponima uz donji tok Ipolja s posebnim osvrtom na hidronime	86–101
Ilona SERDI: Prilozi za korišćenje interneta pri nastavi mađarskog jezika	102–111

ETO: 821.511.141-32Mándy I.
821.511.141-6Mándy I.
DOI: 10.19090/hk.2019.1.1-10

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

HÓZSA Éva

Újvidéki Egyetem
Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar
Szabadka, Szerbia
hozsaeva@eunet.rs

KAPIRGÁLNI EGY NOVELLAFÉLÉT A LEVELEKBEN

Egy „műfaj”, amely Mándy Ivánt nem érdekelte?

Searching for a Kind of Short Story in Letters

Is it a “genre” Iván Mándy was not interested in?

Iščepkrati iz pisama nešto nalik noveli

„Žanr“ za koji Ivan Mandi nije bio zainteresovan?

Mándy Iván születésének századik évfordulójára jelent meg válogatott levelezése, egy kötetnyi abból a „műfajból”, amely az íróat kevésbé érdekelte. A kötetcímben kiemelt „válogatott” jelző nem a kiválasztott levelekre, hanem inkább a még meg nem találtakra, tehát a nem teljesség problémájára utal. A tanulmány a levelek kapcsán elsősorban a Mándy-szövegek és kontextusuk közötti összefüggéseket vizsgálja, valamint azt a kommunikációs hálót, amely Mándy és íróársai között kialakult. Számos irodalomtörténeti és kultúrpolitikai mozzanat fedezhető fel a küldött és kapott levelekben. A levélszövegekbe szőtt sűrített megállapítások gyakran irodalmi és kulturális diskurzust indukálnak, olyanokat is, amelyek leszámolnak a Mándy-opushoz kötődő sztereotípiákkal. A magán- és közgyűjteményekből származó misszilis küldeményeket, dedikációkat, dokumentumokat és egyéb képanyagot Darvasi Ferenc gyűjtötte össze és rendezte sajtó alá.

Kulcsszavak: küldeménytípusok, levélbeszéd, válogatás, anyagszerűség, névváltozatok, kritikus hozzáállás, identitás

„Megtalált” Mándy-levelek

Darvasi Ferenc a közelmúltban két fontos kötetel gazdagította a Mándy-szakirodalmat. 2015-ben jelent meg *Köztünk vagy. Beszélgetések Mándy Ivánról* című kötete, 2018-ban pedig kiadta Mándy Iván válogatott levelezését. A Mándy-levélygyűjtemény mottóval indul, a *Vera dolgai* dialógusrészlete az elveszett, a szereplő magával vitt leveleire utal, amely az irodalmár befogadó számára előhívja az „elveszett” vagy az „ellopott levél” motívumát, illetve problémakörét. Az elveszett levél kiemelése azért is telitalálat, mert Darvasi Ferenc összesen 68 Mándy-levelet *talált*, ezeket időrendi sorrendben illesztette be a kötetbe. A címben jelzett válogatás művelete tehát a Mándynak írott levelek tekintetében helytálló, ezekből 166-ot kapott kézbe az olvasó (Mándy 2018, 428), a többi még sokfelé rejtőzik. A szerkesztő címadása, hozzáállása egyébként is megfelelő, felvállalta a teljesség távlatos hiányát.

A kötet Utószava hangsúlyozza, hogy nem kritikai kiadásról van szó (Mándy 2018, 438), ennek ellenére a szerkesztés tudományos igényű, ezt a precíz lábjegyzetek, a kötetet záró részletes bibliográfia, a levelek forrásjegyzéke, a felhasznált irodalom, a névjegyzék, sőt a köszönetnyilvánítás bizonyítja. A szerkesztő javította a betűhibákat, mai helyesírásra törekedett, de nem nyúlt bele a kurzívval szedett részekbe, a levélfogalmazványokat és áthúzásokat pedig szintén figyelembe vette (Mándy 2018, 438). A kötet külön értéke a képanyag, a válogatott fotók, levelek, főként a dedikációk gondos beillesztése.

Az első levél 1946 júliusában, az utolsó 1995-ben keletkezett, noha a kötetet egy azonosíthatatlan keltezésű, többszerzős, Nemes Nagy Ágneszt megszólító levél zárja (Mándy 2018, 423). A levelek köz- és magángyűjteményből származnak, az írónak küldött levelek zömmel Mándy felesége tulajdonából kerültek elő.

Cicafejtől a Négernagyapóig

Az olvasó, aki nem lineáris áttekintésre törekszik, hanem először csak böngészi a kötetet, a megszólításokra és aláírásokra figyel, különösen Tóth Judit (Mándy barátnője 1960 és 1964 között) változatos megszólításaira, amelyek megfigyeltetéséhez a lábjegyzetek járulnak hozzá. Tóth Judit több esetben *Négernagyapónak* szólította Mándyt, a név az *Álom a színházról* című Mándy-írás névhasználatára utal (Mándy 2018, 88), az aláírás pedig néha *Kis Rum*, ezt a nevet Mándy találta ki. Tóth Judit megszólításaiban a *Cicuka*, *Cicuska*, *Cicafej*, *Cicamica*, *Ivánka*, *édes kedves Szerzőtársam* is felbukkan, néha pedig el is maradt a játékos, becéző megszólítás. A *Cicuskát* a *Jutka* mellett Mándy is alkalmazta

dr. Simon Judit (a feleség) megszólításakor. (Feltűnő, hogy Mándyt Juditok vették körül!) Más levelezőtársak esetében is előfordult a játékoság. Lakatos István például *Iván* apónak szólította a szerzőt, Bakos Endre *Mesterem*nek nevezte őt (nem *kismester*nek, ahogy megkísérelték lefokozni!) a vagylagos *Iván* mellett. Ezeket a cikázó, találékony megszólításokat azért is érdemes áttekinteni, mert a levelekből visszaköszön a Mándy-szövegkorpusz változatos névhasználata, a szerző humora, iróniája, udvariassága, valamint rejtélyessége, az „elvtárs” megszólítás viszont kontextusfüggő.

Önreprezentáció, kizökkenés, kortársi megítélés

A konvencionális, misszilis levelezés, az összegyűjtött képanyag és a hivatalos értesítések az irodalomtörténészek kincsesbányája lehet, számos olyan adatot fedezhetnek fel a levélbeli kommunikációban, amelyek a szöveginterpretációkhoz is segítséget nyújtanak. A magányosságát és utazással kapcsolatos szorongásait szívesen kiemelő Mándy Ivánt az íróbarátok is fricskázták (például a londoni utazás nehézségeit állította pellengérre, az *Önéletrajz* című kötet novelláira reflektált Orbán Ottó 1989. július 14-én kelt ironikus-játékos levele vagy Nemes Nagy Ágnes 1986. október 14-én írott levelének bevezetése!). Mándy meglehetősen széles körű levelezést folytatott, még akkor is, ha némely tőle származó levél elliptikus, lényegre szorítókozó, és különösebben nem is szerette a kommunikációnak ezt az útját. Szigliget jelentette a kikapcsolódást, oda invitálta vicces illedelmességgel például a *Cipikém*nek szólított Ottlik Gézát (Mándy 2018, 333), a pesti *közérzet* mellett időnként a kizökkenés vált hangsúlyossá. A misszilis küldemények kronologikus olvasása az elmúlást, a veszteségeket, az öregedés folyamatát, a kultúrpolitikai fordulatokat is érzékelhetővé teszi.

A levelek alapján rekonstruálható az (ön)életrajz, a hivatalos és baráti elismerések sora, a kultúrpolitikai diskurzusok néhány mozzanata. Felmerülnek a díjátadások eseményei és háttértörténetei, az 1988. évi Kossuth-díj például „nyelvjátékos” köszöntőket váltott ki az íróbarátok részéről (Esterházy szerint a Kossuth-díj lett „mándys”, Lázár Ervin a ceglédi Kossuth-beszédet parodizálta). Nyomon követhetők Mándy születésnapj fordulója (Ilia Mihály egy tradicionális tápéi köszöntőt illesztett be 1988. december 19-én írott levelébe!), valamint olvasmányai, irodalmi, sőt világirodalmi *jelenléte*, a fordítókkal folytatott *dialogusai*.

Megrendítő olvasói élmény a barátok szeretete, elismerő kritikája, Mándy-olvasata, az a folyamatos odafigyelés, amelyből kiderül, hogy az irodalom nagy-

jai olvasták és értették egymást. Karinthy Ferenc „leányfalusi remeteként” ezt írta 1986-ban a *Temetői látogatás* című Mándy-novella hatására: „Általában már 40 éve készülök mondani, hogy mennyire szeretem írásaidat, beleértve a hangjátékokat stb. stb. Életed bravúrja (szerintem), hogy 5000 éve ugyanaz a Mándy Iván vagy, de mindig mélyebben és magasabban. (Lásd Krúdy, Szomory, Maupassant, Homérosz stb. stb.) Hát még maradj meg sokáig. Isten éltesen, és ird a tereket, mozikat, focikat, klozetokat, Budapestet” (Mándy 2018, 258). A *Magukra maradtak* (1986) olvasása után ezt írta Karinthy Ferenc: „Amint ezt már Veled is, a nagy magyar nyilvánossággal is többszörösen tudattam, lelkes olvasód és híved voltam, vagyok és maradok a jövőben is, így hát légy szíves, csakugyan élj még ötezer évig, hogy én is addig olvashassam. Tehát Zs. J. [Zsámboky János] legyen szíves írja meg mind az asztalán a cédulákon levő témákat, a megalázottakat és megszorítottakat, ez a dolga” (Mándy 2018, 263). John Batki, Mándy angol fordítója, ugyancsak ezt a kötetet emelte ki interjújában, mondván, hogy „nem homogén ez az életmű, figyelmes szemmel nyomon lehet követni benne a változást, fejlődést” (Darvasi 2015, 218). A *Magukra maradtak*at Krúdy *Napraforgójával* együtt küldte el a J. M. Coetzee-nek, és nagyon tetszett nekik (Darvasi 2015, 218). Lengyel Balázs az 1993. évi születésnap ürügyén levelében vállalkozott az addigi Mándy-szövegek értékelésére: „Múlhatatlan, amit el kell mondani. Azt, hogy cetlikkel a konyhaasztalon tudtál olyat csinálni, ami átlényegül, ami mint Weöres, Ottlik, Pilinszky, Ágnes kortalan: ami úgy van, hogy már nem felejthetően lesz” (Mándy 2018, 393).

Levélbeszéd és „szellemi áramlás” – anyagszerűség és elmándysodás

Meglepő, ahogyan Mándy mint „ösrégi és hűséges városlakó” a polgármesteri titkárságnál hosszú levélben szót emelt egy közügyért, Pest tisztaságáért (Mándy 2018, 344–345). Derűre fakaszt, hogy az író beszámolt saját (el)eséséről, amely Visegrádon, a családi nyaralóban történt, ugyanis öniróniája, novelisztikus beszédmódja a fájdalmas élmény kapcsán is kiválóan érvényesült: „És aztán jött a bukás. Mit bukás! Zuhanás Visegrádon. Valami kis zacsekot levittem a kert végébe, és aztán fölfelé megszédültem és elvágódtam. Mándy Iván harmadik esése. Így lesz majd az irodalomtörténetben” (Mándy 2018, 354). Ha a levelek egy-egy szöveghelyét („epizódját”) olvassuk, például az idézett botlás levélbeli megközelítését, azonnal „benne vagyunk egy novellában”, hiszen novellacímek és kulcsszavak sorjáznak a levelekben (vö. Mándy Iván: *A bukás*). Egyébként az 1995. évi esés szintén bekerült a levelezésbe, John

Batki levelének végén kívánt jobbulást és új írást a lassan gyógyulató szerzőnek (Mándy 2018, 412). *Novellisztikus* levelek születtek akkor is, amikor az író feleségének írt, ilyenkor több ízben hosszabb, a dialógusokat sem nélkülöző, élvezetes, számos alkotáslélektani mozzanatot tartalmazó szöveg jött létre. Az elliptikus levélszövegek azonban ez esetben sem hiányoznak. A legfrappánsabb, akár létértelmezésként interpretálható, Hamburgban kelt „egyperces” (1985) így szól: „Drága Jutka! A levegőben nagyon jó volt. / A földön se rossz. / Csók” (Mándy 2018, 255).

A levelezésből kitűnik Mándy szerelemhez való viszonya, meglehetősen szemérmes levélbeszéde, inkább az említett becenevek, a játékos fordulatok és allúziók árulkodnak a vonzalmakról. Az idézett szöveg sűrített létszemlélete a fent-lent polaritását és ugyanakkor összetartozásának vágyképét nyomatékosítja. Erdődy Edit *szent* és *profán* kettősségét emelte ki Mándy életművében: „A szent és profán, magasztos és közönséges ellentétes minőségeinek egyetlen tér-, illetve időbeli pillanatban való, metaforikus, illetve metonimikus sűritésében megjelenik az ős-egy, a teljesség, a *polarítások nélküli állapot* utáni vágy” (Erdődy 1992, 86). Tarján Tamás szerint Mándy pályájának egyik legfontosabb kérdése a „valaki fennvaló”, akiről jó lett volna őt megkérdezni (Darvasi 2015, 62).

Mándy Iván időnként egy-egy határozott szóval, kritikai élel reagált mások szövegeire, korrekt módon válaszolt a szerkesztők és kiadók megszólításaira, vonzódott néhány fiatal íróársához, néha elment az emlékestekre, köszönőleveleket írt, haragjában sem akart „zord cenzor” lenni (Mándy 2018, 420), elméleti összefüggések kifejtésére viszont kevésbé törekedett. Ennek ellenére kiemelhető néhány irodalomtörténészek számára is megfontolható reflexió, például Krúdy pályaképével kapcsolatban ez olvasható egy 1994-ben kelt levélben: „Én egyébként hiszek benne, hogy Krúdy világa mégiscsak legyőzi a szociográfusokat, és egyáltalán mindent” (Mándy 2018, 402). Mándy értékítéletéhez hozzáfűzhető, hogy a recepcióban nem ismeretlen a két szerző (Mándy és Krúdy) összekapcsolása, amely az értelmezői távlatból még inkább hangsúlyozható, például a Szindbád-történetekben megjelenő „heterotopikus terek” összefüggésbe hozhatók Mándy „kísértetjárta színhelyeivel” (Bengi 2018, 42). Az ötvenes évek novelláinak elbeszélésmódja „egy abban az időben elhallgatott hagyomány »hangtalan«, ám egyre jelentőségteljesebbé váló folytatójának, pontosabban más tapasztalati összefüggések közé illeszkedő újraértelmezőjének is tartható” (Bengi 2018, 43). Ebben az értelemben Ottlik Géza beszédmódjához kapcsolható Mándy néhány írása. Vörös István a kollaboráns író problémáját vetette fel az ötvenes években keletkezett Mándy-novellákkal kapcsolatban: „A társszerzőkről szóló novellákban van valami antipornográf, politikopornográf

elem, amelyet humorról és aggályosan jelenít meg Máty. Hogy hát hiszen még ez is, az előadások tartása, az átírások, a rádióztatás nem kollaboráció-e. Hol kezdődik a kollaboráció? Hol végződik a túlélés észszerű kényszere? Vagyis a kollaboráció: észszerűtlen túlélési késztetés?” (Vörös 2018, 23).

Déry Tibor *G. A. úr X-ben* című regényének ambivalens világát tőle szokatlan módon, hosszan interpretálta Máty (1964), Larra Erzsébet kisasszony figuráját külön is kiemelte: „Rengeteget tudsz a nőkről. Ilyen figurát az utóbbi évtizedekben nem teremtettek” (Máty 2018, 75). A szociografikus látásmód diskurzusa a Máty-írások szemszögéből is felvetődött, például Márton László révén, aki egyik beszélgetésében inkább az „elmándysodott” világra figyelt fel: „Ahogy az élet különféle fragmentált tényeit észlelte, az is izgalmas számomra. Gyűjtötte a személyneveket, párbeszédfoszlányokat, az élet tényeit, anélkül, hogy szociografikus pontosságra törekedett volna. Pontosan tudta, mit kell ezekből felhasználnia. [...] És miközben így járt el, észrevehető, hogy az őt körülvevő világ maga is egy kicsit elmándysodott” (Darvasi 2015, 72).

A levelezés külön kiemel egy értékkritériumot, amelyet a szerző saját szöveg-univerzumában is keresett, szeretett volna megtalálni, ez pedig az „anyagszerűség”, amelyet olyan kortársaknál fedezhetett fel, akikkel – saját megítélése szerint – nem állt írói „rokonságban”. Déry írásai kapcsán súlypontosztta az „anyagszerűség” jelentőségét: „Fene tudja, hogy van az, mindig bátrabb leszek, ha olvasok valamit Tőled. És még valamit nagyon szeretek. Azt az anyagszerű, igazi modernséget” (Máty 2018, 72–73). Tüskés Tibornak a *Tizenegy dressz* című novelláját javasolta közlésre a *Halott katonák* helyett, mégpedig a következő indokkal: „Kicsit anyagszerűbb, mint az előző, talán kevesebb támadási felületet ad. Bár ezt sosem lehet kiszámítani” (Máty 2018, 70). Mindkét novella az Árusok teréhez kötődik, a *Tizenegy dressz* sem „csak” focinovella, holott Tarján Tamás a focinovellákat tartalmazó antológia címeként választotta eredetileg köszönetként egy kéziratért, kiadásakor azonban már tisztelgés és emlékezés lett ez a cím Máty előtt (Tarján 1996, 313). A több „jegyzetből” összeállt Máty-szöveget Sperber jójóztása tartja össze, „a szöveg szerkezete a jójómozgásra emlékeztet. Csodás és valós jójószzerűen ütközik, távolodik, találkozik” (Hózsá 2003, 110). A kereskedő a levett dresszekből rekonstruálja a „csapatot”, a külvárosi bódék homályában rejtélyes események, nagy üzletkötések realizálódnak, az árusok vonatkozásában legendalizáció és delegendalizáció együtt (jójószzerűen?) érvényesül (Hózsá 2003, 110).

A különállásra, az önértékelés problematikusságára gyakran utalnak a Máty-levelek, amelyekből mégis kiolvasható a szerzői tudatosság, például az a konkrét törekvés, hogy mely folyóiratokban publikálja, vagy külföldön milyen

fordításban jelentesse meg kiválasztott szövegeit. A szerény magatartást tanúsító levélíró szubjektum súlyt fektetett írói identitására. Ezt bizonyítja Garas Dezső 1987-ben írott bocsánatkérő levele, amely a *Régi idők focija* nyomán adott tévéinterjúra utalt vissza. A színész egyszer élő adásban sorolta fel a film alkotóit, Mándyt véletlenül kifelejtette a sorból (Mándy 2018, 273), ezzel írói önérzetében sértette meg, majd utólag levélben kért elnézést.

Záróformula?

Lehet, hogy érdemes lenne a Mándy-levelek záróformuláit összeolvasni, bár ezek lakonikusak, többnyire *Iván* aláírással zárulnak, és nem túl változatosak. Inkább a szerelmes levelek elkészítéseit és a fiatalkori levelek utóiratait böngészi szívesen az olvasó. A levélnarratívák természetesen mindig etikai kérdéseket vetnek fel, hiszen a szövegek nem a nagyközönségnek íródtak, ahogy a naplók sem, bár ebben az összeállításban szerepel néhány hivatalosnak minősülő dokumentum is.

Mándy Ivánné sokat segített az irodalomtörténészeknek (Szabó G. 2018), ahogyan én magam is hálával tartozom neki egy hosszú levélért és egy fotóért. A feleség emelte ki a levelezéskötet jelentőségét, értékét, holott szerinte Mándyt a levél, a levelek összegyűjtése nem igazán érdekelte. A kötet ennek ellenére más képet mutat, kapcsolatszövevényekről tanúskodik, befogadói felfedezésekre ösztönöz.

Darvasi Ferenc paratextusaiból összeáll egy sajátos Mándy-tabló, egy kultúrpolitikai háttérpanoráma, kiviláglik a megjelenés hiányának időszaka, kirajzolódnak a szubjektum és a levélbeli én között fennálló referenciális viszonyok, főként a személyes dimenzió szerteágazó problémái (Z. Varga 2018, 18). A befogadónak össze kell raknia a „cetliket”, ki kell bogoznia az idősíkokat, észre kell vennie a performatív aktusokat.

A film, a színész, a filmrendező alakja természetesen sokféleképpen kerül előtérbe, sőt a „Fellini-effektus” (Márton László) is működésbe lép (Darvasi 2015, 75), ugyanis Mándynak fel kellett figyelnie a letűnt helyszínekre, aktualitás és idejétmúltság vitáira. Györffy Miklós például Tóth János filmeszményére hivatkozik tanulmányában, azaz a Mándyt izgató restauratív megoldásokra, magára az ős-filmre, amely „még nincs alárendelve a narrativitásnak” (Györffy 2018, 29). A filmben gondolkodás végigkísérése a szövegeket/novellákat más megvilágításba helyezheti. A vizuális narráció problémáját érinti például egy Simon Juditnak címzett 1972. évi levél: „Én úgy érzem, jó kiadós novellát írtam Sándor Palinak. Jövő héten kezdem a gépelést. Szeretném rendbe tenni

azt a dolgot az utazásomig. Kicsit használtam a Pálya szélént, kicsit a Régi idők moziját. De még így is nagyon sok új anyagot nyomtam bele. Tulajdonképpen jó filmet lehetne belőle készíteni. S. P. már mindenesetre nagyon izgatott” (Mándy 2018, 170). Ugyanez a levél utal a *Diákszerелеm* (témája: a vetítés megszakítása) lyoni rövidfilmfesztiválon való indulására, a levélíró megjegyzi: „de azért jó, hogy szerte a világon mindenfelé feltűnik” (Mándy 2018, 170). A film tehát perspektívát nyit, lehetőséget ad íróként is az ismertté válásra, befolyásolja világirodalmi pozícióját.

Az író leveleinek egy része szépirodalmi szövegeket/fragmentumokat tartalmaz, például Rónai Pálnak (1940-ben Braziliába emigrált) Mándy átgépelt néhány lapot az *Álom a színházról* című kötetéből, mivel nem maradt elküldhető példánya. A szöveghez hozzáfűzte: „Hát ennyi a részlet, Palikám. Maga a könyv egyébként egy öngyilkos színésznőről szól. Talán hallottad a nevét: Domján Edit. A regényben természetesen más néven” (Mándy 2018, 238). Rónainak a *Zoro halálát* ajánlotta fordításra, a kulturális aspektus miatt (már egy 1972-ben kelt levélben utalt a spanyol fordításra!): „Ha megengeded, én talán a Zoro halálát ajánlanám fordításra. Úgy vélem, ez már némi nemzetközi légkör. Több nyelven is megjelent. De hát természetesen rád bízom az ügyet” (Mándy 2018, 239). A *Zoro halála* a filmes kapcsolatok, a narratív kavalkád, illetve a látás és a szubjektumpozíciók kettősségének szemszögéből is kiemelkedő novella: „Mándy története úgy jeleníti meg a filmrögzítés eszközeit és feltételeit, hogy azok általánosabb értelemben a látás ismeretelméleti, illetve a láthatóság terébe vonható szubjektum problémáit tematizálják. [...] A *Zoro halála* című novella a mozgóképi rögzítéstechnikához történő alkalmazkodási folyamat színre viteleként is értelmezhető, mely [...] pontosan azt az ambivalens megközelítést ábrázolja, amely a kortárs kultúraelméleti szövegeket jellemzi” (Sághy 2009, 126).

A levelezéskötetet a már említett többszerzős, Nemes Nagy Ágnesnek írott, bizonytalan datálású, rögtönzésszerű szigligeti levél zárja, amelyben a nagy hideg miatt Mándy csak írásjeleket ró a cetlikre (Mándy 2018, 423). Mintha elfogytak volna a szavak.

A főszövegek mozgásba hozása sokat segíthet a további kutatásokban, esetleges monográfiák írásában, ugyanakkor felvetődik a digitalizáció lehetősége, ennek elméleti kérdései, „egy gondolati út újraátélésének” perspektívája (Jenny 2008, 66).

Irodalom

- Bengi László. 2018. Tér és hang Mándy Iván *Előadók, társszerzők* című kötetében. In *Séta közben. Tanulmányok Mándy Iván életművéről*, szerk. Bengi László és Vörös István. 33–43. Budapest: Magyar Irodalomtörténeti Társaság.
- Darvasi Ferenc. 2015. *Köztünk vagy. Beszélgetések Mándy Ivánról*. 45–62, 63–82, 213–223. Budapest: Corvina Kiadó.
- Erdődy Edit. 1992. *Mándy Iván. Kortársaink*. Budapest: Balassi Kiadó.
- Györffy Miklós. 2018. A pálya végén. Széljegyzetek Mándy Iván kései novelláihoz. In *Séta közben. Tanulmányok Mándy Iván életművéről*, szerk. Bengi László és Vörös István. 25–30. Budapest: Magyar Irodalomtörténeti Társaság.
- Hózsa Éva. 2003. *A novella új neve. Mándy Iván novelláinak tipológiája és szövegközi értelmezése*. Újvidék: Forum Könyvkiadó.
- Jenny, Laurent. 2008. Hipertext és teremtés. Egy nagyelbeszélés születése. Ford. Bene Adrián. In *Narratívák 7. Elbeszélés, játék és szimuláció a digitális médiában*, szerk. Fenyvesi Kristóf és Kiss Miklós. 58–67. Budapest: Kijárat Kiadó.
- Mándy Iván. 2018. Válogatott levelezése. „*Szeretve tisztelt főcsatár*”. Válogatta és sajtó alá rendezte Darvasi Ferenc. Budapest: Magvető Kiadó.
- Sághy Miklós. 2009. *A fény retorikája. A technikai képek szerepe Mándy Iván és Mészöly Miklós munkáiban*. Szeged: Tiszatáj Könyvek.
- Szabó G. László. 2018. A Főcsatár személyes írásai. Mándy Ivánné: „Minden levél az én egyetértésemmel került be a könyvbe. De még van majdnem ennyi.” *Új Szó*, dec. 9. [ujso.com/kultura/-a-focsatar-szemelyes-irasai](https://www.ujso.com/kultura/-a-focsatar-szemelyes-irasai) (2019. máj. 29.)
- Tarján Tamás. 1996. Utószó. In *Tizenegy dressz. Focinovellák*, szerk. Tarján Tamás. 313–315. Budapest: General Press.
- Vörös István. 2018. Az ötvenes évek betolat a Mándy-művekbe, avagy egy korszak modellt ül az írónak. In *Séta közben. Tanulmányok Mándy Iván életművéről*, szerk. Bengi László és Vörös István. 17–24. Budapest: Magyar Irodalomtörténeti Társaság.
- Z. Varga Zoltán. 2018. A kompozícióba szőtt didaxis: a szereplők narratív-strukturális funkciója az ideológiai nézőpont kialakításában: Karinthy Ferenc: *Budapesti tavasz*. *Hungarológiai Közlemények* 19 (4): 15–29.

SEARCHING FOR A KIND OF SHORT STORY IN LETTERS

Is it a “genre” Iván Mándy was not interested in?

Iván Mándy’s selected letters were published for the 100th anniversary of his birth, which is a volume of “literary genres” the author himself was less interested in. “Selected” is in inverted comas because it does not mean that the letters were selected, but rather refers to the ones not yet found, that is, to the problem of the collection being incomplete. The study

primarily focuses on the relationship between Mándy's texts and their context in relation to the letters, as well as the communication network which developed between the writer and his pen mates. A number of literary historical and cultural policy moments can be found in these letters sent and received. Condensed statements woven into the texts often induce literary and cultural discourse, including those that disregard the stereotypes associated with the Mándy opus. Ferenc Darvasi attained and edited the letters he had sent, dedications, pictures and illustrations attained from private and public collections.

Keywords: mail types, letter speech, selection, materiality, name variants, critical attitude, identity

IŠČEPRKATI IZ PISAMA NEŠTO NALIK NOVELI

„Žanr“ za koji Ivan Mandi nije bio zainteresovan?

Povodom stote godišnjice rođenja Ivana Mandija objavljen je izbor iz njegove prepiske, materijal obima jedne knjige, žanra za koji on nije bio previše zainteresovan. Imenica *izbor* ne upućuje na probranost pisama, već se pre svega odnosi na problematiku nepotpunosti, jer ima pisama koja do sada još nisu pronađena. Na osnovu pisama istražuju se veze Mandijevih tekstova i konteksta u kojima su oni nastali, odnosno komunikacijska mreža između Mandija i pisaca njegovog doba. Pomoću prepiske otkrivaju se mnogi momenti iz istorije književnosti i kulturne politike. Sažete konstatacije utkane u tekstove pisama često indukuju književne i kulturne diskurse, ali se i obračunavaju sa stereotipima vezanim za Mandijev opus. Pošiljke, posvete, dokumenta i ostale slikovne materijale koji potiču iz privatnih i javnih zbirki, sakupio je i za štampu priredio Ferenc Darvasi.

Ključne reči: tipovi pošiljki, govor pisama, izbor, materijalnost, varijante imena, kritički pristup, identitet

ETO: 792.027.2Gaál E.
821.511.141-2Nádas P.
DOI: 10.19090/hk.2019.1.11-24

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

JÁKFALVI Magdolna

Színház- és Filmművészeti Egyetem
Doktori Iskola
Budapest, Magyarország
jakfalvi.magdolna@szfe.hu

A PSYCHÉ ÉS A TÜKÖR *Gaál Erzsébet Temetés-rendezéséről*

Psyche and the mirror
On Erzsébet Gaál's Organizing a Funeral

Psiha i ogledalo
Pogreb u režiji Eržebet Gal

Az államszocializmus színházi keretein kívül működő avantgárd színház a realizmus konstrukciójával éppúgy szembenéz, mint a hivatalos közegben alkotók. Tanulmányomban a valóság, a realizmus, a tükrözés szavakkal jelzett nyelvi auto- és sematizmust Derrida és Gaál filozófiai és színházi alkotásainak összevetésével vizsgálom. Közhely, hogy a színházi kommunikáció a *l'Autre* fogalmát gyakran az artaud-i *Double* jelenségéhez társítja, miként a színészt a szerephez, az átváltozást az alakításhoz, a karaktert a személyiséghez, az ismétlést az azonossághoz stb., míg a helyzetbe lépés és visszalépés mozgásban lévő, alakuló határait szokatlanul erős szabályokhoz köti. Úgy vélem, igazi *inventaire* áll elénk Gaál Erzsébet 1989-es Nádas-bemutatójával, mely a rendszerváltás pillanatának határátlépő karakterét a *Mást* konstruáló, a *Másikat* megmutató, *Hasonmást* kereső és állító alkotó fölfedező gesztusával tárja elénk.

Kulcsszavak: Jacques Derrida, Gaál Erzsébet, realizmus, percepció, színházelmélet

„A művészetnek nem az a dolga, hogy állítson valamit.
Az az élet dolga.”
(Gaál 1989, 9)

Gaál Erzsébet 1989-es *Temetés* című alkotása a magyar színházi emlékezetben az avantgárd korpusz elemei közé rendeződik, így az elmúlt évtizedekben elfelejtődik, hogy Gaál a látás, az észlelés, az érzékelés, az élet és a való-

ságábrázolás színházi formáira kérdez rá.¹ Arra, hogy a megtapasztalt valóság miféle formát képes konstruálni magának a színpadon. Gaál kérdései a színházi percepció kérdései. Elemzésünk a színházi valóság látható (testi, anyagi) és nem látható (lelki, pszichés) felületének észlelési rendjét írja le Derrida és Gaál fogalmaival.

Az egyszeri francia nyelvhasználónak, legfőképp egy XIX. századi mives tudással bírván, a psyché kifejezés hétköznapi tárgy megnevezéseként lapul a tudatában. A psyché elsődleges jelentése még nem a lélek egészét fedi, még nem a pszichikai jelenségek egységeként értendő, a psyché csak egy mindennapos tárgy. Egy polgári háztartás elengedhetetlen tartozéka. Egy állótükör. Abból a fajtából, mely kismértékben dönthető, mozgatható, hogy teljes mértékben mutassa az elé állót – bár ő maga kisebb nála. Derrida *Psyché* című írása hominimaként vagy köznévként hivatkozik a psyché hangalak hordozta furcsa kettősre (Derrida 2017, 19), s játékos felfedezését a fogalom és a tárgy etimológiai és történeti használatának azonosságával kezdi. Ez a psyché-játék teszi lehetővé most számunkra, hogy óvatosan közelítsünk Gaál Erzsébet művészetéhez.

A *Psyché* megírása előtt másfél évtizeddel a tárgy és a fogalom, a tükörkép és a valós, az én és a másik jelenségét kereste Derrida egy másik szövegközegben: a színházban. A *La Parole soufflée* című írása Artaud színházi gyakorlatában rejlő *invention* jelenségét fedezte fel igen korán, még az észlelés, s talán még nem a megnevezés mozzanataként. Az első, a Kegyetlen Színházra egyáltalán rátaláló 1968-as írás az, mely Artaud korai, majd rodezi írásait jelentéssel bíró szöveggént olvasta, s ekként a színpadi jelenlét és performativitás eseményét a *cruauté* esztétikaivá emelt kategóriájaként nevezte meg. Derrida Artaud szövegeivel Artaud önarcképeit is együtt olvasta, így a tükörkép és a tükrözés fogalmát elvette a marxista színházesztétika társadalmi realitásokat fellelő rendszerétől, s a tükrözés jelenségét nem kizárólag az azonosság, hanem akár a másság értelmezői keretében kínálta elemzésre. Színházesztétikai cezúraként tekintünk ezen írásokra, s az itt következő elemzésekben (az *invention* és az *inventaire* feltalálásával) ezt keresem.

A színházi kommunikáció a *l'Autre* fogalmát gyakran a *Double* jelenségéhez társítja (Ubersfeld 1996), miként a színészt a szerephez, az átváltozást az alakításhoz, a karaktert a személyiséghez, az ismétlést az azonossághoz stb., míg a helyzetbe lépés és visszalépés mozgásban lévő, alakuló határait szokatlanul erős szabályokhoz köti.

¹ A tanulmány első változata az Eszterházy Károly Egyetemen tartott Inventio-konferencián hangzott el 2017. február 3-án.

Ezeket a szabályokat egyetlen színházi esemény rekonstrukcióján követem végig, szem előtt tartva a *l'Autre* (a Másik) és a *Double* (a HasonMás) fogalmának alakulását. Ehhez igazi *inventaire* áll elénk Gaál Erzsébet 1989-es Nádas-bemutatójával, mely a rendszerváltás pillanatának határátlépő karakterét a *Mást* konstruáló, a *Másikat* megmutató, *Hasonmást* kereső és állító alkotó fölfedező gesztusával tárja elénk. A derridai *Psyché*, az artaud-i *Double* és a színházelméleti keretben értett performativitás² fogalomkörében helyezem el Gaál Erzsébet *megfújt* (*soufflée*) alkotását, s a színházelméleti keretek felállításakor Derridával visszatérek Artaud-hoz:

Hinni kell a színházban megújuló élet értelmében, s abban, hogy ily módon az ember félelmet nem ismerve meghódíthatja és létrehozhatja *a még nem létezőt*. Mindaz, ami még nem létezik, létrejöhet, csak az kell hozzá, hogy ne elégedjünk meg többé a pusztá megfigyeléssel, többek akarjunk lenni pusztá érzékszerveknél (Artaud 1985, 71).

I.

Derrida a cicerói tanításból a retorika mint *inventio* és mint *dispositio* viszonyt állítja elénk, s Ciceró szövegében a rend és az értelem összefüggéseit lépteti viszonyba. A színháztörténet sokat köszönhet Derrida föltalálásainak, ezt a cicerói szöveget azonban (számunkra) termékenyebben olvasta Gerald Siegmund. 1996-os írása ebből a cicerói tanításból éppúgy, mint Derrida, a föltalálás és az elrendezés mozzanatát emeli ki, azonban a mnemotechnikai gyakorlat mellé azonosként állítja a színházi alkotó tevékenységet. A történet Szimónidészé, a költőé, aki túléli Szkópasz házának összeomlását, s súlyos feladata marad egyszerre föltalálni és elrendezni a romok közül kiemelt emberi darabokat. Mindezt a közösség el is várja tőle, hiszen nagy a tét: temetni kell, s azt lehet temetni, akit azonosítottak. Szimónidész föltalál és elrendez, s ekként újrajátsz-sza, mi is történt Szkópasz házában, ki hol ült, ki mit mondott. Siegmund hívja fel figyelmünket arra, hogy a föltalálás, az elrendezés fázisa az azonosításhoz vezet, s az azonosítás útja nem más, mint az újrajátszásé, a színházé. A színházé, ahol az azonosítás eleve hamis, hiszen a színház mást állít valóságnak, mint amit annak érzékelünk. A költő-eljátszotta azonosítás nem a halottat támasztja fel, csak annak *Hasonmását* (le *Double*) (Weber 2004, 279), nem a valóságot állítja, csak annak *Mását* (*l'Autre*).

² A performativitás színházelméleti kereteit, magyar nyelvi közegben, az utóbbi években több kiadvány pontosította. Lásd a *Filológiai Közöny* 2016/4. (*A performativitás mint fordulat címmel*), a *Performa* 2015/2., az *Apertúra* 2010/őszi számát.

A cicerói szöveg színházelméleti parafrázisként is olvasható, minden újra-játzás valami megtörténtnek az emlékből tartása, valami elmúlnak a jelenben ismételt változata, melynek célja a temetés. A színház történet a temetés-mozzanatokat évezredek óta dramaturgiai alapkészletének fontos elemének tartja.

II.

Derrida 1968-as, tehát igen korai írásaiban a színházat az artaud-i *Hasonmás* felől véli értelmezhetőnek. A *Más*, a *Másik*, a *Hasonmás* megnevezése, föltalálása, elrendezése maga a színházi gyakorlat, mely keretet rajzol a valóság köré, s ebből a keretből tudjuk, hogy nem a valóság történik meg éppen. Amit látunk, az attól színház, hogy kerettel rendelkezik. A keret lehet Szkópasz leomlott házának fizikai kerete (a portál), lehet a szónok ékesszólása, más szóval játékterekről és szabályrendszerekről beszélünk. A cél Cicerónál annyira világos: az azonosítás munkája elengedhetetlen a halottak eltemetéséhez, s a temetés elengedhetetlen az élet folytatásához. Ezt a célt, a Temetés elvégzését, az élet azonosítását és ekként folytatását jelenítette meg Nádas *Temetés* című 1980-as drámájában. Ehhez kapcsolódva, ezt újra-írva-játzva egy 1989-es eseményről, mint az artaud-i színház koncepcióját végigvivő kísérletről gondolkodom, mely igazán váratlanul olyan politikatörténeti cezúra közelébe került, melyhez látszólag semmi köze nem volt, mégis átalakította az esemény teljes befogadástörténeti pozícióját. Gaál Erzsébet Nádas Péter *Temetés* című drámáját vitte színre a keleti országhatár közelében, s játéknyelvi, mozgástechnikai, befogadáesztétikai és (állami színházról lévén szó) kultúrpolitikai döntéseiből következő botrányos határátlépései miatt 1989 nyarára a politikai rendszerváltó közösségekre már reagáló állami sajtótól az addig kizárólag a független formációkra vonatkozó jelzőket kapta meg. Az egyik jelző az „amatőr”, a másik a „pszichodráma” volt, és „nevüket csak az ismeri, aki tájékozott némileg az amatőr és a hivatalos lét határmezsgyéjén élő ander grand (sic!) együttesek dolgaiban” (Dévényi 1982). Az elsővel a színházi szakma felől definiálták a *Mást* (nem profi), a másodikkal a szabályrendelet újrakonstruáló elmét minősítették (klinikai esetről beszélünk), s azonnal jelezték a kritikai és a klinikai beszéd különbségét. Ne feledjük, bár most nem kanyarodunk ebbe az irányba, hogy ekkor már másfél évtizede véget ért Mérei Ferenc színházi projektje a pesthidegkúti elmegyógyintézetben Halász Péterrel (Halász 1991, 11), a képzőművészeknek és rockzenészeknek a Kálvária téri pszichiátrián teremtettek kereteket (Dénes 2016, 141), a színház azonban maga kínál legális terápiás formát, maga helyezi egymásra a kritikai

és a klinikai diskurzust. Artaud rodezi elmegyógyintézetből írt levelei magának az elmének a *Mássa* történő performálása lesz kísérlet és színház.

Ez a művészet, miként Derrida írja,

nem ígért mást, mint egy olyan művészet értelmét, mely nem ad helyt műveknek, olyan művész létezését, aki nem egy önmagán túlmutató út vagy kísérlet, olyan beszédet, ami test, olyan testet, ami színház, olyan színházat, ami szöveg, mert nincs többé alávetve egy nálánál régebbi írásmódnak... (Derrida 2007, 4),

ez a művészet bizarr módon a Nyíregyházi Színházban kapott 1989-ben teret. Arról a bizarr eseményről írok, mely a „dualista metafizika lerombolására” tett artaud-i színházi kísérletet hajtja végre. Színházban indít el egy színházat leépítő folyamatot.

III.

A cicerói értelemben vett színház mint emlékezet, mely a föltalálás és az elrendezés, majd az azonosítás fázisát is tartalmazza, a késő Kádár-kori Magyarországon az alternatív művészeti szcéna egyenes színházi beszédében érhető tetten, azokban a formációkban, melyek mind az állami támogatásoktól, mind az engedélyezett műsorpolitikától szabadulva egyetlen felismerhető és azonosítható identitásformát találtak: a test és a személyiség azonosságát. Ennek a leginkább performatív színházi keretnek a megteremtője volt Gaál Erzsébet.

Lényeges, hogy az 1989-es előadás 1982-ben kezdődött, akkor jött létre. Gaál Erzsébet 1982-ben a Szkénében Székely B. Miklóssal tizenötösör megcsinálta a *Temetést*,³ ezt tekintjük a nádas mű megfűjt, ellopott (*soufflée*) ösbe-mutatójának. Az esemény (kommentári felhanggal) igazi artaud-s alkotásnak bizonyult, hiszen miként az élet mozzanatai, ez sem hagyott könnyen észlelhető történeti nyomot. Az egyetlen *Magyar Ifjúság*-beli reklámtudósításon kívül egy rádióinzerter vitte csak hírét a történeteknek, mely a második nyilvánosságban sem hagyott emléket. A színházi underground is a Stúdió K két legendás színé-

³ „Mindketten szerepet játszanak a szó igazi, színházi értelmében, amúgy isten igazából, amatőr színészként, »beledöglöve«. Ez egy utolsó utáni próbálkozás, hogy a régi, az »igazi« Stúdió »K« eszményei alapján jöjjön létre színpadi alkotás. Helyszín: Szkéné Színház. Rendező: Horváth Zsolt (akiről semmit sem tudunk, s akkor sem tudtunk). Az amatőrlét folytathatatlan, a munka színvonala profibb a legprofibbakénál: mániákusan perfekcionista. Az előadás során azt érzed, hogy hajszál választ el a tökéletességtől, a megváltástól. És ugyanakkor azt is, hogy vége, örökre, egyszer s mindenkorra vége mindannak, mi volt. Majd, évek múlva lesz egy másik Nádas, egy nyíregyházi előadás” (Zala 1998, 10).

szének magánügyeként tekintett az előadásra. Gaál és Székely B. olyannyira félelmesen civilként, önmagukként szólaltak meg, hogy a visszaemlékezők a szerepet és a testet azonosnak vélték (Molnár Gál 1989, 9), így csakis kettejük szerelmének és a Stúdió K-s korszak, az Orfeós kommuna temetésének allegóriájaként tudták látni Nádas darabját. Az 1982-es esemény olyan *présentation soufflée*, mely a kulturális mezőket elkerülve illant tova, talán Derrida is sikeres szökésnek tekintené.

Hét évre rá Gaál egy látható (*représentation approuvée, trouvée*) kerettel, a hivatalos állami színházi formáció észlelhető játékkeretével jelölte ki a színházi emlékezés helyét. Ez a változat 1989 tavaszára esett, a nyári kritikák (Bogácsi 1989, 4) az 1989-es rendszerváltó eseménysorra megtalálták az előadásban felsejlő azonosítási lehetőséget, így a szökőben lévő *présentation*-t azonnal megbéklyózta a politikatörténeti párhuzam. A nádas szövegből kihallva a „mintha-világ” szóösszetételt az esemény nyelvi horizontja a napi események hálójába kerül. Az előadás szériája magához öleli a május 2-i műszaki határsáv felbontását, s az 1989. szeptember 11-i határzár feloldását is.

Véget kell érnie a mintha-helyzetnek – állítják az 1989-es előadás-elemzések, s a forradalmi-rendszerváltó, elsődlegesen politikai közhangulatban elvész a *Másik*, a *l'Autre* föltalálása. Nádas Péter TTT-trilógiájának ez az utolsó darabja.⁴ A *Takarítás* ment már Győrben és Egerben, a *Találkozás* legendássá vált a Pestiben (Molnár Gál 1989, 9). Nádas felismeri, hogy a dráma nem történet, hanem viszony, s ugyan a jól megcsinált színdarabok dramaturgiájára építkezik, a *Temetés*ben ezt a viszonyt két, minden értelmezhető időből és térből kiléptetett figurára redukálja. Derrida szavaival ez olyan esemény, mely „nem az élet kifejezése, hanem tiszta teremtése, mely sosem esik olyan messze a testtől, hogy jellé, művé vagy tárggyá silányuljon” (Derrida 2007, 7). A *Temetés*ben nem marad más, csak két ember jelen idejű viszonya, s színházi szövegtől nem teljesen szokatlanul ismét azt állítja: a *Másik* föltalálása az emlékezés útján

⁴ „A *Temetés*, amely Nádas Péter trilógiájának harmadik darabja, a színház lényegéről szól. A szokatlan műben a két főszereplő, a Színész és a Színésznő a kezdet kezdetén szembesül a végállapottal: a színpadon egy-egy koporsóban báb-hasonmásukat pillantják meg, így szembesítvén önmagukat saját halálukkal. Mit kezdjenek ezzel a borzalmas képpel? Azonosuljanak vele, vagy vessék el? Elhatározzák, hogy különböző utakon, de megpróbálják megkerülni a feladatot, vagyis a leendő szereppel való azonosulást. A Színésznő az érzelmeibe kapaszkodik. A Színész a racionális gondolkodásban keres kibúvót. De a színpad, a színház törvényei elől nincs menekvés, bár mindennel kísérleteznek, improvizációkkal, felvonultatják mesterségük minden eszközét, személyes élményeiket is segítségül hívják. S végül felismerik, hogy a színpadi halált, azaz a bábokkal az azonosulást nem kerülhetik el. A darab kegyetlen »vádirat a társadalom és a színház megbomlott egyensúlya ellen«” (Szinopszis a műsorfüzetből).

mehet végbe. Az emlékezés föltalálás és elrendezés tehát (Siegmund 1999), de ismerni kell az emlékezetstruktúrák szövetét, hogy az azonosított holtak eltemetése után *Mások* folytathassák az életet.

A szcenikai gyakorlat évszázadaiban a Másik (*l'Autre*), a Hasonmás (le *Double*) gyakran bonyolult tükörrendszerekkel vált láthatóvá a színpadon, így az azonosság vizuális képe megdöbbenő előadásélményeket okozott (Adler 1980–81). Nádas a realista színház tükrözés-metaforáját invenciózusan használja, a *Takarításban* a kép megelevenedik a falon, a *Találkozás* az Apa-fiú azonosság teljességét tematizálja, a *Temetés* pedig elérkezik a psziché, a lélek és a tükör szemantikai mozzanatának bravúros teátrális megjelenítéséig. Nádas a keret és a valóság közötti játékot ritmizáló dramatikus formát egy Színész és egy Színésznő segítségével alakítja viszionnyá, ráadásul a viszony történeti képét is elénk vetíti töredevezve, tükrözve. A viszony föltalálásának újszerű mozzanata egyidejűleg a minták összetört, de még felismerhető elemeit rejti. Tükörszilánkként szétszórva hever a drámaszövegben előttünk Büchner *Léonce és Lénája*, Beckett *Nem én* című szövege és egy színházi elfűjt (soufflée) emlék: Robert Wilson *A süket pillantása* című esemény Sheryll Suttonnel Pilinszky János tükröző tekintetében. Nádas szöveget ír, mégis a színháznak kínál egy színészi alkotást, mely ugyan az artaud-i értelemben is már mű, mégsem „esik olyan messze a testtől” (Derrida 2007, 7), mint bármilyen más, hiszen a színész mindezt megtestesíti. „A betű elleni tiltakozás mindig is Artaud legfőbb gondja volt” – véli Derrida (Derrida 2007, 17), így fordult az eljátszás helyett a megtestesítés formája felé alkotói vágya.

Nádas drámáját már 1980-ban lehozta a *Színház* című folyóirat mellékletként, de feltehetően a színház-allegória okán a felkészült kritikai közösség is csupán egy Kádár-kori, az emlékezetpolitikát megpöckölő arrogáns-okos manifesztumnak olvasta.⁵ Egyértelmű, hogy a dráma az emlékezés folyamatát töri látható (tükör)szilánkokká és állítja a (potenciális) nézők elé. „A Temetés egyetlen, hatalmas emlékezés arra, ami/amik nincs(enek).” És „ez a mű abszolút kisülési pillanata: »Nem más a szerelem, emlékezés« – mondják a darab közepe felé, és nem más e szó hiánya, emlékezés – mondatik a végén, a sírbatétel előtt” (Balassa 1980, 1). A magyarországi színházi játéknelv egy ilyenfajta stilizációt azonban nem bírt el. Nádas és Pilinszky kommentárjainak köszönhetően kiviláglik az artaud-i színházi koncepciót performatív állításként használó Robert

⁵ Gaál Erzsébet ezt a mellékletet használta első példánynak. Saját jegyzeteivel konnotált példány az OSZK SZTT-ban MM27.523. Ebben látszik, hogy Gaál harmincöt szekvenciára bontja az előadást.

Wilson hatása, és észlelik: a psziché mint tükör két ember jelen idejét mutatja, akik egymásba néznek saját és hasonmás létüket keresve és megteremtve.

Ez egy Másik színházi kultúra nyelve volt. Nádas drámája a realista színház Sztanyiszlavszkij kidolgozta „mintha-helyzetét” nem egyszerűen dekonstruálta, hanem a valóságnak ugyanannyira megtapasztalható részének tétélezte, mint a színházi kereten kívüli „civil” eseményeket. Nádas nem a mintha-helyzettel szemben teremt másfajta stilizációt (miként azt tették és teszik a mozgásszínházak, a nevelési színházak, a verbatim színházak, az autobiografikus kísérletek stb.), hanem a mintha-helyzetre vonatkozó ismeretek társadalmi játékszabályai-val keveri meg a játékgyakorlatot.

A nádas drámából azért sem lehetett előadás, s igazán sikeres szériája sosem volt, mert (Gaál Erzsébet megfogalmazásával): „Ő [Nádas Péter] tagadja a klasszikus felépítésű drámát, de végül is ebben a művében sikerült kitalálnia, hogyan kellene újfajta színművet írni. Pilinszky sokkal inkább át tudta lépni az Arisztotelész által megfogalmazott szabályokat. Amit Nádas a színházról állít, azzal én messzemenőig egyetértek, de azt gondolom, hogy a *minthával nem lehet tagadni a minthár*” (Gaál 1989, 9). Mégis hét éven át dolgozik Gaál Nádas szövegével, soha senki ennyit nem tett bele azóta sem, s ugyan Nádas nem rá írta, mégis vele vált legendás színházi szöveggé a *Temetés*. Ennek okai Gaál felől nézve egyszerűek, érdemes a mondatait egészében olvasni:

Egyszer magam is játszottam ebben a kétszereplős darabban a női szerepet 1980-ban. Előtte ment szét a színházi társulatunk és azt gondoltuk, ez a darab jó alkalom lesz a múlttal való leszámolásra. Nagyon fontos volt nekem akkoriban az a munka. Aztán később, mikor profi színészekkel rendeztem meg, jöttem rá, hogy valójában a profi-színészet problémáiról és a profi színházról szól. Mi pedig nem voltunk azok, tehát félreértettük a művet; olyan problémákról akartunk beszélni, amiket nem igazán ismertünk: a színészi, színházi „MINTHA”-kérdés felvetése, ami az egyik alapprobléma. Vagyis: a színház utánozza-e az életet (ez dolog-e egyáltalán), tehát tegyen úgy, „mintha” az élet egy darabját tartaná tükörként a néző elé, vagy vállalja fel a megmutatást, tehát stilizáljon, hangsúlyozza a mesterséges, előre megírt, kitalált történetet, figurákat, konfliktusokat stb. [...] Nádas Péter darabja – az én értelmezésemben – azt tanácsolja, a problémát magát vessük fel, mert létezőnek tartja, de választ nem ad. És a dialógban leírt egy előadás-formát, egy színjátszáselméletet, ami elég érdekes és nehéz egy magyar színész számára – kérdés, ha ezt valaki megvalósítja, színész maradhat-e még az előadás után is? (Gaál 1996, 26).

Ennek oka lehet (a bátorságon, tehetségen kívül), hogy Gaál a színházi keretekben szabadabban és bátrabban mozgott, mint bárki Magyarországon a hetvenes–nyolcvanas években; nem véletlenül kötődik hozzá egyrészt a tiltott és túrt Orfeo és Stúdió K, vagyis a színházi második nyilvánosság egyik legerősebb előadása, az 1978-as *Woyzeck* (Molnár Gál 1989, 9), s nem véletlenül próbálta ki a rendszerváltás körüli években az első nyilvánosság színházát, s hozott létre a szakmát is megosztó, sokszor botrányos, de mindig érthetetlen előadásokat. „Artaud a metaforát akarja lerombolni” (Derrida 2007, 14) – Gaál hét éven keresztül megy ebbe az irányba. Az első, 1982-es kísérletet *présentation soufflée*-nak neveztük, megfűjtnak, nyomát vesztettnek, nyomot nem hagyónak. A második a *représentation retrouvée*, ha merészkedhetnénk a derridai nyelvjátékok felé.

Nádas írói státuszához és tudásához mérhető Gaál-döntés, amikor Nádas (mára kissé melankolikusnak ható) befejezését átalakította azért, hogy a fölталálás és az elrendezés folyamata színházi azonosításként, emlékezősként és újrajátszásként működhessen. A Nádas-dráma két színészt, két koporsót és két bábút igényel. Gaál rendezésében a bábuk hasonlítanak a színészekre, méretben teljesen, s puhák és merevek egyszerre, miként a hús és a csont formázza az embereket. Nádas megoldásában a két színész táncol az egyik utolsó jelenetben, majd utána elválnak, bemásznak a koporsójukba, bevégzik játékukat, létüket. Gaál a büchneri, beckett-i, wilsoni, összességében az artaud-i kegyetlen pillanatot választja befejezésnek, azt, amikor a *Hasonmás* egyszerre mutatkozik énként és a másikként. Gaál a fölталálás mozzanataként kiveszi a bábukat a koporsóból, az elrendezés mozzanataként percekig együtt táncolnak élő társukkal, majd az azonosítás mozzanataként az élők parókájukat a bábukra helyezik. Innen indul az emlékezés, ez a folyamat a mozgásretorikában, hívjuk koreográfiának, a test emlékezését futtatja végig.

Az élő színészek, a nádas-i szövegtől eltérően, a tánc végén a tér közepén hagyják az összeölelkezett bábukat, maguk a koporsóba másznak, s onnan kántálják a nádas-i sorokat:

gyönyörű előadást képzelek
két szerető szív lenne benne
és sok érzelem (Nádas 1996, 256).

Maguk a kortárs kritikák is kegyetlennek mondják a Gaál Erzsébet rendezte előadást Nyíregyházán (Gaál 1989, 9). Ekként (mint láttuk) amatőrnek is (Bérczes 1989, 7), mert a színházi szituációt egészen az azonosítás lehetetlenségéig elvitte (Csizner, 1989, 29). Gaál 1982 és 1989 között ezen az íven is

járt, s meg is fogalmazta (bár Derrida mondja Artaud-ról), hogy „[a] teatralitás totális létet kíván, s nem tűri tovább sem az értelmezői instanciát, sem a szerző és a színész közötti megkülönböztetést” (Derrida 2007, 17). Lényeges mozzanat, hogy miként Artaud, Gaál is évtizedekig színészként dolgozott, a lehető legpontosabban, Nádasnál ezerszer pontosabban és élesebben érezte, kimunkálta a tér koordinátáit, zengését és csendjét a betű elleni tiltakozásként. Nádas csendje Gaálnál telik el. Az idő a térben nyer értelmet, miként a betű a testre írva, a performance-ban. Gaál azt is megérteti velünk, miért a színház, a testre és nem a papírra nyomtatott betű őrzi a játék emlékezetét.

A *Temetésről* Nádas egyik győri színészenek, Bajcsay Máriának bonmot-ja uralja a színházi emlékezetet. „Aki ezt a temetést eljátssza, az többé nem tudhat színpadra lépni” (Nádas 1983, 175). Ez a Nádas *Próbanaplójában* rögzített, ezért szinte büszkélkedőnek tűnő mondat az artaud-i állítás parafrázisa. A totális létet, így a lehetetlent kívánó játékból Gaál emelte ki Nádas szövegét annak felismerésével, hogy az instrukciókban elsorolt fizikai tevékenységek nem a játékhoz tartoznak, hanem a test funkcióihoz. A lihegés, a légszomj verejtékkel jár, s ez nem szabályozható testi folyamat.

Az 1989-es alkotásban a két színész, Földi László és Varjú Olga prototípus. A nő kicsi és törekeny, a férfi nagy és erős, Ádám és Éva *Az ember tragédiája* játékhagyományából. Jelenlétük fizikai ereje tartja az előadást. Nyitásként bejönnek a térbe, középre, onnan néznek minket, a nézőket végtelennek tűnő ideig.⁶ Az előadás tehát a nézők „szuggerálásával” (Csizner 1989, 29) kezdődik, „moccsanatlanul hallgat(nak)” (Bogácsi 1989, 4). A *semmit* sugározzák le a színpadról (Molnár Gál 1989, 9). Utána egymás felé fordítják fejüket, s kezdik.

A „nagyon nagy”, „levegős” színpadon Földi László és Varjú Olga, az üres térbe vetett Színész és Színésznő szembesül a semmivel, azzal, hogy ha nincs dráma, akkor kizárólag önmagukból hozható létre az előadás. Ezért (is) próbálják végig – ragyogó fokozás – a színészmesterség alapgyakorlatait a térérzékeléstől a hangképzésen és helyzetgyakorlatokon át a karakterformálásig (Karádi 1989, 9).

A két színésznek nem egyszerűen szövege nincs, de sem kontextusa, sem múltja, sem emlékezete. Ha megengednénk magunknak még egy kicsavart remnizscenciát, mondanánk: „Outre le corps, il n’y a rien.” Semmi nincs a testen kívül, s ebből kell megteremteniük mindazt, amivé maguk válhatnak. Ekként a színészek először felfedezik a testüket. Egymással szemben állnak, néznek,

⁶ Az 1989. június 15-i előadáson hat percig. Másnap temetik Nagy Imrét.

nézik egymást, nézhetetlenül hosszú ideig (tizenöt percig), közben tükörijátékot játszanak, egymást, a tükröt, a mozgatható állótükröt, a psychét állítják a másik elé. „Most már úgy érzem, hogy soha többé nem tudok elmozdulni innen” (Nádas 1996, 191) – mondja Nádas Színésznője, s ugyan 1989-ben már ez a negyedórás időintervallum is botrányosnak számított, ma, tucatnyi Wilson-rendezés és a performatív színházi gyakorlat kísérleteivel felvértezve, kevésnek tűnik, mindehhez nem elég hosszú az idő. Majd lélegeznek (Bogácsi 1989, 4), skáláznak, bemelegítenek, futnak négy percen át és ütköznek, verekednek.

Gaál átalakítja a teret, amikor a teljes színpadot és a nézőteret is elfoglalja. A nézőtér hátsó sorait lezárja, fehér lepellel letakarja (Kállai 1989, 2), a nézőtéri ajtókat nyitva hagyja. „A magára hagyottság érzetét Gaál azzal is fokozza, hogy a nézőtéri ajtók mindvégig nyitva vannak, akinek túl elvont, túl szintelen, túl üres az előadás, elmehet” (Csizner 1989, 29). Horgas Péter díszletében, a nádas instrukció egyes elemeit megtartva, a proszcéniumon elől kétoldalt egy-egy fehér koporsó áll szöveget zárva. Fehérségük beolvad a színpadi padlózat teljes fehérségébe. A matt fehér játéktér közepén egy kör emelkedik ki, átmérője a színpad majd teljes szélessége, melynek egy tízcentis dobogó az alapja. Ez a kör anyagszerűségében külö(m)bözőzik a teljes színpadtól, puhább a lepel, mely takarja, vattásabb, lágyabb a matéria, mely csak akkor érződik, amikor rálép valamelyik játékos. Puha fehérség ez az orkesztrát idéző kör, mintha felhő lenne, esetleg hólepel, ahogy Nádas írja: „minden fehér. Puhán betérített mindent a hó” (Nádas 1996, 209), halk, süppedő lágyaság. A körön kívül viszont recseg a színpad padlója.

A csend és a zöreij ritmizálja az előadást, a csend hossza mindig a nézőkhöz igazodik, a zöreij a mozgások erősségéhez. És mindkettőt a nézők és a játékosok közösen alkotják – bár ennek felismerése elviszi az előadás játékidéjének jelentős részét.

Az előadás 1989-ben a Pest-központú kulturális élet periferiáján működő Nyíregyházi Móricz Zsigmond Színházban a repertoárüzem és a kísérletezés határterületén jött létre, s színházi eseményként saját dokumentációját is a megszokott színházi rutin hozta létre. Kritikák, műsorfüzet, interjúk és (ritka kincsként) videofelvétel. Az előadásnak azonban éppen a professzionális színház kerete kínált tévelygő befogadói mintát, hiszen ekként a föltalálás-elrendezés és azonosítás folyamatát azonnal a játék mintha-szituációja keretezte (Nánay 1989, 1). Gaál korábbi, a Gödöllői Művelődésházban, vagy a Szkénében megcsinált performance-ai, a *Felütés*, a *Tájkép*, a *Buster Keaton sétája* félretették a színházi térben nyomasztó automatizmussal meglévő értelmezői szabályokat, s a kényszeres szerep-színész azonosítás elmaradhatott. Az 1989-es nyíregyházi

alkotás éppen egy erre irányuló kísérletnek nevezte magát: lehet-e performance-formát repertoárszínházban létrehozni. Lehet-e havi fizetést kapó, közalkalmazotti állásban lévő színésztől azt az állapotot kérni és elvárni, mely félreteszi ezt a létformát, s mást állít magáról, mint ami.

Az évadban Nádas mellett Maeterlinck, Shakespeare, Aiszkhülosz, Enquist, Ödön von Horváth egy-egy darabja ment, ebben a játékkeretben és -térben beszélni a színházi szerepfelvétel és a színészi halál viszonyáról anakronisztikus. A darab utóélete is ezt igazolja: azok a színészképző stúdiók és amatőr társulatok tartják szinte kötelezőként repertoárjukon a színházi alaphelyzetet kijelölő szöveget, melyek nem ismerik a realista színházi fogalmazás *mintha*-helyzetét. A 3T-s ciklus hatástörténeti tapasztalata, hogy csak azokban a színházi (performatív) formákban léphetett volna be a kulturális kánonba, melyek a kulturális intézményrendszeren, s magán a dráma-színház rendelkező viszonyán is kívül működtek.

Nem a szöveg, nem a retorikai inventio, hanem a testek, a retorikai dispositio és az azonosítás teszi a színházat művészetté.

Irodalom

- Adler, Thomas P. 1980–81. The Mirror as Stage Prop in Modern Drama. *Comparative Drama*, Vol. 14, No. 4 (Winter 1980–81).
- Artaud, Antonin. 1985. *A Színház és Hasonmása*. Ford. Betlen János. In Uő: *A környörtelen színház*. 65–212. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Balassa Péter. 1980. Mindnyájan benne vagyunk. Kommentár Nádas Péter Temetés című drámája elé. *Színház*, nov. Drámamelléklet 1.
- Bérczes László. 1989. Két ember a térben. *Film Színház Muzsika*, máj. 6. 7.
- Bogácsi Erzsébet. 1989. A közös csend. *Magyar Nemzet*, jún. 9. 4.
- Csizner Ildikó. 1989. Csönd-duett. *Új Tükör*, ápr. 23. 29.
- Dénes József. 2016. *Szökésben*. Budapest: Jaffa.
- Derrida, Jacques. 2007. A megfűjt beszéd. Ford. Simon Vanda. *Theatron* 2007/ősz–tél. 3–11.
- Derrida, Jacques. 2017. *Psyché – A más föltalálása*. Ford. Kicsák Lóránt. Kéziratban.
- Dévényi Róbert. 1984. Láttuk-hallottuk. *Petőfi rádió*, 1982. máj. 7. 10.45. leirat: OSzMI archívum.
- Gaál Erzsébet. 1989. Szakítani a hagyományossal. Karádi Zsolt interjúja. Gaál Erzsébet vallomása a művészetről, a magyar drámáról. *Kelet-Magyarország*, máj. 13. 9. (hétvégi melléklet).
- Gaál Erzsébet. 1996. Ábécé: Gaál Erzsébet. Tollár Mónika interjúja. *Szín-Világ* (a Nemzeti Színház Lapja), ápr.–máj. o. n.

- Halász Péter. 1991. Két séta gőzfürdő után. *Színház*, okt.–nov. 4–14. 11.
- Kállai Katalin. 1989. Nyíregyháza kétszer. *Esti Hírlap*, máj. 15. 2.
- Karádi Zsolt. 1989. Mintha lenne mintha. *Kelet-Magyarország*, márc. 18. 9.
- Molnár Gál Péter. 1989. Elvtárs-epatírozó. *Népszabadság*, márc. 18. 9.
- Nádas Péter. 1983. *Egy próbanapló utolsó lapjai*. 149–189. Budapest: Magvető Kiadó.
- Nádas Péter. 1996. Temetés. In Uő: *Drámák*. 177–274. Pécs: Jelenkor.
- Nánay István. 1989. A rítus vonzásában. *Színház*, július 1–6.
- Siegmund, Gerald. 1999. A színház mint emlékezet. Ford. Kékesi-Kun Árpád. *Theatron*. 1999. tavasz. 36–39.
- Szinopszis: OSZMI archívum és nyíregyházi Színház archívuma: <http://www.moriczszinhaz.hu/archivum?id=595>. (2019. jún. 6.)
- Ubersfeld, Anne. 1996. *Les termes clés de l'analyse du théâtre*. Paris: Seuil.
- Weber, Samuel. 2004. 'The Virtual Reality of Theater': Antonin Artaud. In Uő: *Theatricality as Medium*. 277–294. New York: Fordham University Press.
- Zala Szilárd Zoltán. 1998. Das ewig Weibliche. Gaál Erzsébet pályaképe helyett – merő szubjektivitás. *Ellenfény*, 1998/4. őszi. 10.

PSYCHE AND THE MIRROR

On Erzsébet Gaál's Organizing a Funeral

The theatre of the Avant-garde, that worked outside of the framework of state-socialism, was just as obliged to face the problems of constructing realism as those artists working in an officially approved environment. In my paper, I analyse the linguistic automatisms and schematisms, marked by the terms of reality, realism, and mimesis, through the philosophical and theatrical works of Derrida and Gaál. It is commonplace that theatrical communication often associates the concept of *l'Autre* with the phenomenon described by Artaud as *Double*: the actor is related this way to the role, transfiguration to impersonation, character to personality, repetition to self-sameness, etc., while the dynamic, ever-changing boundaries of stepping into a situation and stepping back from it are bound by unusually strong rules. I believe that Erzsébet Gaál's 1989 Nádas-premiere presents us with real *inventaire*, that reveals the transgressive nature of the moment of the regime-change with the creative exploratory gesture of constructing and exhibiting the *Other*, seeking out and constituting the *Alter-ego*.

Keywords: Jacques Derrida, Erzsébet Gaál, realism, perception, theory of theater

PSIHA I OGLEDALO

Pogreb u režiji Eržebet Gal

Avangardno pozorište koje funkcioniše van pozorišnih okvira državnog socijalizma, suočava se sa realizmom na isti način kao i stvaraoči zvaničnih krugova. U radu se jezički

automatizam i šematizam koji su označeni rečima „stvarnost“, „realizam“, „odraz“ analiziraju upoređivanjem filozofskih i pozorišnih dela Deride i Gal. Opšte je mesto da pozorišna komunikacija pojam *Drugog (l'Autre)* često udružuje sa artoevskom pojavom *Dvojnika (Double)*, na isti način na koji se glumcu pripisuje uloga, preobražavanju gluma, karakteru ličnost, ponavljanju istovetnost, dok se granice u zauzimanju i napuštanju situacije, koje su u večitom pokretu i formiranju, vezuju za neobično stroga pravila. U premijeri Nadaševog dela u režiji Eržebet Gal iz 1989. godine (koja predstavlja trenutak prelaska granice prilikom promene režima), pred nama se pojavljuje pravi inventar sa otkrivajućim gestom konstruisanja *Drugačijeg*, prikazivanja *Drugog*, traženja i postavljanja *Dvojnika*.

Ključne reči: Žak Derida, Eržebet Gal, realizam, percepcija, teorija pozorišta

A kézirat leadásának ideje: 2019. máj. 15.

Közlésre elfogadva: 2019. jún. 20.

MÁTÉ Gábor

Pécsi Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar, Néprajz–Kulturális Antropológia Tanszék
Pécs, Magyarország
mate.gabor@pte.hu

A HÓDOLTSÁGKORI PUSZTA KIALAKULÁSA ÉS A PUSZTÁSODÁS JELENTŐSÉGE DÉL-MAGYARORSZÁGON

The Development of the Puszta in the Ottoman Era,
and the Importance of Rural Depopulation in Southern Hungary

Nastanak pustare za vreme turske vladavine i njen značaj
u južnom delu Mađarske

A tanulmány a pusztásodás történeti folyamatát mutatja be, különös tekintettel Dél-Magyarország azon sávjára (Dél-Dunántúl, Szerémség, Bácska, Temesköz), ahol a hódoltságkori elnéptelenedés és pusztulás a legnagyobb volt. Először azt tisztázza, hogy mit is jelent a puszta, és ismerteti jelentéseit. Ezt követően bemutatja a pusztásodás történeti korszakait. A dolgozat mellett érvel, hogy a puszta nem egyszerűen elnéptelenedett területet jelentett, hanem egy olyan térséget, ahol a megváltozott politikai viszonyok és társadalmi-gazdasági struktúrák miatt a korábbtól lényegileg különböző táj jött létre. A puszta nem nélkülözte az emberi jelenlétet. Magyar, rác, bunyevác parasztok, rác és vlach katonaparasztok éltek (egyre fogyó számban) a területen, akik gazdálkodásukkal befolyásolták a tájat. A török városokban muszlim népesség, a városfalakon kívül többvalású és eltérő foglalkozást űző keresztény közösségek laktak. Az alföldi városok magyarsága bizonyos fokú gazdasági autonómiát élvezett, és kontrollálta az elpusztult Közép- és Dél-Magyarország pusztai állattartását. A tanulmány külön hangsúlyt fektet a pusztulás „közelképeinek”, traumatikus oldalának bemutatására, továbbá bemutatja a frontier lét jellegzetességeit. Felvázolja a felszabadulás utáni tájváltozás menetét, illetőleg kitér azon további jelenségekre is, amelyek a pusztásodás utáni évszázadokban is megmaradtak, és ma is emlékeztetnek Dél-Magyarország hódoltságkori pusztásodására.

Kulcsszavak: puszta, frontier, pusztásodás, Dél-Magyarország, török hódoltság, újratelepülés

Bevezetés

A mohácsi csatavesztést követően Temesköz, Bácska, Szerémség és Dél-Dunántúl gazdag vidékei hatalmas adományként hullottak a Boszniából érkező török helytartók, földesurak kezébe. Ez a minden jóval megáldott föld azonban hamarosan a pusztulás útjára lépett, annak ellenére, hogy a hódítók nem elpusztítani akarták, hanem javait élvezni, majd lépésről lépésre törökké tenni, ahogy tették ezt a Balkán kisállamaiban. A törökök szándékai ellenére azonban a magyar részek sohasem váltak a birodalom biztos háttérországává. A hódítók hatalombirtoklása nem fejlődött ki olyan totális formában, mint a Dráván és a Száván túli térségekben (Hegyi 1994). A hódítás „fokozatait” a kortárs Thuri Pál, a tolnai iskola rektora a következőképpen értékelte: „az első fokozat, ahol egy török sem tartózkodik, a második, ahol csak tiszt (officialis) van, a harmadik, ahol bíró működik, a negyedik, ahol a fiúkat tizedelik” (Kathona 1974, 69). A történészek szerint (Hegyi 1982, 39–49; Inalcik 1997, 41–52) a török birodalom a XVII. században már a dezintegráció jeleit mutatta, egyre erőtlenebbé vált és kevésbé volt képes megszilárdítani a pozícióit a hódoltsági magyar részeken, így a Thuri által vázolt kép nem változott meg számottevően a későbbiekben sem. A hódoltsági magyar terület ütközőzónává, frontier területté merevedett, ahogy Barta Gábor (1995, 32) fogalmazott, széttörő, szétmáloló védőfalává vált a kereszténységnek és az Oszmán Birodalomnak egyaránt. Ennek az állandósult frontier helyzetnek, tartós liminaritásnak a következménye volt a pusztásodás elharapódzása, ami a tájszerkezet markáns átalakulását jelentette, a tájban felismerhető, érzékelhető elemek romlását, pusztulását hozta. Közelebbről: utak, telkek, települések, templomok, révek, malmok elenyészését, szántóföldek leromlását. Normális esetben a mindennapi élet kereteit adó egyházi, világi intézmények könnyedén újraszervezheték volna az elpusztult területek életét, azonban a hódítás tartós intézményi átalakulással, dezintegrációval is járt (Szakály 1981, 1997). A régi intézményi struktúra széthullott, és ez halálos csapást jelentett a térség magyar lakóira nézve. Helyette, mint ahogy azt mértékadó tanulmányok sora bemutatta, új struktúrák alakultak, amelyek egyfajta hibrid rendszerré, állapottá álltak össze, ami visszavetette az anyagi és számbeli gyarapodást (Szakály 1981, 1997; Hegyi 1995). A pusztásodás természetesen nem egyenlő az egyszeri és teljes pusztulással, sokkal inkább az árvizek pusztításához hasonló dinamika volt rá jellemző. S mint ilyen, időbeli szakaszai, pusztulási területei írhatók le, nem véletlen, hogy a szakirodalom is gyakran a hullámváz metaforával írja le az elnéptelenedési és újraterelődési

fázisokból álló történeti folyamat lényegét. Az „árvizek” erélyesen és hathatósan mosták, rombolták a régi falustruktúrát, oly alapossággal, hogy a pusztásodás hatása túlmutatott a török uralom idején is, bizonyos „frontier tünetjegyek” évszázadokkal később is érzékelhetők voltak. A pusztásodás behatóbb értelmezése nélkül nem érthető meg a Délvidék művelődéstörténete és történeti demográfiája. Tanulmányomban ennek a történeti folyamatnak a felvázolására teszek kísérletet, különös tekintettel a régi országterület déli részeit érintő helyzetnek a bemutatására.

Ki mit ért puszta alatt?

A puszta szó hallatán többnyire füves síkság jut eszünkbe. A szó azonban ennél összetettebb jelentéssel bír. Melléknévi értelemben üres, kopár, elhagyott területet (is) jelent. Nyelvészeink szerint a szó melléknévi alakját (’elhagyott, üres’) közelebből meg nem határozható szláv nyelvből vette át a magyarság (TESz. III. 317–318). A középkorban már biztosan használta, származékai a magyarban alakultak ki. Olyanok, mint a pusztít és a pusztul. A szó átvételkor, eredeti értelme tehát az ürességgel, kopársággal, valami elpusztulásával lehetett kapcsolatos. Ezt tekinthetjük a történeti értelemben vett puszta legfontosabb jellemvonásának is. Milleker Rezső tömören és igen találóan a következőképpen mutatja be: „Nekünk [magyaroknak] a puszta olyan helyet jelent, ahol nincs semmi, de ahol volt valami, tehát elpusztult valami” (Milleker 1939, 414).

Az elpusztulással kapcsolatos jelentése megmaradt a tájnyelvben is.¹ A 17–18. századi források is túlnyomórészt még ebben az értelemben használták. A puszta elsődleges jelentéséből aztán olyan másodlagos jelentések alakultak ki, mint a ’nagy kiterjedésű, üres síkság’ (puszta, alföldi puszta), a ’pusztaság’ (sivárság, sivatag) és a ’major’ (birtokközpont, mezőgazdasági telephely), hogy csak a legismertebbeket említsük. A puszta mint főnév tehát már magyar fejlemény, amit átvettek a szomszéd népek is (TESz. III. 317–318).

A hazai tudományok közül a történetírás és az agrártörténet a pusztát eredeti értelmében, míg más tudományágak (földrajztudomány, botanika, irodalom) főként a vegetációt jelentő főnévi értelmében használják. A néprajztudomány a rideg állattartással összefüggésben legelőt is ért alatta. A puszta mint magyar nemzeti táj is elsősorban a legelőt, pásztorokkal és legelő baromcsordákkal

¹ Lásd: ÚMT IV. 632; TESz. III. 317–318.

benépesített területet jelent, a szó így vonult be a külföld rólunk alkotott képébe, Magyarország „imázsába”.²

A történeti pusztát az elpusztult épületek szimbolizálták, különösen a templomok. A XVIII. század emberét a romos szentegyházak, kolostorok, házhelyek, bebokrosodott temetőhelyek még ténylegesen a pusztulásra emlékeztették, s mint ilyenek, a XVIII. századi térképek lapjain és a kor emlékezetanyagában is élénken éltek, fizikai igazodási pontként is szolgáltak.³ A mai kor emberének azonban már jóformán semmit sem mond az a néhány megmaradt rom, amit nem tüntetett el az újjáépítés. Úgy tűnik tehát, hogy a tájkép romantikában zajló átértelmezésével, a puszták benépesülésével, új tájkép kialakulásával párhuzamosan a név értelme is átlényegült, átalakult. A történeti puszták néhány megmaradt mementója pedig történészi magyarázat nélkül alig értelmezhető, hiszen átalakult az a térbeli összefüggérendszer, illetőleg szétszakadtak azon kommunikatív emlékezeti láncok, amelyek a régi puszták lényegét megvilágíthatták, illetve fenntarthatták volna.⁴

A pusztásodás szakaszai

Általánosan elfogadott vélemény szerint a középkorban a Dél-Alföld és a Dél-Dunántúl az ország kiemelkedően fontos és gazdag területe volt. Ennek tükrében még fájóbb a térség pusztulása, különösen a Délvidéket ért romlás, ahol – mint ahogy Bori Imre rámutatott – a XX. század eleji vajdasági művelődés sem a történelmi emlékeket, sem a „történelmi embert” nem találta helyén (Bori 2004, 7–9).

A pusztulás mint történelmi jelenség hazánkban nem szűkíthető le csak a török időkre. Az első komolyabb pusztásodást a tatárok idézték elő⁵, majd a XIV–XV. században Európa-szerte fogyni kezdett a falvak száma, különösen az erdős, dombsági részeken, mezőgazdasági peremterületeken. Ennek oka a kis jégkorszak beköszönte, az ezzel járó élelmezési nehézségek, a pestisjárvány kirobbanása és pusztítása lehetett. A népesség területileg is átrendeződött, a mezővárosokba, városokba költözködött. Angliában lost village-ek, Németországban wüstungok ezrei maradtak az erdőkből és dombságokból

² A pusztára mint nemzeti tájra nézve lásd: Sinkó 1989; Albert 1997.

³ Erre új példák: K. Németh 2015; Sárosi 2016; Wicker–Pánya 2014.

⁴ A felejtésről és emlékezetről: Keszei 2017.

⁵ A tatárjárásról szóló egyik legújabb tudományos ismeretterjesztő folyóiratszám: *Határtalan Régészet* (Archeológiai magazin). 2018. (3): 1. Tatárjárás.

kihátráló telepések után.⁶ Ez a folyamat a tájszerkezetben is nagy változást eredményezett. A szántók aránya csökkent, az erdők és legelők kiterjedése növekedett. A vázolt negatív tendencia hazánkban is kimutatható, de a nyugat-európai értékekhez képest a pusztásodás kisebb hatású lehetett, és elterjedése is feltehetően lokálisabb volt.⁷ Az igazi, mélyenszántó változásokat az oszmán terjeszkedés okozta, ami felerősítette a falupusztulás tendenciáját, és olyan szélsőséges depopulációt, falucsökkenést eredményezett, ami a nyugat-európai, a XVII. századtól javuló tendenciáktól homlokegyenest eltérő volt.⁸ A Magyarország ellen intézett török támadások már Mohács előtt fenyegették a Délvidék lakóit. A pusztásodás megértéséhez a nagyobb hadjáratok, várvívások hadikronikája mellett a parasztságot ért atrocitásokat is vizsgálnunk kellene, ám épp a falun élő népesség szétkergetéséről, elpusztításáról nem rendelkezünk átfogó képpel, összegző munkákkal.⁹ A pusztulás folyamata tehát már a XV. század végétől megkezdődött, és a nagyobb hadjáratok idején korbácsolódott fel igazán. Ilyen volt a 15 éves háború, az 1660-as évek törökellenes harcai és a felszabadító háború időszaka is (Szakály 1989). A felszabadító háborúkkal sem értek még véget a megpróbáltatások, csak a Rákóczi-szabadságharc vége hozott megnyugvást. Ez vetett véget a török kori pusztásodás időszakának.

A pusztulás közelképei

Ahhoz, hogy a pusztulás következményeit megértsük, az eseményeket átélt személyek elbeszéléseit is meg kell vizsgálnunk. Az egyik leghitelesebb tudósítás Wathay Ferenc székesfehérvári vicekapitánytól származik, aki maga is részt vett a 15 éves háború harcaiban, míg végül „Fejérvárnál” elfogták, majd évekig a törökök rabja volt (Wathay 1604 [1976], II. 51–62). Az utókorra hagyott siralmas énekét eddig jobbra irodalmárok elemezték. Pedig nálánál hitelesebben alig írták le a hadjáratok következményeit. A katona-költő látta az Alföld pusztasággá válását és a Párkányhoz közeli Köbölkút és környékének szisztematikus elpusztítását, ezt örökítette meg versében és egy rajzában. Ezek minden olyan vérfagyasztó jelenséget felvonultatnak, amelyek a hadjáratok velejárói lehettek: falvak felégetése, pólyába bugyolált csecsemők hátra-

⁶ Lásd Duby 1978, 49–73; Simms 1976; Muir 1982.

⁷ A pusztásodás alapműve: Szabó 1971 és újabb feldolgozása: Neumann 2003.

⁸ Lásd Dávid 2013; H. Németh 2001; Jakó 2001; az Alfölddel kapcsolatos legújabb mű: Sárosi 2016.

⁹ Legújabban Illik Péter (2010, 2013) munkái vizsgálják a háborúk hatását a Dunántúli népességre.

hagyása, embereket szétmarcangoló kutyák és farkasok látványa, menekülők lenyilazása és lefejezése, nők csoportos megerőszakolása és karóba húzása. De vajon így él-e a török hódoltság képe az emlékezetünkben? Úgy vélem, nem. Ezeket a horrorisztikus jeleneteket mára megszépítette az idő. A kulturális emlékezet regiszterében a heroikus küzdelem, a helytállás címkéje sokkal inkább illik az időszak eseményeire, semmint a pusztulás borzalmas képe, látványa. Emlékparkokban, regényekben, történelemkönyveink hasábjain „egymást tisztelő ellenfelekké”, „megpróbáltatásokká”, „jajszóvá”, „históriává”, „regésénekké” szelídült az a kiáltás, amit a hódoltsági parasztság hallatott másfél évszázadon át.¹⁰ Az utóbbi évtizedek emlékezet- és traumakutatásai döntően a XX. század nagy sorsfordító eseményeinek kutatása kapcsán meggyőzően támasztották alá, hogy a civil lakosságot is felforgató háborúk komoly változást idéznek elő a tudatállapotban, kollektív traumát okoznak a fájdalmat és veszteséget közösen megélt lakosságnak (Keszei 2017; Virágh 2011). Hogy a török alatt is hasonló tendenciák érvényesültek, abba a Wathayéhoz hasonló siralmas énekek, naplók, haditudósítások nyújtanak betekintést.¹¹ De úgy vélem, ez rögzülhetett azokban a gyermekmondókákban, történeti mondákban, balladákban, helynevekben, amelyek a törökről mint veszélyforrásról szólnak, vagy falvak, templomok elpusztításáról, a lakosság rabszíjra fűzéséről adnak hírt. Ennek súlyát eddig a néprajztudomány sem tette komolyan mérlegre, mivel irodalmi vagy folklóralkotásként elemezte a felgyűjtött „műveket”. Nem a tartalmi elemek esetleges valóságmagját vizsgálta, hanem azok esztétikumát, prozódiját, párhuzamait, szerkezetét stb. Ha akadnak is tartalmukat számításba vevő írások, többnyire „mendemondaként”, túlzó és elfogult veszteséglistaként könyvelik el a bennük foglaltakat.¹² Úgy vélem, hogy ennek is megvan a logikus magyarázata. A személyes érintettség megszűnése (időbeli távolság) és a kommunikatív emlékezet megszakadása eltávolította az utókort az eseményektől. Egész egyszerűen az események sokkal „regényesebben” élnek a fejünkben. Ebben nem kis szerepe van a korszakról szóló irodalmi munkáknak és az ezek adaptációjaként készült filmeknek, amelyek nem az elsődleges történelmi tapasztalatokat, a forrásokból kibomló nyers valóságot, a trauma médiumait bírták szóra.

A helyzetet nemcsak a Wathayéhoz hasonló, az eseményeket a maguk nyers valóságában taglaló írások alapján, hanem egyéni életutak szemrevétele révén, autográf írások alapján is felvázolhatjuk. Példa erre a temesvá-

¹⁰Dávid 1993.

¹¹Terjedelmi korlátok miatt a részletesebb bibliográfia közlésétől eltekintek.

¹²Pl. Dávid 1993, 62.

ri Oszmán aga története (Oszmán 1996), aki a keresztény sereg foglyaként főként a császári erődökben és környékükön tapasztalt állapotokról beszél. Hányatott sorsa révén nemcsak a törvényen kívüli közállapotok, de a sivár bácskai tájkép és a hódoltság sokféle életvilága, mentalitása is megismerhető. Gyimóti István vörösmarti református lelkész rövid önéletrajzírása a felszabadító háborúk vérzivataros eseményeibe nyújt betekintést, és a Duna melléki magyarság pusztulását, szomorú sorsát tárja elénk (Szakály 1986). A Hadnagy Albert és Andrásfalvy Bertalan által bemutatott Sörös család többgenerációs története a hódoltsági magyarok érzelmi azonosulását és dacos, törökkel szembeni ellenállását, hajdú mentalitását példázza (Andrásfalvy 2011; Hadnagy 1991).

Fontos forrást képeznek a pusztulásról hírt adó követek, hadvezérek, misszionáriusok útleírásai is. Ez a forrástípus sokáig a legtöbbet használt és idézett történeti kútforrásnak számított a hódoltsági viszonyok rekonstruálásakor, például a pusztula kialakulásával kapcsolatos vitát elindító Mályusz–Szekfü-kötet is főként ezekre építkezett. Népszerűségük mit sem csökkent az elmúlt évtizedekben, de ma már úgy véljük, hogy ez a forráscsoport komoly forráskritikával kezelendő (H. Németh 2001), hiszen nagy teret enged a szubjektivitásnak. A kérdés részletesebb ismertetésétől terjedelmi kötöttségek miatt most eltekintek.

Közösségek és életmódok

A pusztásodás jellemzője volt az is, hogy a falvak elpusztulása, a népesség elhúzódása vagy legyilkolása után az élet újra megjelent a tájon (Szakály 1997, 151–164). A török világ települése Sinkovics István szerint „...állandóan ilyen ellentétes külsőt mutat: egyszer az élet, máskor a pusztulás képét. Nemcsak azért, mivel egymás mellett sorakoznak élő és halott vidékek, hanem mert ugyanazon a helyen gyakran váltogatják egymást az építés és a pusztulás” (Sinkovics 1934, 269). Szavai az egész török hódoltság idejére igaznak vehetők.

Az Alföld északi részén rendszerint a régi lakosság maradványai települtek vissza (Kocsis 2005). Az Alföld déli részén, tehát a Bácskában, Temesközben, sőt Szlavóniában, a régi népesség nem térhetett haza, helyükre rácok (szerbek), bunyevácok, keleten románok érkeztek (Hegy 2005; Pacsa 2007; Vajda 2013). Sok esetben az ő telepeik sem maradtak helyben, hiszen az átvonuló seregek a keresztény lakosságot felekezetre való tekintet nélkül sarcolták, rabolták. A magyar hajdúk is veszedelmes hódolttatók voltak, különösképp az adófizetést megtagadó falvak ellen léptek fel erőszakosan. A pusztulást életre hívó körülmények folyamatosan fennálltak, de a menekülési és fennmaradási ösztön,

a kínálkozó földek termékenysége is permanens újratelepülési folyamatokat generált. Ezek a tényezők még a magyarországi, ún. hódoltsági peremvidék térségére is hatottak, ahol rendszeressé váltak a török betörések, rabszedések, településvándorlások, menekülések (Illik 2010). A puszták tehát nem értelmezhető önmagában, csupán ember nélküli tájként, mert az ember ott maradt, illetőleg újra megjelent a tájon. Jóllehet a falvak megfogyatkoztak, a településstruktúra átalakult. A fogyó népesség és a megváltozott közállapotok, és nem utolsósorban a kicserélődött lakosság másféle gazdasági stratégiái miatt megváltozott a táj és az ember kapcsolatának a minősége. A puszták tehát új minőséget jelentett. Ennek a megváltozott minőségnek, ha úgy tetszik, tájformáló erőknél négy alapvető társadalmi, életmódbeli közeget lehet elkülöníteni. Olyan létformákat, amelyek a körülmények dacára mégis léteztek és a pusztult országrészt jellemezték, a pusztát uralták.

a) Balkáni földművesek és katonaparasztok

A török előrenyomulásával először a Temesköz és a Szerémség területén változtak meg az etnikai viszonyok (Szakály 1993). A magyar népesség eltávolítását a szerb birtokos családok szerb jobbággyokkal pótolták. A török hatalomátvételt követően az elpusztult területekre irányított módon katonaparaszti közösségeket telepítettek, illetve ott, ahol lehetőség volt rá, a katonai intézmények alapján próbálták megszervezni a lakosságot (Hegy 1998, 2001, 2005). Müszellem, martalóc és vlach jogállású közösségeket telepítettek, amiktől a térség urai a területek újjáéledését és katonaságot reméltek. A vlachok kapcsán itt most csak azt említeném meg, hogy etnikus eredetük, hovatartozásuk kérdése számos problémát felvet. Úgy tűnik, hogy a kifejezés ebben az időben nem etnikumot, hanem inkább intézményt jelölhetett (Inalcik 1997, 13; Kursar 2013; Máté 2018). A katonaparaszti intézmény keretén belül többféle helyről származó és más-más dialektust beszélő személyek élhettek, bírhatták a kedvezményes jogállást. A letelepített balkáni katonaparasztok főként állattartó, pásztor életmódot folytattak, de ez csak addig volt tartható, ameddig a népsűrűség alacsony maradt. A katonaparaszti intézményi kereteken belül, illetőleg ezenkívül megjelent délszlávok az elhagyott magyar területeket fokozatosan szállták meg. Az Alföldön korábban kezdődött a térhódításuk mint a Dél-Dunántúlon. A források életmódjuk jellegzetességére utalva sátorlakóknak is nevezik őket (Wicker 2008, 74), ami egyfajta mozgékonyt és a változó körülményekhez való nagy adaptivitást biztosított számukra. A török vagy magyar földesúr is gyakran gátat szabott terjeszkedésüknek. A vlach közösségek Kecskemét határáig

jutottak. Temetőiket a ma Bács-Kiskun megyéhez tartozó Észak-Bácskában Wicker Erika régész gyűjtötte össze. Falvaikról falufeltárások híján még kevés ismerettel rendelkezünk. A vlach telepítési mozgalom a Balkán több területére kiterjedt, Bosznia, Szerbia, Szlavónia bizonyos részeire is (Kursar 2013). A források szerint a XVI. század végére a vlach intézménynek leáldozott. A bevándorlásnak azonban nem szakadt vége. A XVII. századtól a Dunántúlra főként rácok kerültek, mai szóhasználattal ortodox szerbeknek neveznénk őket. A hegyes balkáni vidékek hatalmas népességkibocsátó képességgel rendelkeztek. A hódoltság idején az ortodox egyház előnyös pozíciókat élvezett. Igaz, egyházuk időről időre konfrontálódott a törökökkel is, véres leszámolások, felkelések robbantak ki. Így gyakran menekülő családok ezrei költöztek más szandzsákba, előnyösebb körülmények közé, Szlavónia, Szerémség, Baranya területére.

A vlach telepítési mozgalommal és azt követően betelepedett délszlávok a Dunántúlon a Balaton vonaláig, de a Duna mellett egész Komáromig eljutottak. A beköltöző pravoszláv rácok mellé katolikusok is érkeztek. Hercegovina és Bosznia területéről sokáccok, bunyevácok jöttek, akik voltaképpen itt formálódtak közösségekké, néprajzi csoportokká. A történeti szakirodalom kimutatta, hogy a délszláv betelepülők sokkal inkább beágyazódtak a török jog- és intézményrendszerbe (Hegyí 1994, 21). A nagyarányú déli migráció – a magyar szakirodalom a „felcsúszott Balkánról” beszél – nem a mai déli magyar határ vonaláig, hanem attól jóval északabbra is kiterjeszkedett (Máté 2018, 372–373).

A pusztavidéken a faluhelyek szegényesebb házakból állhattak. Bizonyosan volt különbség a mozgékonyabb és sok állatot tartó vlach közösségek, katonaparasztok, illetőleg a palánkokban szolgáló katonák házai, lakhelyei és a földműves rácok között, de ezekről az életmódbeli eltérésekről még nincsenek ismereteink. Számos dunántúli és Duna melléki forrás erősíti, hogy a pusztákon létesített új falvak lakói veremházakban éltek, körülöttük gyümölcsöskertek, veteményesek terültek el (Máté 2018, 376–377). A jó adottságú, termékenyebb helyeket szántották (a régi falvak legjobb földjeit), sok kukoricát és dohányt termesztettek, pálinkát főztek. Óhazájukból elhozták a kadarka szőlőfajtát, amiből pince, hordó és prés nélkül is bort tudtak készíteni. A vörösbor fogyasztása ekkor terjedt el hazánkban, feltehetően nem kis szerepe volt ebben a katonaság igényeinek és annak, hogy termelése könnyebben volt adaptálható a háborús viszonyok közé. A határban marhát, juhot és disznót tartottak. A délszlávoknál nagyobb súlya volt a juh- és a disznótartásnak, mint a magyar közösségeknél (Pacsá 2007, 102). Élénk kereskedelmet folytattak, a disznókereskedelmet voltaképpen ők irányították. Bár többen igen primitívnek mutatták be életmódjukat, összességében semmi nem indokolja a meglévő különbségek felnagyítását, illetőleg

valamiféle fejlődésbeli különbség artikulálását. A források másféle életmódot, gazdasági stratégiákat és mentalitást igazolnak, amely révén jól alkalmazkodtak a török világ szélsőséges létfeltételeihez (Máté 2018, 383).

b) Magyarok

A magyarság elhagyta elpusztult falvait, a felföldi területekre húzódott, illetőleg olyan reliktumokba menekült, ahová több falu népe, vagy járásnyi területek földönfutói bújtak el. A puszták művelésére, ha a reliktumokban elegendő számú ember maradt fenn, visszatértek, s jogot formáltak használatukra. A magyar reliktumok hatósugara tehát a tájhasználatban nagyobb volt, akár 15–20 km-es hatótávolságban is eljártak földet és szőlőt művelni, az állattartás térbeli hatása a reliktumokból még távolabbra sugárzott.

A török világ végére a Bácskában a Szeged–Baja vonaltól délre már nem éltek magyarok. A legutolsó magyar falu a Dunánál Szeremle, a Tiszánál Tápé volt. A Duna mellékén Sárköz volt az egyik nagy megtartó hely, illetőleg a Duna bal partján fekvő Kalocsai-Sárköz és tőle északra a Pestig terjedő Duna melléke. A Bácska, illetőleg a Temesköz területéről a magyarság teljesen eltűnt (Bárh 2005, 1153). Eltűnt a mai Kelet-Szlavónia magyarsága, csak a Kórógy-mocsár peremén lévő falvak őrizték középkori magyar népességüket. A Dél-Dunántúl népessége is széttöredezett, Baranya keleti fele és Tolna megye keleti és északi része úgyszólván teljesen elpusztult, csak a folyók, a hegyek és az erdők oltalmában maradt helyben a régi lakosság. Búvóhelyeket, rejtekvákokat alakítottak ki. A Zselic, az Ormánság, Sziget-vidék és a Mecsek magyarsága olyan nagyobb népszigeteket képezett, amelyek népe a Rákóczi-szabadságharc után rögvést a vidék újrakolonizálásába fogott (Szakály 1989). A pusztulás és faluelhagyás azonban errefelé is megtizedelte a falvakat. Hatásukra a magyar települések határa megnőtt, még a kis falvaké is. Kiterjedésük a szomszédos puszták földjével kibővülve a többszörösére növekedett. Ez a növekedés csak az észszerű művelhetőség határáig tartott, a népességszámtól, igaerőtől, állatállománytól függött. A pusztulásból a magyarság is anyagi hasznot tudott kovácsolni. Disznót, marhát, lovat tartott a pusztán és a régi, termékeny telkeket művelésbe vonta. Az elpusztult falvak szőlőhegyén és sajátjukon is sok bort termeltek, amely szintén fontos jövedelmi forrás volt. Ezek azonban csak gazdálkodásuk működését, logikus földhasználatuk sajátosságait támasztják alá. Mit sem változtatnak azon a pusztuló tendencián, ami a kis lélekszámú földműves magyar települések számát jellemezte.

c) Török és rác városok, palánkok

A hódítók döntően a városokban éltek. Itt volt az iszlamizáltság a legmagasabb fokú. A város- és palánkfalakon belül alapvetően muszlim népesség élt (köztük sok frissen áttért muzulmán), míg a keresztény hiten lévő rác, bosnyák és magyar népesség a várfal melletti városnegyedekben kapott helyet. A hódoltsági területek talán legtörökebb városai Buda, Pécs és Temesvár lehettek. Falaikon belül minaretek, derviskolostorok, fürdők működtek, és városképileg óriási átalakuláson mentek át. Pécsen az egykori Malomszegben, a mai Tettye városrészben alakult ki a keresztények sokszínű városrésze, ahol unitárius és katolikus magyarok, ortodox rácok, katolikus bosnyákok és áttért bosnyákok (poturok) éltek a főként muszlim cigányokkal együtt. A város élénk életet élő kereskedőváros is volt, raguzai és protestáns magyar kereskedőkkel, nagyszámú kézművessel, és a török művelődés központjának is számított (Varga 2009, 125–143; 153–157). A tájkép szempontjából meghatározó volt ugyan a török városok látványa, azonban ezeket sokkal inkább szigetekként és zárványokként kell értelmeznünk (Hegyí 1982, 123–124; Hofer 1993, 18–22). A kisebb palánkok népességét a törökök mellett jelentékeny számú bosnyák és rác katonák alkotta családjaikkal. Ezekben a szláv nyelv sokkal hétköznapiabb lehetett, mint a török. A városok és palánkvárak a táj birtoklásának és használatának központjai voltak.¹³ Itt éltek a pusztákat és falvakat birtokló timárosok. Vagyis a puszta betelepítésének, használatának sorsa végső soron ezekben az erősségekben dőlt el. A magyar földesúr is beleszólt falvainak a sorsába, de a szoros felügyeletre nem volt lehetősége, hiszen azoktól messze lakott. A falvak népe, bár többes függésben volt, bizonyos értelemben mégis függetlenebb lehetett a birtokostól, például épp a határhasználat rendjében.¹⁴ Ennek kifejezője lehet az is, hogy a XVII. században az adózásban egyre hangsúlyosabbá vált az átalányfizetés (Hegyí 1995, 54–55).

d) Magyar városok

A hódoltság kivételezett helyzetű települései voltak az alföldi mezővárosok. A Duna–Tisza közén és a Tiszántúlon alig maradtak fenn más, élő települések.

¹³ Az egyik legteljesebben feltárt hazai palánk a Szekszárd melletti Jeni Palanka (Jeni palánk), amelynek leletanyagát Gaál Attila az elmúlt tíz évben anyag- és tárgycsoportonként szisztematikusan közli. Legutóbbi publikációja: Gaál 2017.

¹⁴ A XVII. században a piacra termelő török nagybirtok (csiftlik) megjelenésével ez a kép változott. Itt már jóval szorosabb felügyeletnek, gazdálkodási rendnek kellett megvalósulnia.

Népességük igen felduzzadt, határuk szélsőségesen nagyra nőtt. Tálasi István szerint ezek a városok az elpusztult falvak népének gyűjtőmedencéi voltak, az ő szóhasználatával élve „nagyreliktumok”. A behúzódó népesség számára a városok védelmet és megélhetést biztosítottak, és relatíve jólétet is, ami a pusztai legeltetésből és a kereskedelemről származott. A Duna melléki városok a bortermelésből is jelentős hasznot húztak (pl. Tolna, Vörösmart). Az alföldi városok a török adminisztrációban is kiemelt helyet foglaltak el. Khasz városként a kincstár tulajdonát képezték. Még a török bíraskodás alól is megmenekültek, és magyar városvezetés szavatolta a gazdasági autonómia megvalósulását. A korszak térképeit figyelve már a kortársaknak is feltűnt az a nagyfokú pusztultság, amely ezen városokat övezte; a XVII. században Bács megyét „Bachmegye deserta”-ként tüntették fel, ide és a Kunság területére pedig a nagy üres helyet kitöltendő a pusztai állattartást ábrázoló jeleneteket rajzoltak.¹⁵ A városok egyfajta kompszerepet töltöttek be. Javakat, erőforrásokat közvetítettek két birodalom között. Így mindkét félnek szüksége volt rájuk. A városok magisztrátusi irataiból azonban nemcsak az előnyös pozícióikat, gazdasági autonómiájuk változó feltételrendszerét, de az őket ért rablásokat, atrocitásokat is megismerhetjük (Iványosi-Szabó 2012). Alföldi városainknak a pusztai állattartás és a kereskedelem jelentékenysége mellett a református vallás szempontjából is kitüntetett szerepe volt. Református iskolák, erős felekezetek működtek a török kor folyamán. Másfelől pedig a magyarság átmentése is nekik köszönhető. A felduzzadt népességű városok emberanyagának kirajzásából és a városok szervezőmunkája révén újult meg a Duna–Tisza közének településállománya. Nélkülük mindez minden bizonnyal idegenből hozott telepésekkel, rácokkal, románokkal vagy németekkel valósult volna meg. A kompszerep tehát így is értelmezhető. Megmenekítették, majd kibocsátották a pusztult területek népét, és hídfőállást biztosított a felföldi vármegyékből, továbbá a Jászságból érkező telepéseknek a Duna–Tisza közének és a Dél-Alföldnek az újratelepítésekor.

A puszták és a frontier lét

Korábban már említettük, hogy ebben az időszakban a népesség folyamatosan hanyatlott, társadalmilag mozgásban volt. De az elpusztult terület sem nélkülözte az ember jelenlétét, s a pusztult vidék mindig az élő struktúrával

¹⁵Erre példa: Hegyi–Zimányi 1986, 129.

együtt változott, hiszen az ember még leromlott állapotában sem engedte át a természetnek a tájat, hanem megváltozott lehetőségei szerint igyekezett művelni azt. A romlás (vagy más nézőpontból nézve, a növényzet és az élővilág felerősödése) a társadalmi szervezettségben, életmódban végbement mennyiségi és minőségi változások velejárója volt.

Mindent egybevéve a pusztá, amennyiben elpusztult települések határát, illetőleg a pusztulás nyomán előállt tájat jelent, sajátos létállapotot is létrehozott. A. N. J. den Hollander a magyar hódoltsági területek és Észak-Amerika mozgó nyugati határvonalát, a frontiert összehasonlítva jutott arra a következtetésre, hogy a két terület nagyon hasonló volt egymáshoz, agrár- és társadalomtörténeti téren egyaránt. A frontier lét egy átmeneti társadalmi és „kulturális” állapotot jelent, ahol a kultúra megroppanását, hosszan tartó alkalmazkodási nehézségeit szemlélhetjük (Hollander 1975, 319).

A háborús helyzethez alkalmazkodó életformák, intézmények alakultak ki. Az észak-amerikai vadnyugat „szereplőit” mindenki ismeri. Hazánkban tőzsérek, hajdúk, katonaparasztok, török kereskedők, magyar parasztok, rác földművesek népesítették be a tájat, tarka és egymástól elkülönülő életvilágokat alkotva. Véleményem szerint nemcsak alászállott állapotokat jelentett, hanem hibrid, működő struktúrát is, amelynek fenntartója és éltetője a tartósan megváltozott léthelyzet volt. A létbizonytalanság miatt a közállapotok megromlottak, de jelen voltak olyan csoportok is, amelyek ebből húztak hasznot. Martalóc, cigány, kereskedő kontingensek (rácok, zsidók, tőzsérek), szabadhajdúk. Állandó fenyegetést jelentett a rabszedési gyakorlat, a kettős adóztatás és a hadjáratok nyomán előtörő járványok. A frontier, az alászállott (török és magyar vonatkozásban egyaránt) civilizációs létállapot az utóbbi évek régészeti és történeti demográfiai kutatásai alapján is egyre inkább igazolható. A „vadnyugati” állapotokat mutatja egy eddig publikálatlan régészeti adalék is. Csak Tolna megyében az utóbbi néhány évben hat helyen találtak török kori pénzhamisító műhelyt (K. Németh–Varga 2019).

Ha elfogadjuk Hollander koncepcióját, a frontiert „a gazdasági és társadalmi struktúrának vagy a környezethez való alkalmazkodásnak egy új, sajátos formájaként” foghatjuk fel (Hollander 1975, 314). Ebben az összefüggésben a pusztásodás a frontier helyzethez vezető történeti folyamatként (fizikai pusztulás és népesség hullámmozgás) értelmezhető. Ennek az eredménye lett a tájképi- leg, fizikailag megnyilvánuló pusztá, ami voltaképpen szűkebb terület mint a pusztásodásban érintett vidékek kiterjedése.

Új struktúrák, új emberek, új közösségek

A felszabadító háborúkkal a puszták élete is megváltozott. Megszűnt a háborús veszélyforrás és a nyilvánvaló létbizonytalanság, ami a falvak elpusztulását eredményezte. Ennek köszönhetően a térség igen vonzóvá vált a telepések számára. Az első élelmes emberek már az 1690-es években a pusztákra szálltak, de számottevő mértékben nem változtatták meg a térség népsűrűségét. A források szerint jelentős számú telepest sodorhatott magával Csernojevics Arzén ipeki pátriárka „nagy költözése”. Ennek pontos számadatait és a benépesítés által érintett terület nagyságát, elhelyezkedését nem mutatta még ki a magyar kutatás. Fontos azonban elmondanunk, hogy a „Velika seoba Srba” a déli migrációk közül is az egyik legutolsó lehetett. A XV. századtól folyamatos szerb bevándorlásnak a török világ lehanyatlásával vége szakadt. A XVIII. század elején a Habsburg határőrvidék megszervezésével a szerbek fontos pozíciókat nyertek (Szakály 1993, 27–31). A Rákóczi-szabadságharc a magyar függetlenség helyreállítása mellett a pusztáért is folyt. Ugyanakkor belső háborút is elindított a németek, a magyarok és a rácok között. Ez a polgárháború a politikai és vallási célok mellett az erőforrások birtoklásáért zajló harc is volt egyben. A puszták újratelepítése is kockán forgott, és végül az udvarhoz hű birtokosok kapták meg a lehetőséget a struktúrák újraformálására és a táj újraszervezésére.

Az újonnan felállt rendszer a török kor migrációinak irányvonalától eltérően északról dél felé töltődött újra telepésekkel, németekkel, magyarokkal és szlovákokkal. Új csoportképződési folyamatok indultak el, és kialakult a déli vármegyék néprajzi alapstruktúrája. Az újjáépülés, kolonizáció menetét Bárh János, Juhász Antal és számos elkötelezett néprajzkutató és helytörténész – munkájából részletesen megismerhetjük. Az új közösségek kialakulásának egyik legkifejezőbb bizonyítéka, hogy sok esetben többévi vajúdas után alakult csak ki domináns nyelv az egyes, magyarok és szlovákok által vegyesen lakott falvakban (Bárh 2005, 1161). Nem csodálkozhatunk azon, hogy ezen a frissen plántált tájon a XX. századi írók már nem lelték a középkori magyar művelődés emlékeit. Hiszen a pusztásodás és a többszöri újratelepítés hullámai elmosták azokat.

A településképp is átalakult, az újraalkotó folyamat felszámolta a pusztulásra emlékeztető maradványokat. Az új településképet nemcsak a nagy telepítők, vagyis a földesurak és a kamara határozták meg, de az emlegetett magyar városok is. A városokból tanyákra kirajzott népesség valóságos földműves forradalmat indított el a tájon. A XIX–XX. század folyamán a régi puszták helyét szorgos földműves családokkal telítették fel. Ezek az új közösségek élettel teli, vitális társadalmak voltak. Szorgalmas munkájukkal feltörték a legelőket, megkötötték

a homokot. Terjeszkedésük a XX. században is tartott. Példa erre a katolikus bezdániak, a doroszlóiak és a bácskertesiek kirajzása a Baranyabáni-dombság (Baranyahát), illetőleg a Dályi-hegyek területére. Sok száz katolikus család vett földet a szőlőhegyeken. Kezdetben kiscsüdi napszámosok, iparosok voltak, de a szorgos munka gyümölcseként a hegy alatti falvak lakóivá küzdötték fel magukat, házat, gazdaságot vásároltak. Nem egy faluban az őslakos református magyar és sokác gazdák portáit vásárolták fel. A Duna–Tisza köze másik „komposztáló”, Szegedről Bálint Sándor kutatásai szerint mintegy 146 helységbe rajzoltak ki a földművesek, a Tiszántúl, Temesköz, Bácska területére (Bálint 1976, 140–252). A pusztát tehát új településformákba tömörülő új közösségek népesítették be, amelyek a XIX–XX. század folyamán jelentősen egységesülő alföldi műveltséget alakítottak ki (Szabó 1971, 202).

A pusztára emlékeztető jelenségek továbbélése

A harmadik honalapításnak is nevezett reorganizáció régióként igen differenciáltan ment végbe. Az talán általánosan elmondható, hogy a puszták szó főnévként immáron az elpusztult települések helyén folytatott mezőgazdasági munkának megfelelően hol földesúri telephelyet (majorság megfelelőjeként), hol a lábasjóság többnyire külső legelőjét jelentette. A szó pusztultsággal összefüggő eredeti értelme lassan háttérbe szorult.

Dél-Bácskában és a Temesközben kevesebb pusztai telephely létesült, és több faluhely. A szikes, homokos, vagy az áradásoktól veszélyeztetett egykori falvak helyén tovább fennmaradtak a hódoltsági pusztában gyökerező állapotok. A Dunántúl erdős, vizektől sűrűn látogatott területein az uradalmak pusztákat (majorságokat) alakítottak, kondát, gulyát tartottak, s az egyre inkább elkülönülő uradalmi pásztorok társadalma évszázadokkal tovább élte a török korban erőre kapott („virágkorát élő”) pásztorkultúrát. Az Alföldön a nagyhátú települések külső legelőin még a XIX. századig élt, s valahol napjainkig is folytonos a pusztai állattartás hagyománya (pl. Hortobágy). Máshol az uradalmak rögvést gátat szabtak a földek extenzív használatának. S új „gyarmataikkal” gyökeresen átalakították a török kor pusztáját. Itt értelemszerűen csak a nevek emlékeztetnek a középkori falvakra. Érdekes, hogy a régi falunévek és meglepő módon olykor még faluhatárok is szívósan fennmaradhattak, még a teljes pusztulást szenvedett területeken is. Azonban ez a fajta kontinuitás csak a történeti források elemzése révén és nem a szóhasználat útján mutatható ki.

A történeti puszták lényegét a templomok őrzik leghűségesebben, jóllehet néhány tucatnyi régi templom maradványai lelhetők csak fel. A Délvidék legis-

mertebb pusztatemploma az aracsi, a Dél-Dunántúl sok pici romtemploma közül pedig talán a máriaszéplaki a legismertebb. A templomok jelenlegi állapota, történeti sorsa, a mai falvaktól való szinte érthetetlen távolsága is mutatja, hogy a térség mennyire megváltozott viszonyok között éledt újra, a XVIII. század új struktúráját szabott a tájra. Trianon 99. évfordulóján emlékezzünk arról is, hogy míg a török kor előtt az ország középső és déli részét jellemezte a legnagyobb népsűrűség, a felszabadulás után épp ezen a területen volt a legkevesebb lakó.¹⁶ Nyelvében inkább a szláv, a bosnyák-török dominált, mint a magyar, ami csak a Dél-Dunántúlon lehetett túlsúlyban. Ehhez képest a mai állapotok kifejezetten üdítőnek tűnnek. Különösen annak fényében, hogy Szeremle alatt már a „sátorlakók népe” és Boszniának a sík földre szállt hegyi parasztjai éltek, a városok és palánkok társadalmában pedig csak hírmondónak akadt magyar. Szerencsére a pusztásodás nyomait elmaszkírozta az újjáépülés, helyreállította a demográfiai emelkedés, de a trianoni határ vonalvezetése mégis emlékeztet a török kori Szeremle–Szeged vonalra, ami voltaképpen Szakály Ferenc (1990) és Jakó Zsigmond (2001, 257) szavait megerősítve nem más, mint bizonyíték arra nézve, hogy Trianon gyökerei a török korig nyúlnak vissza.

Irodalom

- Albert Réka. 1997. *Tájak és nemzetek. Kísérlet a „nemzeti táj” fogalmának antropológiai megközelítésére.* Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete Etnoregionális Kutatóközpont.
- Andrásfalvy Bertalan. 2011. A Délkelet-Dunántúl török időket átvészelt magyarsága sorsáról (XVII–XVIII. század). Együtt élő népek – eltérő értékrendek. In *Andrásfalvy Bertalan válogatott társadalomnéprajzi tanulmányai*, szerk. Máté Gábor. 297–302. Budapest–Pécs: PTE BTK Néprajz–Kulturális Antropológia Tanszék–L’Harmattan.
- Bálint Sándor. 1976. *A szögedi nemzet. A szegedi nagytáj népélete. Első rész.* A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1974/75. Szeged: Móra Ferenc Múzeum.
- Barta Gábor. 1995. Az elfelejtett hadszíntér 1526–1528. Megjegyzések a török–magyar szövetség előtörténetéhez. *Történelmi Szemle* (1): 1–34.
- Bárth János. 2005. Településtörténeti és népesedéstörténeti változások a Duna–Tisza közén a magyar újjászülötés századában (XVIII. század). In *Kétvízközi népismeret. Tanulmányok a Duna–Tisza közéről.* 1153–1164. Kalocsa: Kalocsai Múzeumbárátok Köre.

¹⁶A legújabb számítások szerint a hódoltsági területeken 7,5 fő/km, a királyi magyarországi részekén 15 fő/km lehetett a népsűrűség a hódoltság végén (Dávid 2013, 258). A hódoltsági népesség azonban erős területi koncentrátságban a somogyi, baranyai területeken, a krassói és zarándi hegyek alján és a mezővárosokban összpontosult.

- Bori Imre. 2004. *Ezredéve itt. Délvidéki olvasókönyv*. Újvidék: Forum Könyvkiadó.
- Dávid, Géza. 2013. Towns, Villages, Depopulated Settlements – Population Movements in Ottoman Hungary. *Hungarian Studies* 27 (2): 251–261.
- Dávid Zoltán. 1993. Adatok a török háborúk pusztításának értékeléséhez. *Keletkutatás* 1993 (ősz): 56–68.
- Duby, Georges. 1978. *Emberék és struktúrák a középkorban*. Gyorsuló Idő. Budapest: Magvető Könyvkiadó.
- Gaál Attila. 2017. Fémleletek a Szekszárd-palánki török palánkvár (Jeni Palanka) feltárásából I. Fegyverek és fegyverzettartozékok. *Wosinsky Mór Megyei Múzeum Évkönyve* (39): 315–399.
- H. Németh István. 2001. Háború és népesség a kora újkori Magyarországon (16–17. század). *Történeti Demográfiai Évkönyv*: 129–142.
- Hadnagy Albert. 1991. Török világ Őcsényben. A Sörös család szomorú sorsa. In *A főlevéltárnok – Dr. Hadnagy Albert élete és munkássága*. Tolna Megyei Levéltári Füzetek 1., szerk. Dobos Gyula. 42–43. Szekszárd: Tolna Megyei Levéltár.
- Hegy Klára. 1982. *Egy világbirodalom végvidékén*. Budapest: Gondolat.
- Hegy Klára. 1994. A magyar tartomány helye és helyzete az oszmán birodalomban. *Világtörténet* 16 (tavasz): 18–24.
- Hegy Klára. 1995. *Török berendezkedés Magyarországon*. História Könyvtár Monográfiák 7. Budapest: História–MTA Történettudományi Intézete.
- Hegy Klára. 1998. Etnikum, vallás, iszlamizáció. A budai vilájet várkatonaságának eredete és utánpótlása. *Történelmi Szemle* 40 (3–4): 229–256.
- Hegy Klára. 2001. Magyar és balkáni katonaparasztok a Budai vilájet déli szandzsájaiban. *Századok* (6): 1255–1311.
- Hegy Klára. 2005. A temesvári vilájet népessége és katonaparasztjai. *Történelmi Szemle* 47 (3–4): 291–314.
- Hegy Klára–Zimányi Vera. 1986. *Az Oszmán Birodalom Európában*. Budapest: Corvina.
- Hofer Tamás. 1993. A török hódoltság hatása a magyar paraszti műveltségre. *Népi kultúra – népi társadalom* 17. 15–36.
- Hollander, den A. N. J. 1975. A magyar Alföld és Turner „frontier” hipotézise. *Ethnographia* 86 (2–3): 313–323.
- Illik Péter. 2010. *Török dúlás a Dunántúlon*. Budapest: WZ Könyvek.
- Illik Péter. 2013. *Metszetek a török világ mindennapjaiból*. Budapest: L'Harmattan.
- Inalcik, Halil. 1997. *The Ottoman Empire. The Classical Age 1300–1600*. Frome and London: Butler & Tanner Ltd.
- Iványosi-Szabó Tibor. 2012. A közbiztonság hatása a Homokhátság mezővárosainak 1631–1703 közötti gazdasági és társadalmi életére: „A török alatt boldog volt Kecskemét...”. *Agrártörténeti Szemle* 53–54 (1–4): 1–40.

- Jakó Zsigmond. 2001. A török kor településtörténeti változásai és következményeik. In *Közgyűlési előadások 2000. május. Millennium az Akadémián I. kötet*, szerk. Glatz Ferenc. 253–260. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- K. Németh András. 2015. *A középkori Tolna megye templomai*. Szekszárd: Wosinsky Mór Megyei Múzeum.
- K. Németh András–Varga Máté. 2019. Kora újkori pénzhamisítás Tolna megyében. Kézirat, várhatóan megjelenik: *Wosinsky Mór Megyei Múzeum Évkönyve* 41.
- Kathona Géza. 1974. *Fejezetek a török hódoltsági reformáció történetéből*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Keszei András. 2017. Felejtés, társadalom, történelem. *Korall* (67): 5–21.
- Kocsis Gyula. 2005. *A Jászság társadalmá, népessége és gazdálkodása a XVI–XVII. században*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kursar, Vjeran. 2013. Being an Ottoman Vlach: On Vlach Identity(ies), Role and Status in Western Parts of the Ottoman Balkans (15th – 18th Centuries). *OTAM. Journal of The Center for Ottoman Studies, Ankara University*. (34): 115–161.
- Máté Gábor. 2018. A dél-dunántúli rácok történeti néprajzi kérdései a 17–18. században. *Ethnographia* 129 (3): 371–390.
- Milleker Rezső. 1939. A puszták. *Földrajzi Közlemények* (44): 414.
- Muir, Richard. 1982. *The lost villages of Britain*. London: Michael Joseph.
- Neumann Tibor. 2003. Telekpusztásodás a késő középkori Magyarországon. *Századok* 137 (4): 849–884.
- Oszmán Aga. 1996. *A gyaurok rabságában. Pasák és generálisok között*. Budapest: Balassi Kiadó.
- Pacska Árpád. 2007. Szerbek és magyarok a csanádi szandzsákban a 16. század második felében. In *A szerb–magyar viszonyok a történelemben*, szerk. Györe Zoltán. 87–103. Újvidék: Újvidéki Bölcsészettudományi Kar Történettudományi Tanszak–Kelet-Szarajevói Bölcsészettudományi Kar.
- Sárosi Edit. 2016. *Deserting villages – Emerging market towns. Settlement Dynamics and land management in the Great Hungarian Plain 1300–1700*. Budapest: Archaeolingua.
- Simms, Annagret. 1976. Deserted medieval villages and fields in Germany. A survey of the literature with a selected bibliography. *Journal of Historical Geography* (2–3): 223–238.
- Sinkó Katalin. 1989. Az Alföld és az alföldi pásztorok felfedezése a külföldi és a hazai képzőművészetben. *Ethnographia* (100): 121–154.
- Sinkovics István. 1934. Élő és halott falvak. Népesség hullámlás Esztergom környékén a török alatt és után. *A Gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve IV*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia. 267–287.
- Szabó István. 1971. *A falurendszer kialakulása Magyarországon (X–XV. század)*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

- Szakály Ferenc. 1981. *Magyar adóztatás a török hódoltságban*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Szakály Ferenc. 1986. A menekülők. Gyimóti István vörösmarti lelkész viszontagságai 1686-ban. *História* 8 (3–4): 60–61.
- Szakály Ferenc. 1989. A felszabadító háborúk történeti helyéről (Ki felelős a hódoltsági terület pusztulásáért?). In *Előadások és tanulmányok a török elleni visszafoglaló háborúk történetéből (1686–1688)*, szerk. Szita László. 23–42. Pécs: Baranya Megyei Levéltár.
- Szakály Ferenc. 1990. Trianon török kori gyökerei. *História* 12 (3): 5–7.
- Szakály Ferenc. 1993. Szerb bevándorlás a török kori Magyarországra. In *Szomszédaink között Kelet-Európában. Emlékkönyv Niederhauser Emil 70. születésnapjára*, szerk. Glatz Ferenc. 75–88. Budapest: MTA Történettudományi Intézete.
- Szakály Ferenc. 1997. *Magyar intézmények a török hódoltságban*. Budapest: MTA Történettudományi Intézete.
- TESz. III. 1976. *Történeti Etimológiai Szótár. Ö–Zs*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- ÚMT IV. 2002. *Új Magyar Tájszótár. N–S*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Vajda Tamás. 2013. Meghatározható-e a Dél-Alföld késő középkori lélekszáma? In *Műhelyszemináriumi dolgozatok I.*, szerk. Kovács Szilvia–Révész Éva. 145–179. Szeged: SZTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola.
- Varga Szabolcs. 2009. *Irem kertje. Pécs története a hódoltság korában (1526–1686)*. Pécs: Pécsi Hittudományi Főiskola–Pécs Története Alapítvány.
- Virágh Szabolcs. 2011. Trauma és történelem találkozása. Emlékezet, reprezentáció, rítus. *Buksz* 23 (2): 161–170.
- Wathay Ferenc. 1604 [1976]. *Wathay Ferenc énekeskönyve I–II. Hasonmás kiadás*. Budapest: Helikon.
- Wicker Erika. 2008. *Rácok és vlahok a hódoltság kori Észak-Bácskában*. Kecskemét: Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezete.
- Wicker Erika–Pányi István. 2014. Árpád- és középkori templomos falvak az egykori Bács-Bodrog megye felső harmadában. *Bácsország* 68 (1): 25–34.

THE DEVELOPMENT OF THE PUSZTA IN THE OTTOMAN ERA, AND THE IMPORTANCE OF RURAL DEPOPULATION IN SOUTHERN HUNGARY

The study presents the historical process of rural depopulation with particular regard to the stretch of land in Southern Hungary (Dél-Dunántúl, Szerémség, Bácska, Temesköz), where the depopulation and desolation at the time of Ottoman occupation was the greatest. First it clarifies what the word puszta denotes, and presents its various meanings. He then

presents the historical periods of depopulation. The article argues that the puszták were not simply a depopulated area, but a region where the changed political conditions and socio-economic structures have resulted in a substantially different landscape. The puszták did not lack the presence of men. Hungarian, Serb, Bunyevac peasants, and Serb and Vlach peasant soldiers lived (in ever-decreasing numbers) in the area, who had an impact on the landscape with their farming. In the Turkish towns there was a Muslim population, and outside the city wall there were communities of various Christian denominations and occupations. The Hungarian population in the towns of the Great Hungarian Plain enjoyed a degree of economic autonomy, and controlled the livestock farming in the puszták of the devastated regions of central and south Hungary. The study places special emphasis on the presentation of the „close-ups” and traumatic sides of the desolation in addition to the characteristics of the frontier existence. It also outlines the process of the post-liberation landscape changes, as well as touches on the surviving phenomena that persisted in the following centuries, and even today bring to the mind the devastation and depopulation brought about by the Turkish occupation of Hungary.

Keywords: puszták, frontier, desolation, southern Hungary, Turkish occupation, resettlement

NASTANAK PUSTARE ZA VREME TURSKE VLADAVINE I NJEN ZNAČAJ U JUŽNOM DELU MAĐARSKE

Studija prikazuje istorijski proces nastajanja pustara sa posebnim osvrtom na onaj pojas južnog dela Mađarske (Južno Podunavlje, Srem, Bačka, Potamišje), gde je pustošenje i depopulacija za vreme turskog ropstva bilo najveće. Prvo se definiše pojam pustare i prikazuju njegova različita značenja, zatim se opisuju istorijska razdoblja nastanka pustara. U radu se iznose argumenti u prilog činjenici da pustara nije predstavljala samo opustošenu zemlju, već prostor koji se usled izmenjenih političkih odnosa i društveno-ekonomske strukture značajno promenio. U pustari nije nedostajalo prisustvo ljudi. Na ovom prostoru su živeli mađarski, srpski, bunjevački seljaci te srpski i vlaški vojnici-seljaci (u sve manjem broju), koji su svojim gazdovanjem uticali na izgled predela. U turskim gradovima živeli su Muslimani, izvan zidina grada hrišćani različitih vera i zanimanja. Mađari u niziji su uživali izvesni stepen ekonomske autonomije i kontrolisali su stočarstvo na opustošenim delovima srednje i južne Mađarske. Studija poseban akcenat stavlja na zumirani prikaz i na traumatsku stranu pustošenja, kao i na karakteristike pograničnog bitisanja. Skicira se proces promene predela posle oslobođenja, ali i pojave koje su ostale da žive i nekoliko vekova posle pustošenja a koje i dan-danas podsećaju na pustošenje južne Mađarske za vreme turske vladavine.

Ključne reči: pustara, granica, nastanak pustara, Južna Mađarska, turska vladavina, ponovno naseljavanje

ETO: 821.511.141-7Karinthy F.
821.511.141Weöres S.
821.511.141-7Ady E.
DOI: 10.19090/hk.2019.1.45-59

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

LŐRINCZ Julianna

Selye János Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Komárom, Szlovákia
jel2ster@gmail.com

A PARÓDIA MINT INTRALINGVÁLIS (TEXTUÁLIS) FORDÍTÁS

*Karinthy Ady-paródiáinak és Weöres Sándor Ady szelleme mondja
című hommage-ának stílusjellemzői*

The Parody as Intralingual (Textual) Translation

*Stylistic markers of Karinthy's Ady parodies and of Sándor Weöres' homage:
Ady's spirit is speaking*

Parodija kao intralingvalni (tekstualni) prevod

*Stilske karakteristike Adijeve parodije Karintija i omaža Šandora Vereša
pod naslovom „Adijev duh“*

A szerző a dolgozat bevezetőjében a fordítás rövid meghatározásával, valamint olyan típusaival foglalkozik, amelyek az irodalmi szövegek értelmezéséhez közel(ebb) állnak, mint például az intralingvális (textuális) fordítás. Mivel a paródia fogalma nem egyértelmű a szakirodalomban, ennek definiálására a szerző sem tesz kísérletet, elfogadja azonban Umberto Eco *kettős kódolás* fogalmát, valamint elhelyezi a paródiát a nyelven belüli fordítások között. Ezt követően a szerző Karinthy Ady-paródiáit, valamint Weöres Sándor *Ady szelleme mondja* című hommage-át elemzi a stílusimitáció szempontjából.

Kulcsszavak: intralingvális fordítás, kettős kódolás, paródia, hommage

Bevezetés

A fordítások meghatározásával, valamint tipizálásával sok szakirodalmi munka foglalkozik, ezek közül azonban csak azokat emelem ki, amelyek a témám szempontjából relevánsak. Jakobson (1969) a fordítások következő alaptípusait különbözteti meg:

1. *interlingvális* (nyelvek közötti, ez a tulajdonképpeni fordítás)
2. *intralingvális* (nyelven belüli; átfogalmazás, parafrázis)
3. *interszemiotikus* (jelrendszerek közötti; a mai értelemben vett intermediális fordítás: átdolgozás, adaptáció, például megfilmesítés, megzenésítés stb.).

Peter Torop (1995) az érintkező kultúráktól, a fordítandó szövegektől függően a következő fordítástípusokat különíti el:

1. *Textuális fordítás* – egy adott szöveg másik szöveggé alakítása, amely egy nyelven belül is megvalósulhat. Például egy szerző azonos témára írt különböző műfajú művei, illetve azonos műfajban írt különböző szövegvariánsai. Ez a fordítástípus Jakobsonnál az intralingvális fordítás.

2. *Metatextuális fordítás* – egy forrásnyelvi szövegnek más nyelvi kultúrában való újraalkotása. Ilyen a műfordítás is (Popovič 1980).

3. *Intertextuális fordítás* – a különböző nyelvű szövegek alkotásakor és újraalkotásakor a világirodalom közös toposzait használják fel a szerzők egy-egy azonos témájú műben.

Ezzel kapcsolatban kell utalnunk az irodalmi fordításról való gondolkodás szemléletére is, amely szerint a különböző nyelveken született irodalmi alkotásokat az emberiség közös kultúrkincse elemeiként értelmezhetjük (Szegedy-Maszák 1998). A műfordító – az eredeti szerzőhöz hasonlóan – ebből a kontinumból vág ki egy-egy szeletet. A műfordítás tehát intertextuális fordítás is.

4. *Intratextuális fordítás* – ugyanazt az információt ugyanannak a nyelvnek különböző elemeivel fejezhetjük ki. A szaknyelvi regisztereket felhasználó szövegtípusok mellett a paródia és a vele rokon imitativ szövegtípusok is idesorolhatók.

5. *Extratextuális fordítás* – verbális szöveg nem verbális üzenetté alakítása, vagy nem verbálisé verbálissá, például regény filmre adaptálása (ez Jakobson interszemiotikus típusa, a mai értelemben vett intermediális fordítás).

Az intralingvális (nyelven belüli/textuális) fordítás

A fordítás terminológiájában sok a többértelműség, amely attól is függ, hogy nyelvész vagy irodalmár kutató közelíti meg a kérdést. Umberto Eco például az értelmezést – Jakobsonnal ellentétben – nem tartja fordításnak (Eco 2012, 226).

Umberto Eco a nyelven belüli különböző átalakítási műveletek (intralingvális interpretáció) között több típust különböztet meg, amelyek között megemlíti a paródiát is: szinonímia, definíció, parafrázis, összegzés, összefoglalás, kommentár, magyarázó széljegyzet, vulgarizálás (bonyolult információ egyszerű megfogalmazása), komplex derivátum, képzett szó, származékszó, paródia (az interpretáció extrém formája) (Eco 2009, 284, hivatkozik rá Dobos 2011, 106). Dobos Csilla – a jogi szaknyelv elemzésével foglalkozó több tanulmányában – részletesen elemzi az intralingvális fordítási típusokat (Dobos 2013, 2014). A nyelven belüli (intralingvális fordítás) célját a következőképpen magyarázza: „A [...] nyelven belüli fordítás célja gyakran az eredeti szöveg terjedelmének, formájának, stílusának, hatásának vagy funkciójának a módosítása” (Dobos 2014, 36).

A paródia

A paródia a korábbi szakirodalomokban a tréfás irodalmi utánzás műfaja, valamely műfaj, mű, stílus vagy alkotói jellemvonások komikus hatás kiváltását célzó utánzása (Fónagy 1986, 214). A paródia szerzője felnagyítja a kiválasztott alkotó domináns jegyeit, és azokat eltúlozva, sajátos nyelvi-stilisztikai eszközökkel újraalkotja. Ugyanakkor azonban a paródiaszerző az eredeti szöveg értékeit is kiemeli, ezzel pedig részt vesz az irodalmi értékközvetítésben, ez utóbbi az irodalmi kritika alapvető funkciója is (Alföldy 2003, 5; Lőrincz 2011).

Fried István a paródia és a travesztia összehasonlítása kapcsán a paródia következő típusait emeli ki:

1. *A kritikai paródia* általában valamely szöveg problematikusnak tartott elemeit kritizálja.
2. *A polemikus paródia* a szöveg szerzőjének munkáján kívül a szerzőre is irányul, és a maga nézőpontjával ütközteti a szerzőt.
3. *A komikus paródia* parodizált tárgyát humoros stílusban írja át (Fried 2016, 45).

A paródia fogalmának minden igényt kielégítő meghatározásához nem juthatunk el, és nem tudjuk egyértelműen elkülöníteni a különböző utánzó,

ironikus, kritikai műfajoktól. Mivel a szakirodalomban összefoglaló elnevezésként fordul elő, jómagam is ebben az értelemben használom a műszót (vö. még Balogh 2018).

A paródia evokáció (felidézés). Az evokációnak jellegzetes eszköze a stílus áthallása, mögöttes tartalmainak hozzáértése, felismerése útján (Szikszainé 2007, 185). A paródiaszerző az adott költő vagy mű sajátos stíluselemeinek evokációjával, ezek eltúlzásával humoros hatást is kelt.

Az irodalmi paródiák befogadójában korábban a ráismerés öröme is munkált, mivel évtizedekig ismerték vagy ismerhették az olvasók a karikírozott, utánzott szerzőket. A mai olvasók azonban nem biztos, hogy ismerik az eredeti irodalmi szövegeket, mivel egyre kevesebben olvasnak szépirodalmat. De a paródia gyűjtőfogalom alá besorolható különböző utánzó szövegeket ismerhetnek színházból, tévéből, rádióból, így, ha irodalmi paródiákat olvasnak, nem idegen az utánzó, többnyire humoros vagy ironikus beszédmód, amely a paródiának is sajátja (lehet).

Karinthy idejében sokszor éppen a paródiák irányították rá a figyelmet a parodizált szerzőkre. Ezért is tartja Hortainé Sereg Mariann a paródiát *affirmációnak* is:

Az affirmatív hatás pedig abból származhat, hogy egyrészt az egyes darabok poénjainak éléből értékítélet is kiolvasható, másrészt a korábban alig ismert nevek a stílusparódiákon keresztül széles körben ismertté lettek, s máig ismertek (Hortainé Sereg 2013, 185).

Kettős kódolás

A paródia fogalom megközelítésére alkalmazzák a Charles Jencks építésztől származó, az irodalomban pedig Umberto Eco által továbbfejlesztett *kettős kódolás* kifejezést is, amely azonban nem fogalom, hanem retorikai műveletsor (Tarjányi 2013, 79; Eco 2004).

[...] olyan – sőt inkább több – értelemezőre számot tartó művek sorolhatók ide, amelyekben az ellentmondásos kettősség gyakran az ironia modalitásával kapcsolódik össze. [...] Azonban a *kettős kódolás* kifejezésnek egy másik, gyűjtőfogalomként alkalmazott, a parodisztikusságot is magába foglaló, de attól mégiscsak tágabb jelentésrétege is idetartozik. [...] Az ilyen jellegű művek egyszerre működtetik a hagyományos kódrendszert, megfelelve a kor olvasói szokásainak és elvárásai-

nak, ugyanakkor rejtetten egy másik olvasási lehetőségre is felhívják a figyelmet, amely ugyan megjelenhet parodisztikus átírás formájában, de a paródián túlmutató másfajta lehetőségek is idesorolhatók, amelyek az irodalmi jelhasználat többszörös értelelmezeje felé irányítják a szöveg-érzékelést (Tarjányi 2013, 7–9).

A Karinthy-paródiák

Így írtok ti című kötetében megjelent humoros utánzó-bíráló szövegeit Karinthy maga nem paródiáknak nevezte, hanem irodalmi torzképeknek, karikatúráknak. Karinthy paródiáit a szerző egyedi műfájának is tekinthetjük, mivel több műfaj sajátosságait ötvözi.

A Karinthy-paródiákon valójában nem a paródiaműfaj legismertebb hazai alkotásait kellene értenünk, hanem a szerző egyedi műfaját, mely egyaránt merít a travesztia, a paródia, a pastiche és a szatíra egyetemes műfaji hagyományaiból és a századfordulós divatos élcsepok sajátos humorából (Bónus 2007, 847).

Karinthy Frigyes célja az *Így írtok ti* (1912) című paródiagyűjteményben a parodizált írók neki nem tetsző emberi gyengeségeinek, viselkedésének, világnézetének karikírozása mellett szövegeik legjellemzőbb stílusjegyeinek kiemelése, utánzása. A Karinthy-paródia *stílusimitáció*, másképpen *stílusköziség*, az utánzás egyik formája, amelynek során egy szövegben úgy jelenik meg az utánzott szerző vagy szöveg stílusa, hogy a befogadó számára az eredeti szöveg stílusával együtt válik értelmezhetővé (Pethő 2016, 35; Tolcsvai Nagy 1996, 173–74).

A paródia tárgyának azonosíthatósága minden esetben feltétele a paródia működésének, minthogy a paródia befogadásának esszenciális összetevője a tárgyra való ráismerés. Ennek hiányában a paródia befogadása téves, inadekvát, hiszen a paródia műfaji alapfunkciója szenved csorbát (Kappanyos–Sereg 2010, 78).

Az Ady-paródiák

Ady *Új versek* (1906) című kötetének megjelenése után két évvel megalapított *Nyugat* modern, „új és magyar” költői hangot hozott be az irodalmi köztudatba. Míg azonban a folyóirat szerkesztői és az íróársak Ady stílusát irányadónak tekintették, egyes kortárs szerzők és a közvélemény egy része Ady

nyelvét érthetetlennek, szókimondását sértőnek, erkölcstelennek, magyarságtudatát pedig gőgnek tartotta.

Ady stílusának egyik domináns jellemzője a szimbólumok, szimbólumrendszerek alkalmazása. Fónagy Iván fontos stílusjegyként említi a szimbólumok tartalmi vonatkoztatásait, ugyanakkor megállapítja, hogy a szimbólumok használata jellemezheti a költői életmű irányváltozását is (Fónagy 1999, 297). Ady nem elszigetelt szimbólumokat, hanem egész szimbólumrendszereket alkot, amelyek teljes költészetét kohezív erőként átszövik, tehát az egész költői életműre kiható meghatározó jelentésképző szerepük van. Ady szimbólumhasználatára jellemző, hogy képrendszereinek építőelemei ambivalensek: külön nem vagy nehezen értelmezhetők (Lőrincz 2011, 150–151).

Ady szimbólumrendszerének legfontosabb elemei Karinthy Ady-paródiáiban is megjelennek. „A paródiák művészi eszközeit áttekintve az ismétléseket, a váratlan degradációt, a különféle motívumok átvételét, a túlzást [...] és más efféléket emleget (a szakirodalom) [közbevetés tőlem – L. J.], végül is az olvasóra gyakorolt hatás szerint minősíti a Karinthy-darabokat” (Büky 2003, 69). Ady szövegeinek meghatározó stilisztikai alakzatai az ismétlések, ellentétek, párhuzamok. Sokszor alkalmaz merész szemantikai ellentéteket, mint például *A magyar Ugaron* című versének szövegében. Ady legjellemzőbb szimbólumai változatlan vagy motivikus ismétlésként szinte egész költői életművében jelen vannak. Hiába keresnénk azonban a Karinthy-paródiák eredetijét egy szerző egyetlen szövegében, csak a költői életmű egészében találhatjuk meg.

Ady legjellemzőbb stílusjegyeinek imitációját a *Moslék-ország* című Karinthy-paródia elemzésével mutatom be!

Ady Endre: Moslék-ország
(Megjelent német és francia fordításban is)

Jött értem a *fekete hajó*,
Jött értem a *fekete vizen*.
Álom-királyfit vitt, tova vitt
Moslék-országnak mentiben –
Fekete hajó, fekete vizen.

Moslék-ország, hajh, cudar ország,
Hajh, Hortobágy, zsír-szivű rém;
Hajh, Átok-város, Redves-ugar:
Pizok-hazám, mit kapaszkodsz belém?
Fekete vizeken jöttem én.

Vagyok a nyugati sirály –:
De magyarnak köpött ki a föld
Moslék-ország a nyakamon ül
Engemet Moslék-ország örökölt:
Nyöszörög a hájszagu föld.

Már nem megyek el, fekete hajó
Moslék-ország hagy' örülj, szegény!
Laza ferdinen, laza ferdinen
Fekete vizen, fekete legény,
Hajh, kutyafáját, szomoru legény.

Az Ady költészetét jellemző világlátást a verseiben is sokszor használt *feke-te* jelző (pl. *A fekete zongora*) változatlan ismétlésével érzékelteti Karinthy a paródiában. A *hajó* és a *víz* szimbólum ugyancsak sokszor szerepel Ady költészetében, mint például az *Új vizeken járok* című versében is. Ezek a motívumok és a sajátos asszociációjú egyedi összetételek, például az *álom-királyfi*, mint jellemző motívumok fontos szerepet játszanak a *Moslék-ország* című Karinthy-paródiában is.

Ady nemzetostorozását szintén a költőre jellemző egyéni szóösszetétellel, a pejoratív stílusértékű *moslék-országgal* és a népies stílusértékű *cudar* jelzővel evokálja Karinthy. Az indulatszó is visszatérő stíluselem Adynál, ennek felidézésére szolgál a *hajh* indulatszó háromszori ismétlése.

A *Hortobágy* szimbólum a nyugattól elmaradt Magyarország szimbólumaként van jelen Ady költészetében, ennek megjelenése a Karinthy-versben konkrét utalás a költőnek a *A Hortobágy poétája* című versére. A *Hortobágy, zsír-szívű rém* kifejtett metaforában a *zsír-szívű* jelzős szerkezettel Karinthy nemcsak az elmaradott országra utal, hanem ezzel Ady merész vízióit is karikírozza. Az *Átok-város, Redves-ugar, Piszok-hazám* összetételek szinonimikus ismétléses alakzatok, melyek Ady sajátos ismétléseit idézik.

Ezekkel a pejoratív stílusértékű szimbólumokkal adekvátak a Karinthy-paródia más nyelvi elemei is, mint például a *köpött ki* népies kiszólás (vö. kiköpött apja). Az egyes szám első személyű névmások és igék gyakori használata, Ady saját fontosságának hangsúlyozása – *vitt-engem, értem, én, belém, vagyok* – a paródiában Ady jellemző személyiségvonására, gögnek tartott éntudatára utal, amelyet Karinthy nem szeretett.

Ady sajátos nyelvi kifejezőeszközeit, hapax legomenonjait utánozza Karinthy a paródiaszövegben a *hájszagu* metonimikus jelzővel, valamint a *föld nyöszörög* megszemélyesítéssel is. A *laza ferdinen* ismétléssel és a *hajh kutyafáját*

népies kurjantással a betyárromantikát is evokálja, amelyet Ady sem szeret. A *sirály* önmegnevező motívumként Ady verseiben is szerepel, a *nyugati* jelző pedig az Ady-versekben gyakran megjelenő (vö. *A magyar ugaron*, *A Tisza-parton*), a fejlett nyugati és az elmaradt magyar élet, kultúra közti ellentét egyik pólusa, a másik pedig a *magyarnak köpött ki a föld* kijelentés. A *laza ferdinen* a német *lass mich verdinen* – 'hadd tűnjek ki, hadd keressek pénzt' kifejezés elferdítése, amellyel a pénz mindenhatóságára utalhat (vö. *Harc a Nagyúrral*) (Reményi–Tarján 1994).

Az ismétlésre mint „ingyenes redundanciára” is tekinthetünk (pl. a társalgásban a gondolkodási szünetet kitöltő vagy gondolathelyettesítő elemek), és mint funkcionális stíluseszközzre is. „Franciában gratuit-nek, 'ingyenes'-nek nyilvánul mindaz, ami céltalan, indokolatlan. Az irodalmi paródiák figyelmét az 'ingyenes ismétlés' sem kerülte el. Esztétikai reakcióink azt tanúsítják, hogy az ismétlés különböző módjait nem tévesztjük össze” (Fónagy 1999, 89). Ady-szövegeiben az ismétlések többnyire nem funkciótlan stíluselemek. Karinthy a paródiáiban azonban arra utal az ismétléssel, hogy mivel gyakran alkalmazza őket Ady, a korabeli bírálók egy része funkciótlanoknak tartotta (vö. *Törpe-fejűek* című paródia).

Az hommage

Az hommage is – a paródiához hasonlóan – utánzó műfaj, de van közöttük különbség is: az hommage tiszteletadás valamely művész életműve előtt, amelynek a megidézett költői témákon kívül a nyelv, a stílus is része, de nem épít egyértelműen a humorra, mint a paródia, bár humoros vagy ironikus áthallások lehetnek benne – sokszor éppen a mai befogadói értelmezésben.

(Weöres hommage-aiban) a hang, a stílus, a nyelv által teremtett szubjektivitás, a maszk „szólal meg”, sokszor dialogikus, parodisztikus interakcióba kerülve a szöveg más szólamával, amely egyes esetekben meghatározható a hagyományos versszubjektum hangjaként is, de nem szükségszerűen azonos vele (Papp 2013, 15).

Weöres hommage-a Ady költészetének megidézése. Weöres, bár költői pályája kezdetén írói ízlésére, értékítéletére nagy hatással voltak a *Nyugat* több szerzőjének, többek közt Adynak a versei, azonban nem volt olyan értelemben meghatározó szerzője a *Nyugat*nak, mint pl. Ady vagy Babits (nem is lehetett életkoránál fogva). Azonban erősen hatott rá Ady: vagy azért, mert tetszett neki, vagy pedig ellenérzéseket váltott ki belőle. Az *Ady szelleme mondja* című verse Rozsnyay Kálmán felkérésére íródott:

[...] Amikor 1938-ban vallott róla, költészetén kívül a megváltozott befogadói elvárásokat is érintette. Szerinte – halála után alig két évtizeddel – elsősorban a laikusok jelentik olvasótáborát. Azok között népszerű, akik a lírában elsősorban nem esztétikai élményt, hanem érzelmeket, szenvedélyeket keresnek (Lócsei 2013).

Weöres Sándor: Ady szelleme mondja

«Félig-mondott, *babonás álmok*
forogtak bennem szakadatlan,
rémek kolompja volt a nyelvem,
míg főzött egy iszonyu katlan
halotti torra, csemegének.

Még sustorogtam benn a Tálban,
méltóan az inyenci kegyre:
siess már jóllakni belőlem,
mert *hülök egyre, hülök egyre*,
kutyáké a hideg maradék.

Holtan is élve hirdetem még:
ujjat se mozdíts, mert hiába,
de másodszor is meghalok én
és holmi új, szent bibliába
ássák el kihült igéimet.

Lakj jól belőlem repedésig,
mert soká nem lesz *lakzi*, légyott,
még tor se: ha éhesen maradsz,
visszakéred a maradékot
a *rád-vicsorító Ebektől*.

Boraitok elsavanyodnak,
elkeserednek mind a kertek,
a tulajdon házatok alján
bolyongtok mind, csupa kivertek,
még holttestem is belesajdul.

Énrám pedig vigyázni fognak,
hogy rólam tisztesség ne essék:
idők gyomrában hült-mereven
alszom majd, mint új Ó-Szövetség,
kiterítve, szent ravatalon.»

Weöres homage-a – a Karinthy-paródiákhoz hasonlóan – szintén egyfajta esszenciáját adja Ady költészetének, nem nélkülözve az enyhe ironikus és humoros felhangot sem, de elsősorban a költőutód tisztelete szól belőle. Ennek értelmezéséhez és az Ady-szövegek témáival, stílusával való egybevetéséhez véleményem szerint nem lehet egyetlen verset kiemelni Ady költészetéből. Weöres szövegében Ady jellemző alakzatainak – ismétlés, ellentét és párhuzam – imitációját érhetjük tetten, amelyekkel azonban Ady több versszövegében is találkozhatunk.

E tanulmánynak nem célja Ady jellegzetes motívumainak kiemelése és a Weöres-szöveggel való egybevetése, mert meggyőződésem, hogy teljes megfelelést hiába is keresnénk. Részletes elemzés helyett bemutatok egy, az interneten talált 8. osztályos irodalmi feladatlapot, amely közvetlen hasonlóságot fedeztetett fel a tanulókkal Weöres homage-a és Ady egy konkrét verse között. Az alábbi táblázatban szemléltetem, milyen motívumokra ismerhet rá Weöres Sándor *Ady szelleme mondja* című versszövegének általános iskolás olvasója, ha tanulta Ady *Emlékezés egy nyár-éjszakára* című versét (Zanza TV, internetes forrás).

Ady Endre: <i>Emlékezés egy nyár-éjszakára</i>	Weöres Sándor: <i>Ady szelleme mondja</i>
1. az álom-motívum: „Álmomban élő volt a holt”	„Félig-mondott, babonás álmok / forogtak bennem szakadatlan”
2. Az idilli világ széthullása: „Kigyúladt öreg méhesünk, / Legszebb csikónk a lábát törte”	„Boraitok elsavanyodnak, / elkeserednek mind a kertek, / a tulajdon házatok alján”
3. A fenyegető (háborús) világ képi megjelenítése: „véres, szörnyű lakodalom”	„iszonyu katlan”; lakzi
4. A rettenet képe: „Az iszonyúság a lelkekre / Kaján örömmel ráhajolt”	„rémek kolompja volt a nyelvem”
5. Utalás a halott életre: „Valamely elhanyagolt Isten / Életre kap s halálba visz / S, íme, mindmostanig itt élek”	„de másodszor is meghalok én”
6. Utalás a próféta szerep hiábavalóságára: „S Isten-várón emlékezem”	„Holtan is élve hirdetem még: / ujjat se mozdíts, mert hiába”; „és holmi új, szent bibliába / ássák el kihült ígéimet”

7. Utalás a Bibliára, illetve az Istenre: „Az Égből dühödtt angyal dobolt / Riadót a szomorú Földre”, „Azt hittem, akkor azt hittem, / Valamely elhanyagolt Isten / Életre kap s halálba visz”, illetve: „S Isten- várón emlékezem”	„alszom majd, mint új Ó-Szövetség”, – „és holmi új, szent bibliába / ássák el kihült igéimet”
--	---

8. osztályos irodalmi feladatlap megoldása (Zanza TV)

Ezt az összehasonlítást elsősorban azért emeltem ki, mert látható, hogy több Ady-motívum és a biblikus hangnem imitációja megtalálható a Weöres-szövegben, amelyek az *Emlékezés egy nyár-éjszakára* című Ady-szövegre is jellemzőek. De Ady más szövegeiben is találhatunk ehhez hasonló stíluselemeket, amelyek ismétléses, ellentétes és párhuzamos alakzat formájában jelentésképző funkciót töltenek be. Weöres szövegének jelentés- és struktúraképző alakzatai egyértelműen felidéznek Ady több témáját, hangját, mint ahogyan a Karinthy Ady-paródiák is. Az hommage alapján a versolvasók a cím ismerete nélkül is ráismernének Ady stílusára.

Ez az összehasonlítás egy alkalmazható módszer arra, hogy a magyar-tanár a tanulókkal ráéreztesse az Ady-szövegek jellegzetes stíluselemeire. Mint ahogyan a Karinthy-paródiák is közelebb vihetik az irodalmi szövegek olvasásában kevésbé jártas olvasókat is az Ady-versek értelmezéséhez. De természetesen már általános iskolában sem helyettesíthetik a komplexebb irodalmiszöveg-értelmezést.

Összegzés

A paródia több, imitációra építő irodalmi műfaj gyűjtőfogalmaként szerepel a szakirodalomban. Ha a nyelvészeti fordításelmélet felől vizsgáljuk, intralingvális (Jakobson) vagy textuális (Torop) fordításnak tekinthetjük. Az irodalmi szöveg-értelmezésben Umberto Eco kettős kódolásnak (double coding) nevezi. A kettős kódolás azonban nem paródiafogalom, hanem az irodalmi szöveg értelmezése során alkalmazható retorikai műveletek összessége.

Az irodalmi paródia mint sajátosan magyar paródiaváltozat, Karinthy Frigyes nagy sikerű irodalmi karikatúráival foglalta el az igazi helyét a magyar irodalomban. Tanulmányomban az *Így írtok ti* című kötet paródiái közül azért választottam elemzésre az Ady stílusát evokáló *Moslék-ország* című paródiát, mert Karinthy Ady stílusjegyeinek humoros hatást kiváltó imitációjával hozzájárult az alkotó egyéni stílusának megértéséhez is. Ady új hangot, új stílust hozott

a magyar irodalomba. Hangzásban, zeneiségben, szó- és kifejezőkészségben, képi szinten újszerű, sajátos formák, nyelvi eszközök jelennek meg műveiben. Karinthy paródiáinak stilisztikai szempontú elemzése, valamint az alkotó eredeti szövegeinek stílusával való összehasonlítása segíthet megérteni, hogy milyen eszközökkel érte el az író saját korában azt a hatást, amelyet ma is kivált az olvasóban.

A paródia és az hommage közös jellemzője, hogy egy szerző jellemző témáit, stílusjegyeit kiemelve imitál, felidézi a szerző legjellemzőbb jelentés- és formaképző stílusjegyeit. Amíg azonban a paródia célja a szerző legjellemzőbb témáinak, személyiség- és stílusjegyeinek evokálása ironikus vagy komikus hangnemben, az hommage fő célja az utánzáson kívül a szerző előtti tisztelgés. Nem állítom ezzel, hogy Karinthy egyáltalán nem tisztelte a parodizált szerzőit. Volt, akit igen, volt, akit szeretett volna távol tartani a magyar irodalomtól.

Weöres Sándor kiemelt versszövege szintén Ady jellemző stílusjegyeit imitálja egy, a paródiához hasonló, de inkább tisztelgést, hódolatot kifejező, semmint komikus hangnemű műfajban, az hommage-ban. A vizsgált szöveg egyes motívumai, alakzatai – a Karinthy-paródiákhoz hasonlóan – evokálják Ady versbeszédének sajátos motívumait, jelentés- és stílusképző alakzatait.

Irodalom

Ady Endre háborús versei. Zanza TV.

<https://zanza.tv/irodalom/klasszikus-modernseg-realizmus-naturalizmus-szimbolizmus-impresszionizmus-szecceszio/ady-2> (2019. febr. 20.)

Alföldy Jenő. 2003. A paródia költészete. *Eső* – irodalmi folyóirat 6 (2): 8–16. <http://www.esolap.hu/archive/19/488.html> (2019. febr. 10.)

Balogh Gergő. 2018. A paródia mint materiális fordítás. Az Így írtok ti poétikai működésmódjának kérdéséhez. In *Karinthy nyelvet ölt. Nyelv, technika és felelősség Karinthy Frigyesnél*. Budapest: Fiatal Írók Szövetsége.

Bónus Tibor. 2007. Paródia, technika és az irodalom médiuma. In Szegedy-Maszák Mihály–Veres András szerk. *A magyar irodalom története 2. 1800-tól 1919-ig*. 839–855. Budapest: Gondolat Kiadó.

Büky László. 2003. Egy Karinthy-paródia stíluskvivalenciái. In *Magyar nyelvjárások. A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének évkönyve* 41. 69–78. Debrecen: Debreceni Egyetem.
<http://mnytud.arts.unideb.hu/mnyj/41/mnyj41.pdf> (2011. ápr. 30.)

Dobos Csilla. 2011. Az intralingvális fordítás sajátosságai. In *Docēre et movēre – Bölcsész- és társadalomtudományi tanulmányok a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar 20 éves jubileumára*. 101–110. Miskolc: Miskolc University Press.

- Dobos Csilla. 2013. A nyelven belüli fordítás különböző típusai. In *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények* VIII. 61–75. Miskolc: Miskolc University Press.
- Dobos Csilla. 2014. A nyelven belüli fordítás néhány jellemzőjéről. In „*Transfer nec mergitur*”. *Albert Sándor tiszteletére 65. születésnapja alkalmából*. 35–44. Szeged: JATE Press.
- Eco, Umberto. 2004. Az intertextuális ironia és az olvasat szintjei. In *La Mancha és Babel között. Irodalomról*. 317–352. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Eco, Umberto. 2009. *Quasi dasselbe mit anderen Worten. Über das Übersetzen*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag.
- Eco, Umberto. 2012. Az értelmezés nem fordítás. In *Literatura* 3. 225–247.
http://www.balassikiado.hu/BB/NET/LITERATURA/Literatura2012_3.pdf (2019. febr. 10.)
- Fónagy Iván. 1986. Paródia. In Király István főszerk. *Világirodalmi lexikon X*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Fónagy Iván. é. n. [1999]. *A költői nyelvről*. Egyetemi Könyvtár. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet–Corvina.
- Fried István. 2016. Szövegek érintkezése a komikai térben. Jókai Mór verses travesztái. In *Irodalomtörténeti Közlemények* 1. 31–46.
- Hortainé Sereg Mariann. 2013. *A paródia mint afirmáció: Karinthy Frigyes paródiáinak szerepe a nyugatosok népszerűsítésében*. Doktori (PhD-) értekezés. Miskolc: Miskolci Egyetem BTK.
<http://midra.uni-miskolc.hu/document/17996/11860.pdf> (2019. febr. 15.)
- Jakobson, Roman. 1969. *Hang – jel – vers*. 372–382. Budapest: Gondolat.
- Kappanyos András. 2012. Eco, a fordítás és mi. In *Literatura* 38 (3): 266–275.
http://www.balassikiado.hu/BB/NET/LITERATURA/Literatura2012_3.pdf (2018. nov. 10.)
- Kappanyos András–Sereg Mariann 2010. *Fordítható-e a paródia?* 78–102.
https://www.tankonyvtar.hu/en/tartalom/tamop422b/20100008_kotet24_07_kappanyos_andras_sereg_mariann_fordithato_e_a_parodia/07_kappanyos_andras_sereg_mariann_fordithato_e_a_parodia_1_1.html (2019. febr. 19.)
- Karinthy Frigyes. *Így írtok ti (Válogatás)*
http://www.mek.iif.hu/porta/szint/human/szepirod/magyar/karinthy/igyirtok/html/index.htm?utm_source=mandiner&utm_medium=link&utm_campaign=mandiner_201812 (2019. febr. 5.)
- Lócsei Péter. 2013. Weöres Sándor és a Nyugat. In *Holmi* jún.
<http://www.holmi.org/2013/06/locsei-peter-weores-sandor-es-a-nyugat> (2019. jan. 25.)
- Lőrincz Julianna. 2011. Karinthy-paródiák és Ady-versek jellemző stílusjegyeinek funkcionális stilisztikai egybevetése. In *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények* 6 (1): 147–154. Miskolc: Miskolci Egyetem.
https://www.researchgate.net/publication/235496484_MezosiM_Lesprit_descalier_es_az_igazsagra_valo_tor (2019. febr. 12.)

- Nagy L. János. 2003. *A retorikus nyelvhasználat Weöres Sándor költészetében*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- H. Nagy Péter. 2012. Jótékony paródiák. A Karinthy-blokk elé. In *OPUS* (17): 5–9.
- Papp Ágnes Klára. 2013. A paródia ars poeticája. Szerep és maszk Weöres Sándor költészetében. In *Látó jún.*
- Pethő József. 2016. Weöres és Krúdy (Néhány szempont Weöres Sándor nyolcadik szimfóniájának stílselemzéséhez). In *Prózától a líráig. Írások Nagy L. János tiszteletére*. 35–42. Szeged: Szegedi Egyetemi Kiadó, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó.
- Popovič, Anton. 1980. *A műfordítás elmélete*. Bratislava: Madách.
- Reményi József Tamás–Tarján Tamás. 1994. *Magyar antológia. Jegyzetek Karinthy Frigyes Így írtok ti című kötetéhez*. Budapest: Magvető Kiadó.
- Szegedy-Maszák Mihály. 1998. Fordítás és kánon. In *A fordítás és intertextualitás alakzatai*, szerk. Kabdebó et al. 66–72. Budapest: Anonymus.
- Szikszaíné Nagy Irma. 2007. *Magyar stilisztika*. Budapest: Osiris.
- Tarjányi Eszter. 2013. *Arany János és a parodisztikus hagyomány*. Budapest: Universitas Kiadó, Editio Princeps Kiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor. 1996. *A magyar nyelv stilisztikája*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Torop, Peter. 1995. *Тотальный перевод* (A totális fordítás). Tartu: Tartu University Press.
- Weöres Sándor. 1933. Ady szelleme mondja. In *Nyugat* 3.
<http://epa.oszk.hu/00000/00022/00551/17238.htm> (2019. febr. 10.)

THE PARODY AS INTRALINGUAL (TEXTUAL) TRANSLATION

Stylistic markers of Karinthy's Ady parodies and of Sándor Weöres' homage: Ady's spirit is speaking

In the introduction of the paper the author is dealing with the types of translation defined by Roman Jakobson and Torop, which are close(r) to interpretation of literary texts. Since the concept of parody is not completely unambiguous in special literature, the author does not make an attempt to define it, but rather accepts Umberto Eco's concept of double coding, and she places the parody among intralingual translations. Subsequently the author analyses Ady parodies by Karinthy and the homage by Sándor Weöres entitled *Ady's spirit is speaking*, and compares the two texts on the basis of style imitation.

Keywords: intralingual translation, double coding, parody, homage

PARODIJA KAO INTRALINGVALNI (TEKSTUALNI) PREVOD

*Stilske karakteristike Adijeve parodije Karintija i omaža Šandora Vereša
pod naslovom „Adijev duh“*

U uvodu rada autor daje preglednu definiciju prevođenja i bavi se onim tipovima prevođenja koji su bliži interpretaciji književnih tekstova kao, na primer, intralingvalno (tekstualno) prevođenje. S obzirom na to da pojam parodije u stručnoj literaturi nije nedvosmislen, ni autor se ne trudi da ga definiše, međutim operiše pojmom *dvostrukog koda* Umberta Eka smestajući parodiju među prevode unutar jezika. Autor zatim iz perspektive imitacije stila analizira Adijeve parodije Friđeša Karintija i omaž *Adijev duh* Šandora Vereša.

Ključne reči: intralingvalno prevođenje, dvostruki kod, parodija, omaž

A kézirat leadásának ideje: 2019. jún. 1.

Közlésre elfogadva: 2019. júl. 1.

NÉMETH Gabriella

Országos Fordító és Fordításhitelesítő Iroda
Hungarian Office for Translation and Attestation Ltd.
Budapest, Magyarország
titkarsag@offi.hu

A JOGI TERMINOLÓGIA MINT MODERN
DISZCIPLÍNA JELENTŐSÉGE
A KÖZÉRTHETŐ JOGI DOKUMENTÁCIÓBAN
ÉS A JOGI KOMMUNIKÁCIÓBAN

The Significance of Legal Terminology as a
Modern Discipline in Enhancing the Clarity of Legal Documents
and Legal Communication

Značaj pravne terminologije kao moderne discipline
u razumevanju pravnih dokumenata u pravnoj komunikaciji

Napjaink globális technológiai fejlődése új kihívások elé állítja a nyelvi szolgáltatókat. Az Országos Fordító és Fordításhitelesítő Iroda (OFFI) a kihívásokra olyan modernizált megoldásokkal felel, amelyek igénybevétele a minőségbiztosított nyelvi közvetítés és a pozitív ügyfélélmények elérését egyaránt támogatja. Az OFFI terminológiai fejlesztési projektjei is ezt a célt támogatják. A magyar állami fordítóiroda terminológiai adatbázisában a magyar jogrendszernek és a közigazgatásnak azon legfontosabb terminusait dolgozza fel, amelyek nemcsak magyarországi igazságügyi nyelvi közvetítési tevékenység során merültek fel igényként a fordítók, tolmácsok és az igazságügyi eljárásokban dolgozók (bírák, ügyvédek, igazságügyi szakértők és más szereplők) részéről, hanem nemzetközi (jog)összehasonlítás-hoz is olykor hasznos nyelvi tartalmakat hordozhatnak.

Kulcsszavak: nyelvi közvetítés, terminológiai adatbázisok építése, terminus, közérthetőség, IUSterm, magyar jogi nyelv

A 2019. május 18-án megtartott magyar nyelvű fordítástudományi konferencián *A fordítás mint közérzet* egyik központi témáját a jogi terminológia és ennek

közérthetőségi vetületei, valamint a jogi szakfordítások dilemmái képezték.¹ Jogászként és az állami fordítóiroda vezetőjeként nagy öröm számomra, hogy a budapesti székhelyű, 100%-ban a Magyar Állam tulajdonában álló Országos Fordító és Fordításhitelesítő Iroda Zrt. (a továbbiakban: OFFI) tevékenységén keresztül bemutathatom a jogi terminológiaépítés vetületeit, valamint a jól strukturált és közérthető jogi terminológiai adatbázisok lehetséges társadalmi hasznát és előnyeit.² Ezek az előnyök nemcsak a fordítástudományban, hanem a jogtudományban, a közigazgatásban és az igazságszolgáltatásban is megjelennek, így jelentőségük a gyakorlatban óriási. Emellett a magyar közigazgatási és jogi nyelv digitális térben való jelenlétét is erősítheti az, ha létezik a magyar jogtörténeti és közigazgatási hagyományokra épülő modern közigazgatás és jogrendszer terminológiai adatbázisa.

E tanulmány keretein belül bemutatom az OFFI mint fordításslálgáltató főbb tevékenységeit, a téma szempontjából releváns fejlesztéseit, a jogi terminológia szerepének és alkalmazásának hatásait az OFFI működésében. Kitérek az OFFI jó gyakorlataira és igyekszem megmutatni, hogy mekkora jelentősége van annak, ha a jogi terminológia közérthető. A tanulmány végén felvázolom a magyar állami fordítóiroda lehetséges jövőképét, és bemutatok olyan hasznos és ingyenesen elérhető online jogi és terminológiai tudásbázisokat, amelyek használata hozzájárulhat a vajdasági magyar nyelvterületeken praktizáló jogászok, hivatalok, ügyintézők és fordítók munkájához, hibamentes nyelvi közvetítői tevékenységéhez.

A jogi terminológia jelentősége az OFFI mint fordításslálgáltató működésében és fejlesztéseiben

Az OFFI fő tevékenysége az ellátási kötelezettséggel, jogszabályi kijelölés alapján végzett hiteles fordítás és fordításhitelesítés, igazságügyi és egyéb kijelölés alapján ellátandó tolmácsolás, jogszabályfordítás és lektorálás, továbbá egyéb megbízások alapján szakfordítások készítése, évente több mint százhúsz-

¹ A tanulmány a Magyar Nemzeti Tanács által 2019. május 18-án szervezett – *A fordítás mint közérzet* című – konferencián elhangzott előadás írott változata.

² Az OFFI rendelkezik a Bureau Veritas Certification Hungary integrált MSZ EN ISO 9001:2015 és ISO 17100:2015 tanúsítványával, a cég a NATO Beszállításra Alkalmas cím és évek óta a Kiváló Üzleti Márka viselésére jogosult, Telephely Biztonsági Tanúsítvánnyal, Hiteles Nyelvi Szolgáltatások Etikai Kódexével is rendelkezik. Tagja az Európai Jogi Tolmácsok és Fordítók Egyesületének (EULITA) és a Magyar Projektmenedzsment Szövetségnek. Az OFFI ügyfélköré magánszemélyekből (lakosság), cégekből és állami (hatósági) ügyfélkörből (minisztériumok, törvényszékek, hatóságok stb.) áll.

ezer okiratról és iratról.³ Ez országosan közel napi ötszáz ügyet jelent (ennek 66–67%-a hiteles fordítás). Az OFFI üzleti tevékenysége, napi működése jelentős részét nem szokásos kereskedelmi tevékenységként, hanem úgynevezett közfeladatként látja el. E feladatok a 2019-ben összeállított magyar közfeladat-kataszterbe is bekerültek, amely a feladatellátó szervezetre különleges felelősséget ró.⁴ Közfeladat esetében *i) a hibás teljesítés következménye* jelentős állami (igazgatási vagy igazságszolgáltatási) kockázatot okozhat, ugyanakkor *ii) feladatellátási kötelezettség* is terheli a közfeladatellátó szervezetet. E két körülmény, a hibamentes működés és a megrendelés visszautasíthatatlansága különösen indokoltá teszi a jogi szakfordítások esetében a magas minőségre, a gyors reagálásra és az egységes jogi tartalmak előállítására való törekvést.⁵

Hiteles fordítást, szakfordítást és jogszabályfordítást már az 1869-ben alapított miniszterelnökségi Központi Fordító Osztály is végzett (Szoták 2019, 21–22), akkor még a közigazgatást latinul és németül működtető állami szervek irányába és az igazgatás nyelvét gyakran nem értő soknemzetiségű lakosság felé. A jogi és közigazgatási terminológiai munka, jogszabályok fordítása angol nyelvre strukturáltan a 2014 utáni évektől alakult ki az OFFI-ban, amely az említett állami fordítóosztály közszolgálati örökségét is viszi tovább napjainkban. (Ezt megelőzően az Igazságügyi Minisztérium [IM] és az OFFI közös programja a 2013. évi új polgári törvénykönyv lefordításával kezdődött, amelynek során terminológiai konzultáció és együttműködés indult el a szaknyelvi lektorok és a fordítók között.) Az OFFI a hiteles fordítások során tipikusan az alábbi irat-

³ 2017. évi adat. Forrás: OFFI Zrt. saját adatbázisa.

⁴ Szakfordító és tolmácsvétekenység mint közfeladat itt elérhető: <https://kfk.pest.gov.hu/kozfeladat/36682/59198/59260>

⁵ Az OFFI Zrt. közfeladatai az alábbiak: hiteles fordítás (24/1986. [VI. 26.] MT rendelet 5. § és a 7/1986. [VI. 26.] IM rendelet 5. §), fordításhitelesítés (24/1986. [VI. 26.] MT rendelet 5. § és a 7/1986. [VI. 26.] IM rendelet 5. §), igazságügyi tolmácsolás (7/1986. [VI. 26.] IM rendelet 6. §), hivatalos jogszabályfordítás (10/2015. [V. 29.] IM rendelet 4. § és a 338/2011. [XII. 29.] Korm. rendelet 2. § [4] bekezdés), idegennyelvű iratról hiteles másolat készítése (24/1986. [VI. 26.] MT rendelet 5. § és a 7/1986. [VI. 26.] IM rendelet 5. §), lektorálás (10/2015. [V. 29.] IM rendelet 4. §), névmódosítással összefüggő szakvélemény készítése (az 1993. évi LV. törvény végrehajtására kiadott 125/1993. [IX. 22.] Korm. rendelet 13/A. §), az igazságügyi miniszter felelősségi körébe tartozó feladatok ellátásához szükséges fordítási és lektorálási tevékenység (10/2015. [V. 29.] IM rendelet), a miniszterelnök kabinetfőnökének felelősségi körébe tartozó feladatok ellátásához szükséges fordítási tevékenység (2/2018. [XII. 28.] MK rendelet 2. § [3] bekezdés), közreműködés az igazságügyi miniszter feladatkörét érintő ágazati honvédelmi feladatokban (9/2015. [IV. 30.] IM rendelet), jogszabályi kijelölésen alapuló egyéb tolmácsvétekenység (pl. 24/2005. [IV. 21.] GKM rendelet 12. § [6] bek.). Ez utóbbi még nincs a kataszterben.

típusokat fordítja: anyakönyvi iratok, bizonyítványok és oklevelek, cégiratok, bírósági ítéletek, jogszabályok stb. Az elmúlt évek stratégiai fejlesztési időszakában alapvetően öt szegmensre fókuszálva (működés, ügyfél, tevékenység, fordítás, képzés) váltak mérhetővé és elemezhetővé a később tudásmegosztást is megalapozó eredmények.⁶ A 2019–2022 közötti stratégiai időszakban pedig magyar állami nyelvi közvetítő irodaként a dinamikus fordítói szolgáltatásokban, központi terminológiai adatbázis és dokumentumtárban mint a tudástranszfer eszközének fejlesztésében és az OFFI Akadémia mint képzőközpont fejlesztésében is gondolkodunk.

A jogi terminológiára is építő fejlesztések sok tanulsággal szolgáltak. A IUSTerm és a IUSTerm Plus terminológiai projektek elsősorban a jogi és közigazgatási terminológiaépítést valósították meg négy nyelven, értékes szakértői hálózatot létrehozva. A mára már *több mint 20 000 terminust* tartalmazó adatbázis folyamatosan bővül (pl. anyakönyvi terminusok, titulusok, jogszabályok fordítása, Alaptörvény). A hiteles fordítások előállítását támogató további fejlesztési projektek is alapoznak a terminológiai adatbázisra és a digitális és online megoldásokra (e-hiteles fordítás, e-ügyfélszolgálati megoldások stb.). A jogszabályfordítási programmal vált lehetővé az igazságügyi tárca felügyelete és irányutatása mellett a magyar jogszabályok fordítása angol nyelvre, amelyből az Igazságügyi Minisztérium saját terminológiai glosszáriumát is bővíti.⁷ Az OFFI képzési központ projektjében számtalan oktatási tananyag készülhet el az OFFI Akadémia részére a következő években, amely terminológiai tréningeken, konferenciákon, online felületeken és kiadványokban is megoszthatóvá válik.⁸

A jogi tartalom nemcsak jogalkotással vagy szerződés készítésével, hanem jogi szakfordítás révén is létrejöhet. Az *érthető jogi tartalom*, mint érthető jogi kommunikációs eszköz elsődleges cél valamennyi jogi hivatásrend számára, amelynek fejlesztéséhez nemcsak az egyetemi jogász- és fordítóképzések, hanem a nyelvészeti és a jogtudományi kutatások, továbbá az állami fordítóintézmények (mint amilyen az OFFI is) tevékenysége egyaránt hozzájárulhat.

A jogi terminológia mint eszköz alkalmazásának hatása a fordítási folyamatban (elsősorban a jogi fordítások területén) sokféleképpen jelenhet meg. A jó jogi terminológia *egységesíti a fordítások minőségét és hibamentesít*. Ez azt is jelenti, hogy *minőséget erősít*, mert az MSZ EN ISO 17100:2015, illetve az

⁶ Az OFFI Zrt. 2016–2018 közötti középtávú fejlesztési stratégiája, Budapest, 2016.

⁷ <https://jogi-terminologia.im.gov.hu>

⁸ http://www.offi.hu/letoltheto_dokumentumok

ISO 9001:2015 szabványok szerinti működést támogatja a jogi fordításoknál.⁹ Mindemellett a jogi terminusokat összegző fejlesztő tevékenység és adatbázis-építés a képzésekhez tananyagot, témát szolgáltat. Mivel a jogi terminológia építése nem egy-egy ember, hanem csapatok munkáját feltételezi, így *szakértői hálózatot is generál*, és a tudományterületek közötti információcserét segíti. A kész, jó minőségű, kellően karbantartott, folyamatosan felülvizsgált és pontosított – akár terminológiai – adatbázisok *gyorsíthatják a munkafolyamatot* minőségi kockázat nélkül. A fordítói munka lényege és kockázata örök: a megrendelők mindig egyre gyorsabb munkát „követelnek”, de természetesen minőségromlás és áremelés nélkül. A terminológiai adatbázisok *elengedhetetlenek a CAT eszközök használatához, ez pedig új minőségű munkaerőigényt* is generál – több terminológus, több nyelvtechnológus, utószerkesztő és a technológiában jártas humán erőforrás kell a fordítóirodába és a fordítószolgálatokhoz. A jó technológia, a hibamentes, tiszta terminológia alkalmazása egyértelműen *időt takarít meg* a fordítási folyamat során, hiszen ha a fordító kellően előkészítve, terminológiával megtámogatva kapja kézhez a munkát, több erőforrást allokálhat az információkeresés helyett magára a szűken vett fordítási munkafolyamatra. A jogi terminológia mint eszköz alkalmazásának hatásairól szerencsére napjainkban a fordítástudomány és az OFFI nyelvi közvetítésben vezető szerepet játszó munkatársai mint szerzők számos publikációban értekeznek (Tamás 2017, Horváth szerk. 2017, Hilóczki et al. szerk. 2018, Horváth ed. 2018, Fóris–Bölcskei szerk. 2019, Szoták szerk. 2019).

A jogi terminológiával összefüggő projektfejlesztések közül kiemelendő a jogszabályfordítási program, amely az OFFI IUSterm projektjéhez is kapcsolódik. Az állami felügyelettel végzett jogszabályfordítási program projekt formájában indult el, azóta pedig már munkafolyamatba épített hosszú távú együttműködést jelent az Igazságügyi Minisztérium szaknyelvi lektor munkatársai és az OFFI fordítói között. A lefordított jogszabályok nyilvános publikálásra kerülnek, mivel Magyarország hivatalos jogszabályainak a Nemzeti Jogszabálytárban idegen nyelven történő elérése a magyar igazságügybe vetett bizalmat, így a befektetői bizalmat és jogi versenyképességet egyaránt növelheti, és segítheti a – nem csak jogi – hivatásrendek munkáját.¹⁰ Az Igazságügyi Minisztérium maga határozza meg a fordítandó jogszabályok listáját, és a szakmai együttműködést jogszabályi kijelölés alapján az OFFI-val valósítja meg, jelenleg magyarról angol nyelvre.

⁹ E szabványok betartásáért az OFFI évek óta elkötelezett, így érdekében áll minden olyan fejlesztés megvalósítása, mely ezen auditokat erősítheti.

¹⁰ <http://njt.hu/njt.php?translated>

Mivel az OFFI elsődleges tevékenysége a fordítások hitelesítése és a fordítások hitelesítésének technológiai, terminológiai, szabályozási és képzésbeli támogatása, az OFFI igyekszik minden olyan fejlesztést megvalósítani, amelynek eredménye, hozadéka olyan módszertan vagy tartalom előállítás, melyek végső soron a hiteles fordítás és fordításhitelesítés minőségét egységesíti, stabilizálja. A terminológiai fejlesztések minden szegmense ezt támogatja. Tekintettel arra, hogy – erre vonatkozó jogszabályi definíció hiányában is – hiteles fordításnak tekinthetjük azokat a feljogosított személy vagy intézmény által auditált terminológia és módszertan szerint készített fordításokat, amelyeket erre feljogosított eljárással hitelesítettek, az OFFI-nak mint közszolgálati szemlélettel működő állami nyelvi szolgáltató intézménynek elsődleges kötelezettsége az auditált terminológia és módszertan közösségi tudássá alakítása.¹¹ Hiszen barátságos és közérthető (tan)anyagok hiteles oktatók általi közvetítése is rengeteg olyan fejlesztési előnnyel kecsegtethet, amely szervezetátalakítással vagy jogi szabályozással nem érhető el (Németh 2017, 60).

*A közérthető terminológia jelentősége,
nem csak a fordítói munkában*

Napjainkban nem csak a jogszabályok, határozatok, jogi űrlapok megértése segíti a jogkövetést a közigazgatási és az igazságszolgáltatási folyamatokban. Az önkéntes vagy kötelező szerződéses tartalmak érthetősége az egyenrangú felek közötti polgári jogi jogviszonyokban is a szerződések teljesítését, azaz a jogkövetést segítik elő, hiszen a felek vitamentes kapcsolatát támogathatja.¹² Ugyanakkor a jogszabályok, a közigazgatási jogi nyomtatványok vagy szerződésszövegek közérthetőségén kívül más jogi tartalmak közérthetősége is elvárásként jelenik meg (nem csak) a fogyasztóvédelmi szabályozásban (Németh 2019, 128). *A közérthető jogi kommunikációnak*, így ezen belül az egységes és érthető jogi terminológiának számos előnye és funkciója van. Figyelembe veszi a célnyelvi felhasználó igényeit és a szöveg által betöltendő funkciót. Általában

¹¹ A fordítás a hiteles fordításnál kevésbé komplex nyelvi tevékenység: egy forrásnyelvi információ írásbeli visszaadása egy célnyelven. A fordítási tevékenység célja, hogy a célnyelven kiadott információ teljes mértékben egyezzen meg a forrásnyelvi információval. Ezen definíciókra a fordítói szakmában nincsenek egységes meghatározások.

¹² Szó volt erről a 2019. április 15–16-án a MANYE által megrendezett *Nyelv, kultúra, identitás* című kongresszuson az OFFI által szervezett kerekasztalon, melynek központi témája a közérthetőség volt, és amelyen Horváth Péter Iván fordító (OFFI, PPTE), Szoták Szilvia nyelvész, lektorátusvezető (TERMINI, OFFI), Pátkay Nándor jogász (IM) és Németh Gabriella jogász, vezérgazdát (OFFI) vettek részt.

valamilyen összefogás eredményeképpen születik meg, szakértői – akár interdiszciplináris szakmai – egyeztetés és egységesítés eredménye (államigazgatási szervezetek, oktatási intézmények, szabványosító testületek és terminológiai szervezetek részvételével alakul ki). A nyelvpolitikai és terminológiastratégiai eszközöket is figyelembe veszi a gyakorlatban (Tamás 2019, 105–119).

Mindemellett a megértés a jogi normák tekintetében az önkéntes jogkövetést is nagymértékben segíti. Amennyiben a nyelvészetben vagy a fordítás során alkalmazott jogi terminológia, mint *a jogi kommunikáció eszköze* maga is érthető, közérthető – azaz nem csak a nyelvészszakma számára befogadható! –, úgy annak alkalmazója, legyen az jogász, hivatali ügyintéző vagy fordító – sokkal hatékonyabban, gyorsabban és hibamentesebben tudja a terminológiafelhasználást kivitelezni, amely végül maga is egy érthető jogi dokumentumban (határozat, szerződés, jogi norma, közigazgatási nyomtatvány, sablonizált jogi tájékoztató stb.) vagy szakfordításban jelenik meg. Így a legvégső, a felhasználó kezébe kerülő célnyelvi jogi szöveg is gyorsan és egyéb szakértő további bevonásától mentesen felhasználhatóvá válik, kevés félreérthetőséget hordoz, és alkalmazása is egyértelmű lesz.¹³ A nem érthető jogi kommunikáció, a félreérthető jogi tartalom tehát nem segíti elő a jogkövetést, a jogszabályok betartását. Mivel a *pacta sunt servanda*-elv¹⁴ szerint a szerződés is oly módon kötelező a felekre nézve, mint egy jogszabály, itt is beszélhetünk jogi kötőerőről, jogkövetésről, a jog érvényesüléséről vagy mellőzéséről.¹⁵

A 150 éves állami fordítószolgálat megoldásai a hiteles fordítás globális technológiai kihívásaira

Az OFFI küldetése „olyan digitális okirati és terminológiai tudásbázisok, fordításminták és ügyviteli modernizációk megvalósítása, melyek az akár elektronikus hiteles fordításokhoz és az (e-) közigazgatási, illetve igazságügyi fordítások magas színvonalú, dinamikus és biztonságos kiszolgálásához elen-

¹³Előfordulhat, hogy az online vásárlásnál a weben böngésző fogyasztó sokszor nem érti a beklikelt jogi szöveget (egy általános szerződési feltételt), ugyanakkor a meg nem értett jogi tartalom alapos megértéséhez mégsem vesz igénybe további szakértői segítséget. Ez sem mentesít attól, hogy a fogyasztó egy online webáruházból az óhajtott árut mégis megszerezhesse, amely végső soron jogi ügyletet, egy adásvétel megvalósulását jelentheti úgy, hogy az egyik szerződő fél nincs tisztában a szerződés valamennyi részletes feltételével.

¹⁴Az egyezséget be kell tartani.

¹⁵„A megállapodásokat teljesíteni kell” lényege az, hogy a megállapodások a felekre kötelező erővel bírnak, függetlenül a megállapodás formájától, illetve attól, hogy beleillik-e az adott megállapodás valamely szerződéstípusba. A kereskedelmi jogok egyik alapelve.

gedhetetlenek, és amelyek az etikus közszolgálati elvek mindenkor szem előtt tartásával valósulnak meg”.¹⁶ Az OFFI érdekelt abban, hogy az egyre hatékonyabb és elektronizált tevékenységekre fókuszáljon, jobban képzett, jobban terhelhető kollégákkal és gyorsabban reagáló szervezettel rendelkezzen.

A stratégiai szemléletmód alapvetően hosszú távú gondolkodást és célkitűzéseket igényel. Ennek keretében a fordításszolgáltatói piaccal összefüggésben érdemes szem előtt tartani

- az e-közigazgatás, az e-igazságszolgáltatás (pl. távmeghallgatás, távtolmácsolás) globális alakulását a világ államaiban, és különösen Európában¹⁷,
- figyelni az EU-iratok nemzetközileg kölcsönös elfogadásának uniós szabályozási trendjeit¹⁸,
- tekintettel lenni a kommunikációs csatornák és technológiák lehetséges változásaira és a mesterséges intelligencia és a gépi fordítás fejlődésére¹⁹, továbbá
- végiggondolni az ember szerepét a hiteles nyelvi közvetítésben (ember-gép viszony, szerepek a hitelesítésben, fordításban, tolmácsolásban).

Társaságunk stratégiájában elsődlegesen az elektronikus úton elérhető tudásbázisok építésére való készségek fenntartása játszik szerepet, emellett a digitalizáció és a nyelvi szolgáltatási képzési és tudásközpont működtetéséhez szükséges dinamikus szervezeti kompetenciák erősítése is jelentőséggel bír. A 2019-ben 150 éves szakmai évfordulót ünneplő állami fordítószolgálat egy olyan etikus szolgáltatói presztízst erősít, amely megtartva elődszervezetei közszolgálati és szakmai hagyományait, nyitottá válik a XXI. század technológiai újításaira és a digitális világ nyújtotta új előnyökre is.

Az adatbázisok építése mellett számos esetben igénybe vehetők a fordítást támogató gépi eszközök (CAT), és a fordításhoz szükséges információszerezés eszköztáraiban megtalálhatóak a nem terminológiai adatbázisok is. Ezek használata és alkalmazása a fordítói vagy a közigazgatási munkában ma már olyan alapkészségnek számít, amely nélkül a gyors fordítói és jogászai munka

¹⁶Az OFFI Zrt. 2019–2022 közötti fejlesztési stratégiája. Budapest, 2019.

¹⁷Például az országos szintű távmeghallgatás és tárgyalótermi kép- és hangrögzítés bevezetéséről a magyar bíróságok weblapját: <https://birosag.hu/video-projekt>

¹⁸Lásd az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2016/1191 rendelete (2016. július 6.) egyes közokiratoknak az Európai Unión belüli bemutatására vonatkozó előírások egyszerűsítése révén a polgárok szabad mozgásának előmozdításáról és az 1024/2012/EU-rendelet módosításáról.

¹⁹Például, de nem kizárólag: https://hu.wikipedia.org/wiki/G%C3%A9pi_ford%C3%ADt%C3%A1s

lehetetlen. Az állami fordítóiroda honlapján regisztráció nélkül elérhetőek az OFFI kiadványai.²⁰ A tanulmányban ismertetett Nemzeti Jogszabálytár is online elérhető, amelyen belül az Igazságügyi Minisztérium jogszabályfordítási programjában elkészült, az OFFI fordítói által fordított és az IM szaklektorai által angol nyelven lektorált jogi szövegeket is megtaláljuk.²¹ A jelen értekezésben említett Igazságügyi Termin adatbázis, melyet az igazságügyi tárca tart fenn és fejleszt, szintén online elérhető és kereshető.²²

Az OFFI mint képzési központ együttműködést alakított ki több felsőoktatási intézménnyel. Kiemelendő az ELTE-vel fennálló 21 éves kapcsolat, amelynek köszönhetően az egyetem kiadója is elérhetővé teszi az ELTE saját (és az OFFI-val közös) fordítástudományi kiadványait.²³ A magyar nyelvű jogi terminológia szempontjából fontos a *Magyar Jogi Nyelv* folyóirat, amelyhez bárki által megtalálható online kiadás is társul.²⁴ Ha a tisztelt fordító európai uniós jogi normát keres, két felületen is indíthatja a keresést.²⁵ Az európai uniós fordítószolgálatok is számos online felületen elérhetőek.²⁶ További szakkiadványok, jogi tartalmak, fordítás- és nyelvtudományi tanulmányok, online szótárak tárházát rejtí az internet, amelyek figyelmen kívül hagyása veszteséget jelenthet a modern fordítói munkában.

Összegzés

Előadásomban és e tanulmányban arra kerestem a választ, hogy mi a jelentősége a jogi terminológiának mint modern diszciplínának a közérthető jogi dokumentációban és a jogi kommunikációban. A válasz megtalálásában a magyar állami fordítószolgálatnál fellelhető fordítóirodai tapasztalat segített. A jogi terminológiaépítésnek számos vetülete van, és a közérthető jogi terminológiai adatbázisoknak azok megfelelő alkalmazhatósága által jelentős társadalmi haszna és előnye lehet. Hiteles fordítást és jogszabályfordítást már az 1869-ben alapított miniszterelnökségi első állami fordítóosztály is végzett, ezek az állami feladatok mára sem avultak el, hiteles helyek voltak és lesznek (Trócsányi 2019, 9–15). Az OFFI feladatellátási kötelezettséggel és jogszabály

²⁰http://www.offi.hu/letoltheto_dokumentumok és <https://150.offi.hu/kiadvanyok>.

²¹<http://njt.hu/njt.php?forditasok>.

²²<https://eu-terminologia.im.gov.hu/> és <https://jogi-terminologia.im.gov.hu/>.

²³<http://www.eltereader.hu/kiadvanyok/>

²⁴<https://joginyelv.hu> (Magyar Jogi Nyelv)

²⁵https://europa.eu/european-union/law_hu vagy <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html>

²⁶Például: https://ec.europa.eu/info/departments/translation_en

alapján köteles ellátni a nyelvi közvetítéssel összefüggő állami feladatokat, amelyek minőségének csökkenése akár az igazságügybe vetett befektetői vagy közbizalmat, vagy az igazságszolgáltatási feladatellátást is veszélyeztetheti. A közérthető jogi kommunikációhoz, a követhető jogi tartalmak előállításához elengedhetetlen az *egységes és érthető jogi terminológia* kialakítása, amelynek *digitális adatbázisba* rendezése a magyar közigazgatási és jogi nyelv digitális térben való megőrzéséhez is hozzájárulhat, így közérdekként tekinthetünk rá. Az állami fordításslégszolgáltatásokban közreműködők – legyen szó egyéni fordítókról, mint alvállalkozók, hivatalok mellett működő fordítószolgáltatásokról, nyelvi jogosítvánnyal rendelkező közjegyzőkről vagy ügyvédekről, vagy akár állami tulajdonú gazdasági társaság munkavállalójáról, vezetőjéről – szakmai és közszolgálati felelőssége nagy jelentőségű az érthető és követhető jogi tartalmakat előállító jogi kommunikáció szempontjából. A jól működő állam érdeke a jogi tartalmak önkéntes követése, elsősorban azok nyelvi megértése révén.

Irodalom

- Fóris Ágota–Bölcskei Andrea szerk. 2019. *Terminológiastatégiai kihívások a magyar nyelvterületen*. Budapest: OFFI–L'Harmattan.
- Hilóczki Ágnes–Fischer Márta–Szabó Csilla szerk. 2018. *Fókuszban a fordítás értékelése*. Budapest: BME–GTK–ITK.
- Horváth Ildikó szerk. 2017. *Tolmácsolás a bíróságon. Esettanulmányok a bírósági tolmácsolás gyakorlatából*. Budapest: HVG–Orac.
- Horváth Ildikó ed. 2018. *Latest Trends in Hungarian Translation Studies*. Budapest: Eötvös University Press.
- Németh Gabriella. 2017. Az igazságügybe vetett közbizalom etikai keretei az igazságügyi szakértők, az állami szakértők, az állami végrehajtók és a hiteles tolmácsok és fordítók hazai működési modelljében. In Sántáné, Szakály Zsuzsanna szerk. *Jog, erkölcs, etika*. 59–73. Budapest: Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó.
- Németh Gabriella. 2019. A közérthetőség etikájának jelentősége a jogalkotásban és a sablonizált szerződési feltételekben In Szoták Szilvia szerk. *150 éves az állami fordítószolgálat*. 128–137. Budapest: OFFI Zrt.
- Szoták Szilvia. 2019. 1869-től napjainkig – a 150 éves állami fordítószolgálat története. In Szoták Szilvia szerk. *150 éves az állami fordítószolgálat*. 15–47. Budapest: OFFI Zrt.
- Szoták Szilvia szerk. 2019. *Diszciplinák találkozása – nyelvi közvetítés a 21. században*. Budapest: OFFI Zrt.
- Tamás Dóra Mária. 2017. *Bevezetés a jogi terminológiába a terminológus szemüvegén át*. Budapest: Eötvös Kiadó. (Második kiadás 2019-ben; njt.hu).

Tamás Dóra Mária. 2019. A terminológiai adatbázisok mint a terminológia-stratégia eszközei. In Fóris Ágota–Bölcskei Andrea szerk. 2019. *Terminológiastratégiai kihívások a magyar nyelvterületen*. Budapest: OFFI–L'Harmattan.

Trócsányi László. 2019. Széljegyzetek egy emlékkötet lapjaira. In Szoták Szilvia szerk. *150 éves az állami fordítószolgálat*. 9–15. Budapest: OFFI Zrt.

THE SIGNIFICANCE OF LEGAL TERMINOLOGY AS A MODERN DISCIPLINE IN ENHANCING THE CLARITY OF LEGAL DOCUMENTS AND LEGAL COMMUNICATION

Language service providers face new challenges as a result of recent global technological developments. The Hungarian Office for Translation and Attestation (OFFI) answers these challenges by offering modernised solutions ensuring access to quality assured language mediation services and enhancing positive customer experiences. OFFI's terminology development projects also serve this goal. In the terminology database of the state-owned Hungarian translation office, we work out the most important terms of the Hungarian legal system and public administration. These terms are not only necessary for translators, interpreters and those working in judicial proceedings (judges, lawyers, judicial experts and others involved) when they are engaged in judicial language mediation activities in Hungary but may also provide useful language contents for international (legal) comparisons.

Keywords: language mediation, building terminology databases, term, clarity, IUSTerm, Hungarian legal language

ZNAČAJ PRAVNE TERMINOLOGIJE KAO MODERNE DISCIPLINE U RAZUMEVANJU PRAVNIH DOKUMENATA U PRAVNOJ KOMUNIKACIJI

Globalni tehnološki razvoj savremenog sveta pružaće jezičkih usluga stavlja pred nove izazove. Državna kancelarija za prevođenje i overu prevoda (Országos Fordító és Fordításhitelesítő Iroda – OFFI) na te izazove odgovara modernim rešenjima, čija primena istovremeno obezbeđuje kvalitetno jezičko posredovanje i pozitivan odziv klijenata. Terminološki razvojni projekti Kancelarije vođeni su istim ciljem. U terminološkoj bazi podataka su obrađeni najznačajniji termini vezani za pravni sistem i javnu upravu Mađarske koji se ne javljaju samo pri pravnom jezičkom posredovanju unutar zemlje (među sudijama, advokatima, pravnim stručnjacima i drugim akterima), već i pri međunarodnim pravnim poređenjima pružajući vrlo često korisna jezička rešenja.

Ključne reči: jezičko posredovanje, stvaranje terminoloških baza, termin, IUSTerm, razumevanje, mađarski pravni jezik

ANDRIĆ Edit

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Újvidék, Szerbia
andrice@ff.uns.ac.rs

A SZAKFORDÍTÁS GONDJAI KÉTNYELVŰ KÖZÖSSÉGBEN¹

Problems of Specialized Translation in a Bilingual Community

Problemi stručnog prevođenja u dvojezičnom okruženju

A dolgozatban a fordításnak, mint az emberi tevékenység sajátos formájának általános kérdéseivel foglalkozom, majd rátérek a szakterminológia és a szakfordítás jellemzőire. Ezek után a szakfordítás problémáit taglalom kisebbségi viszonyokban. Tekintettel arra, hogy a Vajdaságban fordított szakszövegek túlnyomó többségét a jogi tárgykörű szövegek fordításai képezik, a szerbiai nyelvhasználati jogok bemutatását követően a dolgozat további részében a kisebbségi magyar jogi terminológia sajátosságait mutatom be.

Kulcsszavak: szakfordítás, jogi szaknyelv, nyelvi jogok

Bevezetés

A fordítás az emberi tevékenység egyik sajátos formája, s egyben a legrégibb foglalkozások egyike. Feladata, hogy üzeneteket közvetítsen két nyelv között olyankor, amikor az adó és a vevő kommunikációja során nem létezik közös jelrendszer, ezért az üzenetet nem lehet közvetlenül továbbítani. A nyelvek különböző kifejezéseket használnak a tevékenység megnevezésére:

szerb: **prevođenje** (pre – át/átal + voditi – vezetni)

francia: **traduction** (tra – át + ducere – vezetni)

¹ Elhangzott a Magyar Nemzeti Tanács szervezésében *A fordítás mint közérzet – A fordítástechnikák XXI. századi kihívásai és lehetőségei* című, 2019. május 18-án megtartott tanácskozáson.

angol: **translation** (**trans** – át + **lation** – latin *lutus*, ami a *ferre* 'vinni' ige múlt idejű igeneve)

német: **übersetzung** (**über** – átal + **Setzung** – helyezés, ültetés).

A fentiekből kiderül, hogy a kifejezések etimológiája azt sugallja, miszerint azok mind olyan képet alkotnak a fordításról, hogy az egyfajta 'át- vagy odavezetés' lenne, mintha egyrészt *odahoznánk*, *odavezetnénk* valakihez valamit (az információt, amit közölni kívánunk), és pedig valakihez *átal*, *odaát* (aki nem itt van, ahol mindenki egy nyelvet beszél, hanem valahol ott, ahol más nyelvet használnak), és az *átvitel*, *áthelyezés*, *átültetés* nélkül az üzenetet nem értené meg.

A fordítás olyan emberi tevékenység, amely társadalmi igényt elégít ki, és a társadalom keretei között zajlik. Története az emberiség, az emberi társadalmak, az emberi kapcsolatok történetével egyezik meg, tehát a társadalmi fejlődés azon fokán jelentkezett, amikor olyan különböző emberi közösségek kerültek kapcsolatba egymással (cserekereskedelem, törzsháborúk során), amelyek különböző nyelvi kódot használtak. Ezek szerint egyrészt közlési szükséglet kielégítésének funkcióját töltötte be, másrészt pedig kapcsolatok kialakítására használták más nyelvi közösségek tagjaival, mivel annak legfőbb célja a beszédkommunikáció megvalósítása a különböző nyelveken beszélő emberek között.

A fordítással való foglalkozásnak néhány alapfeltétele van: a fordítónak jól kell ismernie a nyelvpárt, amelyek között a közvetítést végzi; ismernie kell az érintett szakterületet, illetve a kultúrát, hírtartalmat; de fontos, hogy legyen érzéke, készsége a fordításhoz. A kétnyelvűség pusztán meglelte tehát még nem elegendő ahhoz, hogy valaki fordítson, csak az idegen vagy a környezetnyelv ismerete még senkit sem tesz képessé arra, hogy ezt a feladatkört ellássa. További feltételek, hogy a kiindulónyelv rendszerét minden szinten szembe kell tudni állítani a célnyelvvel, megfelelő rutinra kell szert tenni, és a közvetítés által kapcsolatba került mindkét nyelven kellő általános és szakmai ismereteket kell szerezni. A széles körű általános műveltség mellett a fordítónak még ismernie kell a szöveg keletkezésének körülményeit, tudnia kell, hogy kihez intézi az üzenetet az adó, kinek szánta azt, és milyen közlési szándékkal; teljes egészében tisztában kell lennie a hírtartalommal, és jó, ha ismeri a fordítandó szöveg szerzőjét. Tehát szükséges egy alaptudás és ügyesség, jártasság, de szaktudás is, s itt elsősorban a fordítástechnikai ismeretekre gondolunk.

Nemcsak irodalmi műveket fordítunk, a műfordítás mellett van még műszaki, tudományos, üzleti, filmművészeti, publicisztikai, konferenciafordítás is stb. A fordítás minden válfaja társadalmi életünk tartozéka, megvan a jelentősége,

és jellegzetes módszerei vannak. Mindegyik válfaja tudást, felkészültséget követel a fordítótól.

A fordítás a múlt század közepétől külön tudományággá fejlődött, amely két forrásból táplálkozik, a gyakorlatból és a gyakorlat alapján leszűrt elméleti következtetésekből. Sokáig vita tárgyát képezte, hogy kell-e és lehet-e egyáltalán a fordítást tanítani? Vannak-e törvényszerűségei, módszerei? Kétségtelen, hogy megfelelő mennyiségű tényanyagon végzett vizsgálódások lehetővé teszik, hogy megkülönböztessük az eseti, individuális, véletlenszerű megoldásokat a tényleges nyelvi lehetőségek realizálásától. Az utóbbiak tanulmányozása és rendszerbe foglalása, a lehetséges eljárások feltérképezése és ismerete minden fordítónak nagy segítséget jelent.

Köznyelv – szaknyelv

A mai magyar nyelv fő nyelvváltozat-típusai közé a köznyelvi, a társadalmi és a területi változatokat soroljuk. A társadalmiak közé a szaknyelvek és a csoportnyelvek tartoznak. Kurtán Zsuzsa megfogalmazása szerint „a szaknyelv valamely szakmai beszélőközösség sajátos beszédhelyzetekhez kötött specifikus célú nyelvhasználata” (Kurtán 2006, 932).

A szaknyelvi szöveget a köznyelvitől lexikai, szintaktikai, grammatikai, stilisztikai, szövegszerkezeti, valamint pragmatikai szintű mennyiségi és minőségi ismérvek különítik el. Elsősorban a szakszavak, a terminusrendszerek megléte, a sajátos nyelvi fordulatok, megkövesedett szerkezetek használata, valamint a jellemző fogalmazásmód, a szövegek sablonszerű megszerkesztettsége jellemző rá.

A terminológia valamely szakterület szakszókincse, amely szakszavakból és szakkifejezésekből áll. A szakszókincs egy egyetemes nemzeti nyelv szerves részét képezi, ezért közvetlen és állandó kölcsönhatásban van a köznyelvvél. A terminusok gyakran kerülnek ki a beszélt nyelvből, miközben különös, másodlagos, sajátos jelentést tulajdonítunk nekik, ugyanakkor az is előfordul, hogy egy szakszó idővel a mindennapi beszélt köznyelv részévé válik. Ezért sokszor nehéz megállapítani, hogy bizonyos szavak terminusok-e, vagy pedig a társalgási nyelv valamely tárgykörrel kapcsolatos gyakori fordulatai. A szakfordítónak a két nyelv ismeretén kívül ismernie kell a szakterületet és annak terminológiáját. A fordító leginkább nyelvész, filológus, mert a fordítás elsősorban nyelvi eljárás (dekódolás – megértés – kódolás – kifejezés).

Tegyük még ehhez hozzá, hogy a konkrét szöveg funkcionális stílusa, műfaja, tipológiája, közlési szférája is kihat a fordítás folyamatára. A szakszövegek

rendszerint kemény struktúrájú szövegek. Funkcionális stílusuk alapján megkülönböztetünk tudományos, műszaki, hivatalos, jogi, publicisztikai írásokat. A tudományosak lehetnek akadémiai szintűek, készülhetnek oktatási célból, vagy pedig lehetnek enciklopédiai célúak. A műszaki szöveg pedig lehet műszaki leírás, ugyanakkor instrukciós, tájékoztató, dokumentációs, szabadalmi ügyviteli jellegű. A hivatalos, vagy jogi szövegek is sokfélék: vannak hivatalos utasítások, igazgatási dokumentumok, hivatalos levelezések stb. S akkor még nem is említettük a logikai (fejtegetés, bizonyítás, következtetés, meghatározás) és a tárgyi tartalom (egzakt tudományok, természet- és társadalomtudományok) alapján, illetve a konkrét pragmatikai (informatív, előíró, tájékoztató, rendelkező) jegyek szerint történő megkülönböztetésüket.

Mi az, ami egy nyelvi közösségben a megértést lehetővé teszi? Elsősorban az a tény, hogy a közösség tagjai széles közös tapasztalati alappal rendelkeznek. A beszélő feltételezi a közös tapasztalati alapnak a létezését, és közleményét annak figyelembevételével önti formába. Ha azonban hiányzik az említett közös tapasztalat, vagy nem annak figyelembevételével fogalmaz a beszélő, a másik fél nem érti meg a megnyilatkozást (még ha ugyanazon a nyelven beszélnek is). A nyelv elsajátítása során a fordító széles körű általános tapasztalati alapot szerez mindkét nyelven (de nem szakmai vonalon). A szakszövegek fordításához nincs olyan szakosított ismerete, amellyel a szakmabeliek rendelkeznek. A műszaki és tudományos hírtartalmakat viszonylag kevés ember érti meg, mert kevesen rendelkeznek ilyenemű tapasztalati alappal. Ez a gond hatványozottabban van jelen a többnemzetiségű, heterogén nyelvi közösségekben, ahol a többségi és a nemzetiségi nyelvek nap mint nap érintkeznek.

A Vajdaságban fordított szakszövegek túlnyomó többségét az önkormányzatokban és vállalatokban végzett társadalmi-politikai és jogi tárgykörű szövegek fordításai képezik.

A nyelvhasználati jogok Vajdaságban

A Szerb Köztársaság Alkotmányának² 10. szakasza előírja, hogy a Szerb Köztársaságban a szerb nyelv és a cirill betűs írásmód van hivatalos használatban, azzal a megkötéssel, hogy más nyelvek és írások hivatalos használatát, az Alkotmánnyal összhangban, törvény szabályozza. A nyelvhasználati törvény szerint:

² Az SZK Hivatalos Közlönye, 98/2006. szám.

A nemzeti kisebbségek tagjainak joguk van: a nemzeti, etnikai, kulturális és vallási sajátosságaik kifejezésére, őrzésére, ápolására, fejlesztésére és nyilvános kifejezésére; [...] nyelvük és írásuk használatára; hogy azokban a környezetekben, ahol az összlakosság jelentős számarányát képezik, az állami szervek, a közmegbízattal felruházott szervezetek, az autonóm tartomány és helyi önkormányzatok szervei anyanyelvükön folytassák az eljárásokat; az anyanyelvű oktatásra az állami és az autonóm tartományi intézményekben; oktatási magánintézmények alapítására; saját nyelvükön használni családi és utónevüket; azokban a környezetekben, ahol az összlakosság jelentős számarányát képezik a hagyományos helyi elnevezéseket, az utcaneveket, a településeket és topográfiai jeleket saját nyelvükön kiírni; saját nyelvükön teljes körű, kellő idejű és elfogulatlan tájékoztatásra, ideértve az értesítések és eszmék kifejezését, fogadását, közlését és cseréjét is; saját tömegtájékoztatási eszközeik megalapítására, a törvénnyel összhangban (79. szakasz).

A nemzeti kisebbségek hivatalos nyelvhasználatának szabályozása tekintetében két törvénynek van kulcsfontosságú szerepe: *A hivatalos nyelv- és írás-használatról szóló törvénynek* és *A nemzeti kisebbségek jogainak és szabadságainak védelméről szóló törvénynek*. Az utóbbi meghatározta, az Alkotmány pedig megerősítette a nemzeti kisebbségek kulturális autonómiáját, amely a nyelvek és az írásmódok hivatalos használatára is kiterjed, azonban itt még meg kell említeni a nemzeti kisebbségek nemzeti tanácsáról szóló törvényt³ is, amely szabályozza a nemzeti tanácsok szerepét a nemzeti kisebbségek nyelvhasználati jogainak érvényesítése terén. E törvény 22. szakaszának 3. pontja szövegezi meg, hogy a nemzeti tanács javasolja a nemzeti kisebbségi nyelv és írás hivatalossá tételét a helyi önkormányzat területén; a 6. pont pedig, hogy a hatáskörében illetékes szervnél indíttványozza a nemzeti kisebbség nyelve és írása hivatalos használatának ellenőrzését. További releváns pontok:

7) a hatáskörében illetékes szervnél intézkedéseket és tevékenységeket javasol a jogszabályok a hivatalos használatban levő nemzeti kisebbségi nyelvekre való fordításának előmozdítása érdekében; 8) intézkedéseket tesz és tevékenységet fejt ki a nemzeti kisebbségi nyelv és írás hivatalos használatának előmozdítása érdekében.

³ Az SZK Hivatalos Közlönye, 72/2009. szám.

A jogok érvényesítésének gondjai

Az első probléma abból adódik, hogy a mai fiatal generáció nem igazán kétnyelvű, nem ismeri a társadalmi környezet nyelvét, nehéz fordítói utánpótlást kinevelni.

További gondok, hogy amennyiben aránylag jól beszélnek a hivatalos köznyelvet, nem ismerik annak szakterminológiáját. Ha a környezet nyelvén sajátítják el szakmai ismereteiket, nem tudják a terminológia anyanyelvi megfelelőit. Mindkét esetben nehézségek merülnek fel a fordítás során.

A fordítást tanulni kell, éppúgy mint bármilyen más foglalkozást. A tanulás történhet szervezeten, oktatási keretek között, de a fordító magánúton is képezheti magát. A szavakat, szakkifejezéseket ugyanis még megtalálja különböző szótárakban, de a frázisokkal, fordulatokkal, megkövesedett szókapcsolatokkal már nem tud mit kezdeni. De még a szótárak használatát is tanulni kell, tudni kell, milyen szakszótárak léteznek, melyik szót hol találhatja meg a fordító, milyen számítógépes adatbázis áll rendelkezésére. A legfontosabb azonban az, hogy megismerkedjen a fordítási technikákkal, az átváltási műveletekkel, s ne a saját tapasztalatai alapján vonja le azokat a következtetéseket, amelyeket már mások rég rendszerbe foglaltak.

Több olyan gond is van, amelyek tévhitekből adódnak, a legelterjedtebb az, miszerint mindenki lehet fordító, még a közepes nyelvismeretű személy is. A fordítók motiválatlanságához hozzájárul az a tény, hogy sokan hiábavalónak tekintik munkájukat, mondván, úgysem olvassa senki a fordításukat.

A következő buktató, hogy maguk a kiindulónyelvi szövegek is sokszor pontatlanok, értelmetlenek, logikátlanok. Ha mindenáron ragaszkodunk a szöveghű fordításhoz, kétszeresen jelentkeznek értelmezési gondok, ezért a célközönség inkább a kiindulónyelvi szöveget olvassa, még akkor is, ha nehézkesen beszéli a nyelvet.

Minden ország jogi nyelve mögött egy sajátos társadalmi berendezés, sajátos jogi rendszer áll. A nyelv társadalmi-politikai, jogi terminológiájának együtt kell alakulnia a társadalom politikai berendezésének, illetve az állam jogi rendszerének fejlődésével, annak módosulásával, változásával.

Kétféle tendenciát figyelhetünk meg. A jogi terminusrendszer ugyanis elsősorban az adott társadalom belső szükségleteire igyekszik válaszolni, ugyanakkor biztosítania kell a nemzetközi kapcsolatfenntartás zavartalan megvalósítását is.

A kisebbségben élő vajdasági magyarok sajátos helyzetben vannak, mert szülőhelyük (közvetlen közösségük) és az anyaország államberendezése között számottevő eltérés van, ezért sokszor egyfajta hiánypótló terminológiai rész-

rendszert kénytelenek megalkotni az anyanyelvükön. A magyar társadalmi szaknyelv ugyanis a magyarországi viszonyokat tükrözi, s az európai csatlakozásból kifolyólag, ma már mindinkább a nemzetközi terminológiát alkalmazza, vagy pedig az annak megfelelő magyar szakszókincset igyekszik megteremteni.

Eltérés mindig volt és még ma is van az anyaországi és a szerb állambe rendezés között. A terminológia terén bekövetkezett nagyarányú változásokra kitűnő példa a múlt században használt öngazgatási kifejezésrendszer rövid életű, de annál szerteágazóbb létezése, amely a hetvenes években alakult ki, és a kilencvenes évekig volt érvényben. Nagyrészt tartalmi tükrözéssel jöttek létre a szerb kifejezések magyar ekvivalensei, szinte máról holnapra.

samoupravni socijalizam – öngazgatási szocializmus

samoupravni sporazum – öngazgatási megegyezés

društveni dogovor – társadalmi megállapodás

osnovna organizacija udruženog rada – társultmunka-alapszervezet

samoupravna interesna zajednica – öngazgatási érdekközösség

radnički savet – munkástanács

(mesni) samodoprinos – (helyi) önkéntes hozzájárulás, helyi járulék

Továbbra is szinte nap mint nap keletkeznek új társadalmi-politikai terminusok, nem oly tömegesen mint a múlt század hetvenes éveiben, de folyamatos jelenségről lévén szó, a beszélőt vagy a fordítót kényszerhelyzetbe állítják, mert mielőbb meg kell találnia a megfelelő magyar kifejezést. Nincs idő nyelvészeti tanácskozások szervezésére, vagy szövegegyeztető bizottságok döntéseire várni. Sokszor csak néhány perc áll a rendelkezésükre, ezért több-kevesebb sikerrel birkóznak meg a gyakran igen összetett terminológiai gondokkal. Ezek azonnal bekerülnek a joggyakorlatba, a sajtóba, s utólag már nagyon nehezen változtathatók meg.

A vajdasági magyar jogi terminológia sajátosságai⁴

A vajdasági magyar szaknyelvre fokozottabb mértékben jellemző mindaz, ami az anyaországi terminológiára. A fordítás útján keletkezett szövegek tele vannak (nemzetközi) idegen szavakkal, s azok sokszor helytelen formában vagy jelentésben fordulnak elő, mert a szerb nyelv közvetítő hatása léptenyomom érezteti hatását.

⁴ Az itt taglalt sajátosságokkal már két ízben foglalkoztam, lásd Andrić 1988, Andrić 2007.

Tartalmi tükrözések

A tükröztetéssel keletkezett új terminusok sokszor szolgai módon követik a szerb alakokat, így lesz a *polukvalifikovani radnikból* *félíg szakképzett munkás* a *betanított munkás* helyett, vagy a *socijalni radnikból* *szociális munkás* *szociális gondozó* helyett. De a magyar nyelv szintetikus jellegéből, vagy pedig az egyes szavak inherens jelentéséből adódóan tömörebb, kompaktabb terminusok is létrejöttek:

građevinsko zemljište – *telek* (nem pedig *építészeti telek*)
opštenarodna odbrana – *honvédelem* (nem *általános népvédelem*)
dokazno sredstvo – *bizonyíték* (nem *bizonyítási eszköz*)
nosilac prava – *jogosult* (nem *a jog élvezője* v. *hordozója*)
davalac usluga – *szolgáltató* (nem *szolgáltatásnyújtó*).

A szerb ne előtag megfelelői

A szerb *ne* előtagot viselő névszók a magyarban többnyire fosztóképzősek:

nehat – *gondatlanság, figyelmetlenség*
nedeljiv – *oszthatatlan*
nelikvidan – *fizetéseképtelen*
nemoralan – *erkölcstelen*
neotuđiv – *elidegeníthetetlen*
nekretnina – *ingatlan*.

A tagadott melléknévi igenevek a magyarban analitikusabb formát is képviselhetnek, mert az igekötő és a névszó közé olykor bekerül a tagadószó:

nedopušten – *meg nem engedett*.

S míg a *nezakonit/protivzakonit* – *törvénytelen* vagy *törvényellenes*, a *neustavan/protivustavan* csak – *alkotmányellenes* lehet. Az igéből képzett *ne* előtagú főneveket viszont a magyarban birtokos szerkezettel feleltetjük meg, és pedig két deverbális névszó képezi a szintagmák tagjait, a második rendszerint az *elmulaszt* igéből képzett:

nečinidba – *vmely cselekvés elmulasztása*
neispunjenje – *a valóra váltás/teljesítés elmulasztása*
neizvršenje – *a végrehatás elmulasztása*.

A fogalomkörök eltérése

A fordítók számára a legnagyobb gondot az képezi, amikor a forrásnyelvi terminusnak több szó felel meg a célnyelvben, de az is, ha a célnyelv nem tesz különbséget két sajátos, fontos kategória között: amikor az egyik nyelvben differenciáltabb a fogalomkör mint a másikban. Ilyenkor ugyanis a szótárak csak felsorolják a lehetséges megfeleltetéseket, de nem fűznek magyarázatot hozzájuk, hogy mikor melyiket kell használni:

komisija, komitet, odbor – bizottság
udruženje, društvo – egyesület, társaság
veće, savet – tanács
zavod, institut – intézet
sastanak, sednica, zbor, zasedanje – ülés, gyűlés
šef, upravnik, načelnik – főnök, (osztály)vezető
zamenik, pomoćnik direktora – igazgatóhelyettes.

A fordított eset, amikor a szerbben egy általánosabb, több fogalmat jelentő szónak a magyarban kettő, de néha több is megfelel: a *cena* egyben *díj* és *ár* is, ezért a *cenovnik* lehet vagy *árjegyzék*, vagy pedig *díjjegyzék*.

odeljenje 1. (ügy)osztály 2. szakasz 3. tagozat 4. ágazat
radno mesto 1. munkahely 2. munkakör
arhiva 1. irattár 2. levéltár
glas 1. hang 2. hír 3. szavazat.

A *parlament* jelöli az országgyűlést, ugyanakkor a közgyűlést, képviselőházat, országházat is, de a *studentski parlament* szóösszetételben, ahol az egyetemi hallgatók képviseleti szervéről van szó, egyiket sem használhatjuk.

Nem csak a névszóknál fordul elő ez a jelenség, ugyanez megfigyelhető például az *ustanoviti* ige esetében, amely jelentheti azt, hogy valaki 'megállapít valamit', de azt is, hogy 'létesít'.

A szerb nyelvben vannak olyan képzett, többnyire deverbális főnevek, amelyek lehetnek elvont jelentésűek, jelölhetik a cselekvés nevét, ugyanakkor a cselekvés által létrejött, vagy azt előidézni hivatott konkrét dokumentumot is jelenthetik:

uverenje I. meggyőződés II. 1. bizonylat 2. igazolás
rešenje I. megoldás II. 1. végzés 2. döntés
odluka I. határozás II. határozat.

Néha a magyarban körülírást kell alkalmazni:

osnivačka skupština – alakuló képviselőházi ülés

uslovno osuditi – felfüggesztett büntetésre ítélt, vagy pedig ígésítünk:
az ítélet végrehajtását felfüggeszti.

Ilyen megoldásoknál a fordítónak el kell vonatkoztatnia a forrásnyelvi formától, hogy helyes megoldást alkalmazzon.

Jelentésbeli különbségek

A magyarországi és a vajdasági magyar terminusok között a különböző valóságháttérrel tükröző jelentésárnyalati különbségek is lehetnek. A szerb *opština* megfelelője a *község*, amely nálunk falunál nagyobb közigazgatási egységet jelent, lehet kisváros is, de több települést is magába foglalhat (ennek Magyarországon a *járás* felelne meg, nálunk viszont ez a terminus nem létezik). Újvidék város például a kilencvenes években hét községből állt. Magyarországon a *község* csak nagyobb falut jelöl. Ebből adódik az is, hogy Magyarországon nem létezik *községi bíróság*, *községi igazgatás*, *községi tanács*, ami nálunk a szerb *opštinski sud*, *opštinska uprava*, *opštinsko veće* megfelelője.

A szerb *obdanište* szó az *obdanica* 'nappal' főnév származékszava, és óvodát jelöl. A magyarban is a *nap* szavunk alapját képezte egy intézményfajta megnevezésére, ez a *napközi*. Csakhogy a napközit általában az iskola (ritkábban az óvoda) keretében működő időtöltési formára vonatkoztatjuk, aminek a szerb-ben a *produženi boravak* felel meg.

Az *okrug* nem lehet kerület, csak *körzet*, ebből kifolyólag az *okružni* melléknév sem lehet kerületi, csak *körzeti*:

okružni načelnik – körzeti elöljáró

okružno tužilaštvo – körzeti ügyészség

okružni sud – körzeti bíróság.

A *porotnik* (népi)ülnök, a *porota* pedig esküdtszék vagy esküdtbíróság, bár több helyen a *népi ülőnökség* is szerepel. Ezek szerint a *porotnik* is lehetne az *esküdtbíróság tagja*.

Nyelvi buktatók

A felmerülő gondok megoldására sok konkrét átváltási műveletet alkalmazhatunk, vegyük őket sorba.

- **A vonzatok kérdése**

A vonzatok nem véletlenszerű szókapcsolatok, hanem a nyelv szükségszerűsége folytán létrejött szintaktikai képződmények, amelyek minden nyelvben megvannak. Azonban a vonzatok szintjén nagy különbség van a nyelvek között, mert valóságsháttérük nyelvenként eltérő módon aktualizálódhat. Ezért nagy problémák jelentkezhetnek, amikor le kell őket fordítani. A fordító ugyanis nem tud, vagy nem mer szabadulni az alapszövegtől, és a kiindulónyelvi szerkezetet szóról szóra ülteti át a célnyelvi szövegbe.

A vonzatok fordításakor alkalmazott átváltási műveletet fordítástechnikai szakszóval transzponálásnak nevezzük. Olyan alaki jellegű eljárás ez, amelynek során a célnyelvi szöveget a célnyelv rendszerének megfelelően úgy alakítjuk, hogy az alapszöveg hírtartalma, az abban kifejezett közlési szándék és az általa elérendő hatás ne módosuljon.

Eltérő határozói bővítmények a két nyelvben

stupa **na** snagu – hatály**ba** lép

dao je ostavku **na** funkciju – lemondott tisztség**éről**

izuzimaju se **od** dežurstva – mentesülnek az ügyelet **alól**.

Kétféle vonzattal feleltethető meg a szerb vonzat

počinje se **sa** izgradnjom – belekezd az építkezés**be** (határozói)
megkezdzi az építkezést (tárgyi).

Szerbben határozó – magyarban tárgy

diskutuje **o** zakonu – megvitatja a törvényt

upravlja proizvodnjom – irányítja a termelést.

- **Jelzői értékű hátravetett határozós szerkezetek**

Odluka o raspisivanju referenduma radi odlučivanja o ustanovljenju samodoprinosna za područje gradske zajednice Novi Sad.

A Novi Sad városi közösség területére való önkéntes hozzájárulás bevezetésével *kapcsolatos* döntéshozatalra *vonatkozó* referendum kiírásáról *szóló* határozat.

(Fordított szórend a magyarban: a szerbben négy hátravetett szerkezet van, aminek a magyarban igeneves szerkezetek felelnek meg.)

- **Jelzői mellékmondatok – igeneves szerkezetek**

prostor *koji* je predmet izmene – a módosítás tárgyát *képező* terület
investitori *koji* su učestvovali na konkursu – a pályázaton *részt vett*
beruházók

sredstva *koja* se ne utroše u jednoj godini – az év folyamán *fel nem használt eszközök*.

- **Passzív – aktív szerkezet**

članom 3. omogućeno je – a 3. szakasz lehetővé teszi
ustavom je utvrđeno – az alkotmány megállapítja
može biti ponovo postavljen na istu funkciju – újból betöltheti ugyan-
azt a tisztséget.

- **Személytelen fordulatok**

Daje se saglasnost na odredbe [...] – A Képviselő-testület jóváhagyja a
[...] rendelkezéseit.

Ukidaju se odredbe [...] – Az Alkotmánybíróság hatálytalanítja a [...] rendelkezéseit.

- **A felsorolásokat bevezető személytelen mondat**

A felsorolásokat bevezető személytelen mondat elkerülése érdekében a magyarban explicitálásra kerül sor.

Sredstva će se koristiti za: [...]

Az eszközöket a következő rendeltetésekre kell használni: [...]

U Komisiji za sprovođenje referenduma imenuju se: [...]

A Referendumügyi Bizottságba a Képviselő-testület a következő személyeket nevezte ki: [...]

- **A fogalom definiálásának szigorúan szabványosított fordulatai**

Stambenim prostorijama u smislu ove odluke smatraju se i poslovne prostorije u zgradi.

A határozat értelmében lakóhelyiségen értendő a lakóépületben levő ügyviteli helyiségek is.

Stanar u smislu ove odluke je [...]

A határozat értelmében lakónak tekintendő [...]

- **Antonim fordítás**

U zajedničkim prostorijama nije dozvoljeno... – A közös helyiségekben tilos...

Lift u kvaru – A felvonó nem működik.

- **Szerb redundáns szerkezetek implicitálása**

delegatsko-skupštinski sistem – képviselő-testületi rendszer

otkrivanje prekršajnih radnji i postupaka⁵ – a szabálysértések leleplezése
[...] poslovi inspekcijskog nadzora u komunalnoj oblasti [...]
[...] a közművesítési felügyelőség teendői [...]

• **Explicitálás**

Olykor a birtokost kétszer ki kell tenni ahhoz, hogy érthető legyen a fordítás:

Izmene detaljnog plana overavaju se potpisom predsednika i pečatom Skupštine opštine.

A részletes terv módosításait a Község Képviselő-testület elnökének aláírásával és a Képviselő-testület pecsétjével kell hitelesíteni.

radi izvršavanja svojih prava i dužnosti

a jogok érvényesítése és a köteleességek teljesítése érdekében.

Az utóbbi példa már az eredetiben is téves, mert a szerbben sem lehet végrehajtani a jogokat, csak érvényesíteni (ostvariti prava).

A módosítási okiratok leggyakoribb mintái

Član 3. menja se i glasi:

A második igét (i glasi) „az alábbiak szerint” módhatározóval helyettesítjük:

A 3. szakasz az alábbiak szerint módosul.

De ilyen megoldásra is van példa:

A 3. szakasz megváltozik, és így szól:

Posle stava 3. dodaje se novi stav 4. koji glasi:

A 3. bekezdés után a szakasz a következő új, 4. bekezdéssel egészül ki:

Iza člana 40. dodaje se član 40a. koji glasi:

A 40. szakasz után a határozat a következő 40a szakasszal egészül ki:

Amennyiben egy bekezdés szövegét módosítja vagy kiegészíti a határozat, előbb meg kell keresni a módosítandó szöveg eredetijét és korábbi fordítását, s abba iktatjuk be a módosításokat *A bekezdés a [...] szavak után a [...] szavakkal egészül ki* fordulattal. *A reči [...]. zamenjuju se rečima [...]* forma többféleképpen is megfeleltethető:

A [...] szavak [...] szavakra változnak.

A [...] szavakat [...] szavak váltják fel.

A [...] szó helyére a [...]. szó kerül.

⁵ Szó szerint: 'szabálysértési műveletek és eljárások'.

Zárófordulatok

Danom stupanja/stupanjem na snagu ove odluke prestaje da važi odluka o [...]

A határozat hatályba lépésével hatályát veszti a [...]

Ova odluka stupa na snagu osmog/narednog dana od dana objavljivanja u „Službenom listu APV“.

Ez a határozat VAT Hivatalos Lapjában való közzétételét követő (nyolcadik) napon lép hatályba.

A jogi terminológia is, amint kiderült az eddigiek során, az egyetemes nemzeti nyelv szerves részét képezi. A kisebbségi helyzetben élő magyar szakfordítónak amellet, hogy jól beszéli a társadalmi környezet nyelvét, ismernie kell a két állam jogi rendszerét, mert minden ország jogi nyelve mögött egy sajátos társadalmi berendezés, sajátos jogi rendszer áll. A jogi terminológia együtt alakul az állam jogi rendszerének módosulásával, s a fordítónak követnie kell a beálló változásokat. Sokszor néhány perc áll csak a rendelkezésére ahhoz, hogy megteremtse a hiánypótló terminológiai részrendszert, amely nem létezik az anyanyelvében. Ahhoz, hogy ennek a feladatnak sikeresen eleget tudjon tenni, kiváló kontrasztív nyelvtani ismeretekkel és nyelvi érzékkel kell rendelkeznie. Csak ily módon sikerül olyan kifejezéseket megalkotnia a célnyelvben, amelyek nem tükörfordítások eredménye, hanem a magyar nyelv szellemét tartja tiszteletben. Ezért fontos, hogy a fordítók megfelelő képzéseken vegyenek részt, mert a különböző fordítási technikák ismeretének birtokában helyes megoldásokat tudnak majd eszközölni.

Irodalom

Andrić Edit. 1988. A jogi szaknyelv frazeológiája. *Hungalológiai Közlemények* 20 (77): 427–436.

Andrić Edit. 2007. A jogi és társadalmi-politikai terminológia általános kérdései. *Hungarológiai Közlemények* 38 (4): 94–102.

Kurtán Zsuzsa. 2006. *Szaknyelv*. In Kiefer Ferenc–Siptár Péter szerk. Magyar nyelv. 932–957. Budapest: Akadémiai Kiadó.

PROBLEMS OF SPECIALIZED TRANSLATION IN A BILINGUAL COMMUNITY

The paper first deals with general questions of translation as a specific form of human activity, and then continues to tackle the characteristics of specialized terminology and translation. Thereupon it discusses problems of translating specialized texts in minority relations. Given the fact that the vast majority of translated texts in Vojvodina are translations of legal texts, the paper focuses on the peculiarities of minority Hungarian legal terminology prior to presenting the language usage rights in Serbia.

Keywords: specialized translation, legal language, language rights

PROBLEMI STRUČNOG PREVOĐENJA U DVOJEZIČNOM OKRUŽENJU

U uvodnom delu rad se bavi opštim pitanjima prevođenja kao specifičnog oblika ljudske delatnosti, zatim se okreće stručnoj terminologiji uopšte i karakteristikama stručnog prevođenja. Nakon toga autor navodi teškoće pri prevođenju stručnih tekstova u dvojezičnom okruženju, na relaciji između zvaničnog jezika i jezika nacionalnih manjina. Budući da je većina prevedenih stručnih tekstova u Vojvodini vezana za pravo, nakon predstavljanja pravnih okvira koji se tiču zvanične upotrebe jezika u Srbiji, rad detaljno analizira karakteristike mađarske pravne terminologije u Vojvodini.

Ključne reči: stručno prevođenje, jezik pravne struke, pravo na upotrebu jezika

A kézirat leadásának ideje: 2019. jún. 1.

Közlésre elfogadva: 2019. júl. 20.

LŐRINCZ Gábor

Selye János Egyetem, Tanárképző Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Komárom, Szlovákia
lorinczg@uj.s.sk

ALSÓ-IPOLY MENTE HELYNEVEINEK (ALAK)- VÁLTOZATAIRÓL, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A VÍZZEL KAPCSOLATOS MEGNEVEZÉSEKRE

On the Variants (of form) of Toponyms focusing on Hydronyms
in the Lower Ipoly Valley

O varijantama toponima uz donji tok Ipolja
s posebnim osvrtom na hidronime

Dolgozatomban Alsó-Ipoly mente helyneveinek (elsősorban vízzel kapcsolatos megnevezéseinek) magyar–szlovák, illetve magyar–magyar (alak)változataival foglalkozom. A magyar–szlovák névpárok közül elsősorban azokat vizsgálom, amelyek esetében egyszerű hangalaki átvétel (pl. *Ipoly/Ipel'*) vagy részleges hangalaki módosítás (pl. *Helemba/Ch'laba*) figyelhető meg, illetve azokat, amelyeknél a szlovák nyelv úgy kölcsönzi a megnevezést, hogy „értelmesíti” azt, vagyis a magyar hangalakhoz valamely szlovák szó jelentését rendeli hozzá (pl. *Szakállas ~ Sokolce*, *Ipolybél ~ Bielovce*). A magyar–magyar megnevezések esetében is főként azokra a párokra/sorokra koncentrálok, amelyek tagjai között minimális hangalaki változás figyelhető meg, de rajtuk kívül azokat is vizsgálom, amelyek egyik eleme valószínűleg a népetimológiához hasonlóan beleértéssel, félrehallás útján keletkezett (pl. *Túlsó-Pásté-rétek – Túlsó Parti Rétek*, *Öreg Házhely – Öreg Hazbolyok*, *Ipolyszékek – Ipolyszékek*). *Kulcsszavak*: alakváltozatok, átváltási műveletek, hidronimák, névkölcsönzés, toponimák

Bevezetés

Dolgozatom bevezetőjében szeretném leszögezni, hogy bár közvetlen kutatási területem nem a névtan, a nyelvtudomány ezen ágának mégis vannak olyan vonatkozásai, amelyek vizsgálata során a szemantika szempontrendsze-

re is eredménnyel hasznosítható (Lőrincz G. 2017). Ennek következtében az onomasztikában használt megközelítésmódok, az alapvető névtani szakirodalmi források közül azokat tekintem mérvadóaknak, amelyek a település- és településrésznevek jelentéstani vonatkozásaival, lexikológiai jelentésviszonyokba való besorolásával foglalkoznak.

A dolgozat elején kell megmagyaráznom a címben szereplő változat és alakváltozat terminusokat is. A változat az összes magyar–magyar, illetve szlovák–magyar névpár/sor tagjaira vonatkozik, függetlenül attól, hogy van-e köztük alaki és/vagy jelentésbeli hasonlóság, az alakváltozat kifejezést azonban csak azoknak a pároknak/soroknak a tagjaira használom, amelyek egymás variánsai, azaz nemcsak alakilag nagyon hasonlóak, hanem denotatív jelentéseik is azonosak (a tulajdonnevek és köznevek denotációjának eltéréseiről később lesz szó). Mivel a településnevek vizsgálata a lexikai szinthez kapcsolódik, ezért a variáns terminust a munka egészében a lexikai variáns terminussal azonos jelentésben használom:

A lexikai variánsok olyan nyelvi változatok, amelyek alakilag nagyon hasonlóak (csak részleges alaki, nem morfémaértékű eltérést mutatnak), referenciális (denotatív) lexikai és grammatikai jelentéseik teljesen azonosak, de pragmatikai jelentéseik eltérőek, azaz közöttük az egyes nyelvrétegbeli vagy kommunikációs helyzetekben való használhatóságukban mutatkozik különbség (Lőrincz J. 2009, 110).

Jelen tanulmány az Ipoly folyásának alsó szakaszán (Ipolyásgtól a folyó torkolatáig) elhelyezkedő 13 település – Gyerk, Helemba, Ipolybél, Ipolykiskeszi, Ipolypásztó, Ipolyság, Ipolyszakállos, Ipolyvisk, Leléd, Lontó, Pereszlény, Szalka, Szete) hely- és helyrészneveinek – különös tekintettel a víznevekre és a vízzel kapcsolatos megnevezésekre – lexikológiai jelentésviszonyokba való besorolásakor felmerülő kérdésekkel foglalkozik. A szóban forgó falvak valaha Hont vármegyéhez tartoztak, ma pedig Szlovákia területén találhatók: kilenc a Lévai, négy az Érsekújvári járásban. A vizsgált területet nyugatról az Ipolymenti-hátság és a Szekince-patak, délről a Duna, keletről pedig az Ipoly folyó határolja. A területen élő magyarság, mely a 2011-es népszámlálási adatok alapján az összlakosság közel 80%-át teszi ki, a palóc nyelvjárás Ipoly menti nyelvjárástípusát beszéli (Török 2011, 15; 2018, 183).

Előre kell bocsátanom, hogy mivel a tulajdonnév-változatok közül nemcsak azokat vizsgálom, amelyek jelenleg használatosak, hanem azokat is, amelyek korábbi, XVIII., XIX. századi térképlapokon jelennek meg, ezért a vizsgálat egyszerre tekinthető szinkrónnak és diakrónnak. A két szemléletmód különválasztása az alakváltozatok vizsgálata során azonban nem célravezető, hiszen az

esetek többségében a beszélők vagy akár a teljes beszélőközösség is egymással párhuzamosan használja a régi – azaz a még meglévő – és az új – azaz a már kialakult – változatokat (Sándor 1998), illetve azért sem, mert a variánsok vizsgálatának legcélravezetőbb módszere a dinamikus szinkrónia (Gorbacsevic 1978, 5, hivatkozik rá Lőrincz J. 2009, 96–97). Ezt látszik alátámasztani az a tény is, hogy az általam vizsgált névanyag egy bizonyos részének egy adott korszakban is több változata volt/van.

A tulajdonnevek és a lexikológiai jelentésviszonyok

A vizsgált névanyag részletes elemzése – azaz a lexikológiai jelentésviszonyokba való besorolás – előtt tisztáznom kell a köznevek és a tulajdonnevek denotatív jelentésének és denotációjának különbségét. A denotatív (megjelölő) vagy konceptuális (fogalmi), más megnevezéssel kognitív (ismereti/tudati) vagy logikai jelentés a közszavak esetében azoknak az azonosító jegyeknek az összessége, amelyek a jelöltet (*szék, fiú, tehén*) megkülönböztetik valamennyi más létezőtől (Lőrincz J. 2009, 50; Szende 1996, 22–25), azaz amelyek alapján eldönthető, hogy egy dolog melyik nyelvi kategóriába tartozik, vagyis mi a neve (Szilágyi N. 1996, 39). A denotatív jelentés a jelentésszerkezet központi magja (Kiefer 1983, 84). A denotáció (jelölési érték) a szakirodalomban vagy a jelnek a vele jelölt dologgal, vagy a jelnek a fogalommal való kapcsolata (Lőrincz J. 2009, 124; Pethő 2006, 36), ami „...magában foglalja azoknak az elkülönítő, más oldalról azonosító jegyeknek az összességét, amelyek egy dolgot elkülönítő értékkel általánosan és elégségesen meghatároznak” (Pethő 2006, 36).

A tulajdonnevek denotációja és denotatív jelentése vitatott:

A tulajdonnév denotációja egyedi, mivel denotátuma, a jelölt dolog is egyedi, ezért tovább nem általánosítható: a tulajdonnév jelentése tehát egybeesik a denotációval, Martinkó fogalmazásában „a jelölt dolog tudati képével”. [...] Nyilvánvaló, hogy a tulajdonnév jelentése nem maga a jelölt dolog [...], hanem a jelölt dologra való vonatkozás (J. Soltész 1979, 29).

Kiefer Ferenc szerint a tulajdonnév (denotatív) jelentése az az egyed, amelyre maga a tulajdonnév vonatkozik (2000, 159–166), vagyis nem a jelölt dolog tudati képe, hanem maga a jelölt dolog. Több kutató is úgy gondolja azonban, hogy a tulajdonnév jelentése megegyezik a név etimológiájával (Hajdú 2003, 82).

A tulajdonnév jelentésének meghatározása a szakirodalomban ugyan nem egységes, az azonban tény, hogy: „A tulajdonnevek hangalakjai és denotátumai (a jelöltek) között hasonló összefüggések vannak, mint a közszavak alakja és jelentése között” (Hajdú 2003, 89).

Ezeknek az összefüggéseknek a szemléltetésére J. Soltész Katalin (1979, 33–43) és Hajdú Mihály (2003, 89–96) névtani jelentésrendszerét használok, utóbbit táblázatos formában is közlöm (a táblázatban szereplő fogalmak és a példaanyag is Hajdú Mihálytól származik, de nála az adatok ilyen jellegű összegezése nem jelenik meg). Indokoltnak tartom továbbá szemléltetni Károly Sándor közszavakra alkalmazott lexikológiai jelentésviszony-rendszerét is (1970, 78), mivel, bár Hajdú Mihály névtani rendszerének alapját képezi, a két szerző alakváltozat-értelmezése mégis csak részlegesen egyezik. A névtani rendszerben megjelenő jelentésviszonyok közül csak azokat jellemzem részletesen, amelyek kapcsolatba hozhatók a variativitás témakörével.

JELENTÉS → ALAK ↓	Egy jelentés (monoszmia)	Több összefüggő jelentés (poliszmia)	Több összefüggéstelen jelentés (heteroszmia)
Egy alak (mononímia)	Egyjelentésű szavak: <i>szű, hasis, pikkelylik</i>	Többjelentésű szavak: (poliszémák): <i>ezüst, baba, kikap</i>	Azonos alakú szavak (homonimák) ¹ : <i>áll¹, áll², szeg¹, szeg², szeg³</i>
Több hasonló alak (polinímia)	Alakváltozatok: <i>fel/föl; csoda/csuda;</i>	Jelentésmegoszlás: <i>bozótos, bozontos; csoma, csoma; gomb, gömb; tompa, tömpe</i>	Jelentésselkülönülés: <i>guba, gubó; jóság, jószág; suhan, suhanc</i>
Több különböző alak (heteronímia)	Rokon értelmű szavak (szinonimák): <i>kutya, eb, arc, ábrázat, pofa</i>	Mezőösszefüggés: <i>fül, orr, szem, eszik, iszik, fácán, fürj</i>	Összefüggéstelen szavak: <i>lő, asztal, indulat</i>

1. táblázat: Károly Sándor által elkülönített lexikai jelentésviszonyok (1970, 78)

JELENTÉS → ALAK ↓	Monodenotátum	Polidenotátum	Heterodenotátum
Egy alak (mononímia)	Egyjelentésű tulajdonnevek: <i>Namíbia, Olt</i>	Többjelentésű tulajdonnevek: <i>Urál, Amerika, Szabó Tamás</i>	Azonos alakú tulajdonnevek (homonimák): <i>Galícia, Gera</i>

Több hasonló alak (polinímia)	Alakváltozatok: <i>Danzig/Gdańsk; Petőfi Csarnok/ Pecsá; Anna/Ancsika/Panka</i>	Jelentésmegoszlás: <i>Vidám, Vidor; Gallipoli, Gelibolu</i>	Jelentésselkülönülés: <i>Johannes, János, John</i>
Több különböző alak (heteronímia)	Rokon értelmű tulajdonnevek (szinonimák): <i>Pest/Ofen; Vajk/Szent István</i>	Mezőösszefüggés: <i>Karthágó, Tunisz</i>	Összefüggéstelen szavak: <i>Ferihegy, Monfalcone</i>

2. táblázat: Hajdú Mihály által elkülönített névtani jelentésviszonyok (2003, 94)

Hajdú Mihály – Károly Sándorhoz hasonlóan – mono-, poli- és heteronímiát, valamint (a mono-, poli- és heteroszémia analógiájára) mono-, poli- és heterodenotátumot különít el. Károly Sándornál a variánsok alaki és jelentésbeli szempontból is egységes csoportot alkotnak (*fel/föl, csoda/csuda*), Hajdú Mihály alakváltozatokként feltüntetett példáinak egy része azonban legalább morféma értékű eltérést mutat (*Anna/Pancsika, Petőfi Csarnok/Pecsá*), azaz nem az alakváltozatok, hanem a szinonimák közé tartozik. A tulajdonnevekre is igaz tehát az, ami a köznevekre: a variativitást mint jelentésviszonyt még a szakemberek is sokszor összemossák a szinonimitással (Benkő 1988, 68; Dömötör 2004, 72; Gombocz 1997, 60; Haader 2001, 367; Hadrovics 1992, 93), ugyanis a szinonim képzővel létrehozott azonos tövű rokon értelmű szavak (*zongorál–zongorázik, tördel–tördös*) nagyfokú alaki hasonlóságot mutatnak, de mivel ugyanazon tőhöz szinonim derivációs morfémaik kapcsolódnak, nem tekinthetjük őket szótáriszóalak-változatoknak (Lőrincz J. 2011, 138; Juhász 1980, 113). A földrajzi nevek lexikológiai jelentésviszonyba való besorolásakor ez az ellentmondás nem jelenik meg, hiszen – minden esetben monodenotátumról lévén szó – az azonos nyelvbéli és a különböző nyelvekben előforduló névváltozatok vagy egyértelműen variánsok (*Bukarest/Bucarest/Bucharest*) vagy szinonimák (*Pest–Ofen*). Az is fontos kérdés, hogy az azonos nyelvi tulajdonnév-változatok ugyanazt a denotátumot jelölik-e, mert ha nem, akkor nagyfokú alaki hasonlóságuk ellenére (*Pócs, Pós, Pósa, Póka, Pócsa*) sem variánsok, hanem jelentésselkülönülést mutató önálló tulajdonnevek. Ritkán előfordulnak azonban átmeneti esetek is: „*Rábca : Répce* (eredetileg mindkét név ugyanazt a folyót jelölte a forrástól egészen a torkolatáig; ma a folyónak felülső, a Kis-Rábával való összefolyásáig tartó szakaszát *Répcé*-nek, a Kis-Rábával való egyesülése utáni szakaszát pedig *Rábcá*-nak hívják)...” (Kiss 1994, 104).

J. Soltész Katalin a földrajzi nevek eltérő hangalaki változatait (*Perzsia~Irán, Etiópia~Abesszínia*) szinonimáknak tekinti, mivel azonos denotátumot jelölnek. Ezt a jelenséget a többnevűség egyik aspektusaként tárgyalja, de felhívja a figyelmet arra, hogy a többnevűség is csak abban az esetben kapcsolódik a szinonimiához, ha a földrajzi nevek egy nyelvrendszeren belül élnek egymás mellett változatokként. Szinonimája tehát *Fiumének Rijeka, Danzignak Gdańsk*, de nem az *Pozsonynak Bratislava* vagy *Bécsnek Wien*. Ennek ellenére a határon túli magyarok nyelvhasználatában mindenképpen célszerű szinonimának tekinteni a magyar és az államnyelvi változatokat (pl. *Kassa ~ Košice, Nagyvárád ~ Oradea, Újvidék ~ Novi Sad*), hiszen azok a kisebbségi beszélőközösség esetében egy nyelvi rendszer elemeinek számítanak.

A két rendszer eltéréseit a jobb áttekinthetőség érdekében táblázatos formában szemléltetem:

Hajdú		J. Soltész	
<i>Danzig/Gdańsk</i>	variánsok	<i>Danzig ~ Gdańsk</i>	szinonimák
<i>Karthágó–Tunisz</i>	mezőösszefüggés	<i>Perzsia ~ Irán</i>	szinonimák

3. táblázat: Hajdú Mihály és J. Soltész Katalin rendszerének eltérései

Világosan látszik, hogy a két rendszer közti ellentmondások egyik része a variativitás és a szinonímia pontatlan fogalmi elhatárolásának következménye, másik része azonban a tulajdonnévi denotáció (mono-, poli- és heterodenotátum) problematikájával magyarázható.

Röviden szólnom kell még egy olyan jelenségről is, amellyel sem Károly Sándor, sem Hajdú Mihály, sem pedig J. Soltész Katalin rendszerében nem találkozunk. Erre azért van szükség, mert a névanyagban előfordulnak olyan párok is, amelyeknek a tulajdonnévi jellegű része – vagy annak egyik eleme – a különböző megnevezésekben alakilag nagyon hasonló, a hozzájuk kapcsolódó (köznévi) jelentés azonban eltérő (*tű – fű, belső – felső, mély – méh* stb.). Ezeket a párokat jobb híján a paronimák közé kell sorolnom azzal az indoklással, hogy bizonyos szempontból ugyan illik rájuk a szóban forgó lexikológiai jelentésvi-szony definíciója, mégsem kategóriájuk prototipikus elemei.

Példaanyag

A példaanyag értelmezésének megkönnyítése érdekében vegyük szemügyre, mit jelentenek az egyes rövidítések, vagyis milyen forrásból származnak a különböző (vagy megegyező) névváltozatok! A *KF1*, *KF2*, *KF3* három magyarországi

katonai felmérés (I.: 1782–1785; II.: 1840–1866; III.: 1872–1884) térképeire, a *K1* és *K2* az adott település 1848 és 1865 között készült kataszteri térképeire, a *Bv* az egyes falvak 1851-től 1856-ig összeírt birtokvázlataira, a *Pesty* rövidítés Pesty Frigyes Helynévtárára, az *É* pedig az élőnyelvi adatra utal.

A címszóban a helynevek köznyelvi alakját találhatjuk, majd szögletes zárójelben az egyes térképek adatait betűhív formában, ill. az élőnyelvi adatot nyelvjárásban. Ha az adott forrásban nem szerepel a helynév, ezt a forrás rövidítése utáni Ø jelzi. A térképeken szereplő és az élőnyelvi írás-, ill. névváltozatokat, valamint a szlovák–magyar névpárokat kettőspont választja el egymástól (pl. *Tiszteles és Alsó Fenék* : *Tiszteles és alsó fenék* : *Farské a dolné dno*). A szócikk végén a térszinformára, a tereptárgyra, ill. a művelési ágra vonatkozó információk következnek (Török 2011, 17).

A külön-, egybe- vagy kötőjellel írt alakok között jelen munkában nem teszek különbséget, mivel véleményem szerint az írásmód az esetek többségében csupán a lejegyző szubjektivitását tükrözi.

1. Lássuk először azokat a magyar–magyar névalakváltozatokat, amelyek a különböző források közül legalább kettőben egymás variánsaiként jelennek meg (a szóban forgó változatokat – beleértve az élőnyelvieket is mint ejtésvariánsokat – minden esetben aláhúzással jelölöm).

Duna-szélek [KF1, KF2, KF3: Ø, K1: *Duna szélek B.*, K2, Bv: Ø, Pesty: *alsó és felső Dunaszél*, PM, KM: Ø, É: *Dunászelek*]. S, sz. A Duna és a vasút között található szántó.

Duna-szélek [KF1, KF2, KF3: Ø, K1: *Duna szélek A.*, K2: *Duna szélek*, Bv: *Duna szélek*, Pesty: *alsó és felső Dunaszél*, PM: *Dunászelek* : *Dunajské okraje*, KM: *Dunajské okraje*, É: *Dunászelek*]. S, sz. A Duna és a vasút között található szántó.

Eg-erdő [KF1, KF2, KF3: *Egyverdő h.*, K1: *Öreg Egg Erdő*, K2: *Öreg-Egg-erdő*, Bv: *Egerdő*, Pesty, PM: *Eggerdő*, KM: Ø, É: *Egerdő*]. D, sz.

Gór-hegy [KF1, KF2, KF3, K2: Ø, Bv: *Gór Hegy*, Pesty: Ø, PM: *Górhegy*, KM, É: Ø]. D, e, sz.

Gyűgy berke [KF1, KF2, KF3: Ø, K1: *Gyűgy Berki*, K2: Ø, Bv: *Gyűgy Berke*, Pesty, PM, KM, É: Ø]. S, b.

Kavicsos [KF1, KF2, KF3: Ø, K1: *Követses*, K2: *Szeptes és Kövecses*, Bv: *Követses*, Pesty: Ø, PM: *Kövecses és szeptes*, KM: *Štrkovisko*, É: *Kávicsos*]. S, sz. Valamikor kavicsot bányásztak itt.

Kocs-árok : Kócs-árok [KF1, KF2, KF3: Ø, K1: Kócsárok, K2: Kócsárok, Bv: Kotsár wgt., Pesty: Kolcsári földek, PM: Kocsárok, KM: Ø, É: Kócsārok: Kócsārok]. D, G, sz. Irtással keletkezett szántóterület, melyen egy árokszerű talajmélyedés, gödör található.

Kornya-szög [KF1, KF2, KF3: Ø, Bv: Korny szög, Pesty: Kornya-szög, PM: Kornyaszeg, KM: Korňanský klin: Korňanský klín, É: Kornyászég]. S, r, ksz, sz. A réten égerfák és bokrok is találhatók.

Litasnál [KF1, KF2, KF3: Ø, K1: Litasnál, K2: Ø, Bv: Lútasnál, Pesty: Litasnál, PM: Litasnál, KM: Pri Litašovi: U Litaša: U Litašu, É: Ø]. Vö, sz.

Méh-szög eleje [KF1, KF2, KF3: Ø, K1: Méh szeg eleje, K2: Méhszegeleje, Bv: Mészög eleje, Pesty: Ø, PM: Mészög eleje, KM: Pred hlbínami, É: Ø]. S, sz.

Méta-patak [KF1, KF2, KF3, K1, K2: Ø, Bv: Meke patak, Pesty: Méke patak, PM, KM: Ø, É: Métápáták]. P. (határjel, mesgye, megye?)

Nyilasok [KF1, KF2: Ø, KF3: Nyilas ogy, K1: Nyilasak, K2: Nyilasok, Bv: Nyilas és Öreg irtványiok, Pesty: Ø, PM: Nyilasok, KM, É: Ø]. S, sz.

Szil berke [KF1, KF2, KF3: Ø, K1: Sziberke, K2: Ø, Bv: Sziberke, Pesty: Szilberke, PM: Szilberke, KM: Ø, É: Szilbërke]. S, sz. Az *Ipoly* szabályozása előtt ártér volt, melyet legelőként hasznosítottak.

Topóka: Tobóka [KF1, KF2, KF3: Ø, K1: Tuboka, K2: Tubókák, Bv: Toboka, Pesty: Tobóka, PM, KM: Ø, É: Topóká: Tobóká]. S, sz.

A tizennégy példa közül három esetében megfigyelhető morfológiai eltérés: a *szeg* a *szög* alakváltozata (a *Kornya-szög/Kornyaszeg* pár kapcsán talán érdemes lenne felvetni a névhasadás lehetőségét is, hiszen Magyarországon létezik *Környe* nevű település), a *köv-* és a *kav-* a *kő* tövvariánsai, a *nyilasok/nyilasak* pedig kötőhangzók minőségében különböznek. Az *Eg-Erdő/Egyerdő* pár második tagja valószínűleg behallás eredményeként jött létre, mivel csak egyszer fordul elő a névváltozatok között.

Ebbe a csoportba kerültek a *Méta-patak/Meke-patak/Méke-patak* sor elemei is, bár tulajdonnévi értékű tagjaik alakilag éppen olyan mértékben térnek el egymástól, mint amilyenben megegyeznek. Ezzel a sorral kapcsolatban meg kell említenem, hogy az FNEsz.-ben *méta* tulajdonnév ugyan nem szerepel, mivel azonban köznévi és földrajzi köznévi jelentése egyaránt 'határjel, mezsgye' (Bába–Nemes 2014), ezért elképzelhető, hogy a *meke/méke* alakokat is a 'mezsgye' jelentésben használt *megye* alakváltozatainak lehet tekinteni.

Topóka, *Tobóka* vagy *Tuboka* tulajdonneveket az FNESz.-ben ugyancsak nem találunk, és ebben az esetben a *Magyar földrajzi köznevek tára* (Bába–Nemes 2014) sem nyújt semmiféle támpontot, mégis elképzelhető, hogy a szóban forgó tulajdonnév-változatok alapjául a nyelvjárási ’lábtartó’ jelentésű *topóka* köznév szolgált, melynek töve összefügg a *toppan* és *tapos*, valamint a palatoveláris párhuzamosság alapján a *tipeg* és *tipor* igék tövével is.

Végezetül meg kell említenem még a *Duna-szélek/Duna-szelek* alakváltozatokat, amelyek azért kerültek ebbe a csoportba, mert bár köznévi elemeik jelentése első ránézésre eltérőnek látszik (*szél*¹ ’légáramlat, mozgó levegő’ *szél*² ’határvonalhoz közel eső rész’), azonban minden jel arra mutat, hogy mindkét változat esetében az első jelentéssel kell számolnunk.

2. A továbbiakban következzenek azok a magyar–magyar névpárok, amelyek tulajdon-, esetleg köznévi jellegű része – vagy annak valamelyik eleme – alakilag nagyon hasonló, de jelentésben eltérő (a különböző változatokat ebben az esetben is aláhúzással jelölöm). Fentebb utaltam rá, hogy ezeket a párokat paronimákként kezelem, bár tisztában vagyok vele, hogy ez a megközelítésmód bizonyos szempontból megkérdőjelezhető.

Túlsó-Pásté-rétek [KF1, KF2, KF3: Ø, K1: *Túlsó Parti Rétek*, K2: Ø, Bv: *Túlsó Pásté rétek*, Pesty, PM, KM, É: Ø]. D, r. (alacsony, sűrű fűvel benőtt hely; legelő, pászta, pászit?).

Ipoly-szélek [KF1, KF2, KF3: Ø, K1: *Ipoly szélek*, K2: *Ipolyszélek*, Bv: *Ipoly szélek*, Pesty: *Ipolyszél*, PM: *Ipolyszékek*: *Ipolyszélek*: *Ipel'ské okraje*, KM: *Ipel'ské okraje*, É: *Iposzélek*]. S, sz. A gátak megépítése előtt még az Ipoly ártere volt (szikes terület? szeles terület?).

Ür-hátak [KF1, KF2: Ø, KF3: *Úr hát*, K2: *Ürhát*, Bv: *Örhát*, Pesty: *Ürhát*: *Örhát*, PM: *Ürhát*, KM: Ø, É: *Ürháták*]. S, D, sz.

Kerek-domb [KF1, KF2, KF3, Bv: Ø, Pesty: *Kerek domb*, PM, KM: Ø, É: *Kerek domb*]. D.

Hosszú-szék [KF1, KF2, KF3: Ø, K1: *Hosszú szél*, K2: *Hoszú szék*, Bv: *Hószű szék*, Pesty: *Hosszú szék*, PM, KM: Ø, É: *Hosszú szék*]. S, sz.

Kerek-szél-oldal [KF1, KF2, KF3: Ø, K1: *Kerek szék oldal*, K2: Ø, Bv: *Kerek szel oldal*, Pesty, PM, KM, É: Ø]. D, sz.

Túláti rétek [KF1, KF2, KF3: Ø, K1: *Túlágyi Rétek*, K2: *Túláti Rétek*, Bv: *Fulati Rétek*, Pesty: Ø, PM: *Túláti rétek*, KM, É: Ø]. S, sz, r. Az Ipolyon túl, ma már Magyarországhoz tartozó terület.

Belső-szög [KF1, KF2, KF3: Ø, K1: *Felső szeg*, K2: *Felső szeg*, Bv: *Belső szög*, Pesty, PM, KM, É: Ø]. D, sz.

Lápos h. [KF1: Ø, KF2: *Lapos*, KF3: *Lápos h.*, K1, K2, Bv, Pesty, PM, KM, É: Ø]. D.

Mély-szög [KF1, KF2, KF3: Ø, K1: *Méhszög Erdő*, K2: *Méhszeg Erdő*, Bv: *Mészög*, Pesty: Ø, PM: *Mészög*, KM: *Hlbiny*, É: *Mészög: Mélyszög*]. S, sz, l. Alacsonyan fekvő, vizenyős terület. A magas talajvíz miatt gyakran nem lehetett művelni, legelő maradt.

Király-bástya [KF1, KF2, KF3: Ø, Bv: *Király pást*, Pesty: *Király-pástja*, PM: *Királybástya: Kráľovská bašta*, KM: *Kráľovská bašta*, É: *Királybastyá*]. S, sz. Az *Ipoly* gátja is itt halad keresztül.

Szék-tó [KF1, KF2, KF3: Ø, Bv: *Szék Tó*, Pesty: *Széktó*, PM: *Széktó: Szíktó: Plytké jazero*, KM: *Plytké jazero*, É: *Széktó*]. S, sz, r. Vizenyős, szikes terület, időszakos vízállás.

Szél-hegy [KF1, KF2: Ø, KF3: *Székhegy*, Bv: *Szél hegy oldal*, Pesty: *Szélhegy*, PM: *Szélhegy oldal*, KM: Ø, É: *Szélhëgy*]. D, S, sz, szó, e. Széljárta, huzatos hely.

Öreg-házhely [KF1, KF2, KF3, K1, K2: Ø, Bv: *Öreg Hazbolyok*, Pesty: *Öreg házhelyek*, PM: *Öreg házhely*, KM, É: Ø]. Hr.

A tizennégy példából tizenegyben a tulajdonnévi, ötben pedig a köznévi tag variálódik, de mindegyik érintett névrész köznévi eredetű. Hat esetben a *szél/szék* (illetve egyben a *szék/szik*) alakok váltakoznak egymással, kettőben a *pást* toldalékolt alakjai jelennek meg hozzájuk hasonló hangzású, de eltérő jelentésű formában (*pásté ~ parti*, *bástya ~ pástja*), egy-egy alkalommal pedig a *méh ~ mély*, *láros ~ lapos*, *belső ~ felső*, *kerek ~ kerék*, *úr ~ ör ~ ür* (üres?), *helyek ~ bolyok* szóalakok variálódnak. A *Magyar földrajzi köznevek tára* (Bába–Nemes 2014) szerint a *szék* és a *szik* jelentései azonosak, azonban a *szél* és a *szék* szemantikai kapcsolatára a szóban forgó műben nem történik utalás. A fenti példák közül csak a *kerek* és a *kerék* lexémák összefüggését jelzi a kiadvány, mivel egy szócikkben tárgyalja őket, én mégis célszerűnek látom ezt a szópárt elhatárolni a variánsoktól, ugyanis bár a két lexéma etimológiailag összefügg, jelentéseik azonban a szinkroniában már teljesen elkülönülnek egymástól.

3. A továbbiakban vizsgáljuk meg először azokat a magyar–szlovák névváltozatokat, amelyek csak minimális alaki eltérést mutatnak, vagyis egymás variánsainak tekinthetők.

Duna/Dunaj

Győri-árok [KF1, KF2, KF3, K1, K2, Bv, Pesty: Ø, PM: Görök árok: *Jarok Görök*, KM: *Jarok Görök*, É: *Győri ārok*]. Á. Vízmosás.

Ipoly/Ipel'

Kocsári-hegy [KF1: Ø, KF2: *Kocsári h.*, KF3, K1, K2, Bv, Pesty: Ø, PM: *Kocsárihegy*: *Kočáryhed'*, KM, É: Ø]. D.

Helemba/Chľaba

Rakottya [KF1, KF2, KF3: Ø, K1: *Rakottás*, K2: *Rakottás*, Bv: *Rakottás*, Pesty: *Rakottás*,

PM: *Rakottya*, KM: *Rakytá*, É: Ø]. S, sz.

Leléd/Lela

Somosok [KF1, KF2, KF3, K1, K2, Bv, Pesty: Ø, PM: *Somosok*: *Šomoše*, KM: *Šomoše*, É: *Somosok*]. D, e, sz, sző.

Szalka/Salka

Lontó/Lontov

Ez az első vizsgált csoport, amely heterogén abban a tekintetben, hogy a településrészek megnevezésein *kívül* folyó- és településnevek is találhatóak benne. A fenti párok egy másik szempontból is eltérnek az eddigiektől, ugyanis esetükben a lexikológiai jelentésviszonyokba való besorolás mellett érdemes megfigyelni az ún. átváltási műveleteket is (Angyal 2010, Török 2012), amelyek közül jelen dolgozat szempontjából az átírás (transzkripció) és a formaváltás különböző típusai fontosak, valamint azok az esetek, melyekben a szlovák névadás megváltozott motiváción alapul. Az átírás lényege, hogy a szlovák alak a magyarhoz képest csak minimális változást mutat: *Duna/Dunaj*, *Ipoly/Ipel'*, *Kocsárihegy/Kočáryhed'*, *Szalka/Salka*. Bár a szlovák név nem teljesen azonos a magyarral, de a két alak között még nincs morféma értékű eltérés, ezért ezzel az átváltási művelettel létrejöttek tekintem a következő alakokat is: *Helemba/Chľaba*, *Rakottya/Rakytá*, *Leléd/Lela*. Ebbe a csoportba soroltam továbbá azt a párt, melynek tagjai között a nagyfokú alaki hasonlóság ellenére a többes szám jelölése az adott nyelvnek megfelelő grammatikai eszközzel történik (*Somosok/Šomoše*), azt, amelyben a formaváltás a birtokosság jelölésével és jelöletlenségével függ össze (*Lontó/Lontov*), illetve azt is, amelynek esetében a szlovák–magyar névpár sorrendje – az adott nyelvben használatos jelző-jelzett viszony eredményeként – fordított (*Görök árok/Jarok Görök*).

4. Következzenek most azok a párok, amelyek alaki eltérése már legalább morféma értékű, de a tagok hangalakja még egyértelműen felidézi egymást.

Irtványok [KF1, KF2, KF3, K1, K2, Bv, Pesty, PM: Ø, KM: *Irtván*, É: *Irtványok*]. D, sz.

formaváltás, számbeli eltérés

Korpona – Krupinica

Ipolyság – Sahy

Ipolyvisk – Vyškovce

Ipolypásztó – Pastovce

Pereszlény – Preslany nad Ipľom

A fenti párok szinonimák. Az első esetben (*Irtványok – Irtván*) formaváltás történik számbeli eltéréssel, a többi példa szlovák elemei pedig tükörfordítással jönnek létre. Ezen belül a második esetben (*Korpona – Krupinica*) képzés-, a harmadikban (*Ipolyság – Sahy*) szám-, a negyedikben és ötödikben (*Ipolyvisk – Vyškovce*, *Ipolypásztó – Pastovce*) szám- és birtoklásbeli eltérés is mutatkozik a magyar–szlovák változatok között. A hatodik pár (*Pereszlény – Preslany nad Ipľom*) annyiban különbözik az előzőektől, hogy esetében a számbeli formaváltás mellett még explicitáció is megfigyelhető, hiszen a fordító az egytagú magyar megnevezésből többemű szlovák nevet hozott létre.

5. Végezetül pedig vegyük sorra azokat a párokat, amelyek hangalakilag ugyan felidézik egymást, de a szlovák név szemantikailag eltér a magyar-tól, azaz új motiváción alapul.

Gyerk/Hrkovce

Uliszka [KF1, KF2: Ø, KF3: *Uhlisko p.*, K1: *Uchliszka*, K2: *Uchliszka szőlők*, Bv: *Uchliszka*, Pesty: Ø, PM: *Uhliska szőlők*, KM: Ø, É: *Uliszkå*]. D, p, sz, sző. Hétvégi házak is találhatók rajta.

Ipolybél/Bielovce

Pokolfa [KF1, KF2, KF3: Ø, Bv: *Pokófa*, Pesty: *Pokolfa*, PM: *Pokófa: Pavúci strom*, KM: *Pavúci strom*, É: *Pokófa*]. S, sz, sző.

Ipolyszakállos/Sokolce

A fenti párokat paronimáknak tekintem, és két csoportba sorolom őket. Az elsőbe azok tartoznak, amelyek esetében a szlovák név motivációja teljesen

eltér a magyarétól (a magyar jelentéseket minden esetben az FNEsz. alapján adom meg): az *Ipolyszakáll* településnév alapja a köznévi *szakáll*, a szlovák *Sokolce* ezzel szemben a 'súlyom' jelentésű *sokol*; a Gyerk valószínűleg a görög népnév régi **girk* változatából alakulhatott, a *Hrkovce* kiinduló alakja pedig a 'csörget, zörget' jelentésű *hrkat*; az *Ipolybél* megnevezés nagy valószínűséggel személynévi eredetű – de elképzelhető az is, hogy a 'belső rész' jelentésű *bél* szó rejlik benne –, a *Bielovce* alapja pedig a 'fehér' jelentésű *biely*. Emellett mindhárom pár esetében megfigyelhető számbeli, az első kettőben pedig birtoklásbeli formaváltás is.

A második csoportba azok a párok kerültek, amelyeknél a magyar megnevezés bizonyos szempontból ugyan befolyásolta a szlovák névadást, de a fordítási művelet során szemantikai inadekvátság jött létre. Az *Uliszka* – *Uhliška* pár magyar tagja ugyan nagyon hasonló a szlovák 'utcácska' jelentésű *ulička* főnévhez, a fordító mégsem ezt vette alapul, hanem vagy a 'szög' jelentésű *uhol*, vagy a 'szén' jelentésű *uhlie* főnevet. Mivel a névváltozatok között található *Uhlisko* is, ezért talán valamivel megalapozottabb az utóbbi feltételezés, ugyanis ennek jelentése 'olyan hely, ahol faszenet készítenek'. A *Pokolf*a esetében a szlovák név megalkotója a *pokol* főnév *pok*- elemét a *pók* köznévvel azonosította, így jött létre a szlovák *Pavúci strom*, amely magyarra visszafordítva *Pókfa* lenne.

Befejezés

Dolgozatomban Alsó-Ipoly mente hely- és helyrésznevei (elsősorban vízzel kapcsolatos megnevezései) közül azokat vizsgáltam, amelyek összefüggésbe hozhatóak az alakváltozatok és az alakpárok kérdéskörével, emellett azonban különböző lexikológiai jelentésviszonyokba (variativitás, paronímia, szinonímia) sorolhatóak. A magyar–szlovák névpárok esetében a lexikológiai jelentésviszonyokba való besorolás mellett rámutattam az átváltási műveleteknek azokra a típusaira is, amelyeket a fordító a szlovák név létrehozása során használt.

Mivel a szlovákiai magyar–magyar és magyar–szlovák földrajzinév-anyag feldolgozottsága még nem teljes, ezért úgy gondolom, hogy a fenti szempontok hozzájárulhatnak más tájegységek (pl. a Csallóköz vagy a Bodroghöz) tulajdonnév-állományának alaposabb feltérképezéséhez és részletesebb leírásához is.

Irodalom

- Angyal László. 2010. Magyar–szlovák névpárok vizsgálata Nógrád megye helységneveinek köréből. *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények* 5 (1): 35–42.
- Bába Barbara–Nemes Magdolna. 2014. *Magyar földrajzi köznevek tára*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Benkő Loránd. 1988. *A történeti nyelvtudomány alapjai*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Dömötör Adrienne. 2004. Mondatszerkezeti szinonímia és formai változatok. In *Variabilitás és nyelvhasználat. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához XXXIV.*, szerk. Gecső Tamás. 73–79. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- FNESz. 1988. Kiss Lajos: *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. I. köt. A–K. II. köt. L–Zs. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Gombocz Zoltán. 1997. *Jelentéstan és nyelvtörténet*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Gorbacsevsics, K. Sz. 1978. – Горбачевич, К. С. *Трудности словоупотребления и варианты норм современного русского языка* (A mai orosz nyelv szóhasználati nehézségei és normavariánsai). Москва: Изд. Русский язык.
- Haader Lea. 2001. Mikrodiakronia és változatvizsgálat (az összetett mondatokban). *Magyar Nyelvőr* 125 (3): 354–370.
- Hadrovics László. 1992. *Magyar történeti jelentéstan*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Hajdú Mihály. 2003. *Általános és magyar névtan*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Juhász József. 1980. Vázlatok a szó portréjához. In *Tanulmányok a mai magyar nyelv szókészlettana és jelentéstana köréből*, szerk. Rácz Endre–Szathmári István. 99–120. Budapest: Tankönyvkiadó.
- J. Soltész Katalin. 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Károly Sándor. 1970. *Általános és magyar jelentéstan*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kiefer Ferenc. 1983. *Az előfeltevések elmélete*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kiefer Ferenc. 2000. *Jelentéselmélet*. Budapest: Corvina.
- Kiss Lajos. 1994. Etimológiaiilag azonos földrajzi nevek alaki elkülönülése („névhasadás”). *MNyTK*. (200): 103–107.
- Lőrincz Gábor. 2017. Nyelvi variativitás a szlovákiai magyar–szlovák településnevekben. In *Tanulmányok a bölcsészettudományok köréből. Az Eszterházy Károly Egyetem Bölcsészettudományi Karának válogatott tanulmánygyűjteménye a Magyar Tudomány Ünnepe 2016-os előadásaiából*, szerk. Zimányi Árpád. 83–92. Eger: Líceum Kiadó.
- Lőrincz Julianna. 2009. *Nyelvi jelentés és variativitás. Szemantikai alapismeretek*. Komárom: Selye János Egyetem.
- Lőrincz Julianna. 2011. A variánsok helye és funkciója a magyar nyelvben. In *Kommunikáció – Stílus – Variativitás és anyanyelvoktatás*. Pandora Könyvek 24. EKF Eger: Líceum Kiadó.

- Pethő József. 2006. *Jelentéstan. Tankönyv a BA-képzés számára*. Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola.
- Sándor Klára. 1998. Amiért a szinkrón elemzés foszladozik. In *Nyelvi változó – nyelvi változás*, szerk. Sándor Klára. 57–84. Szeged: JGYF Kiadó.
- Szende Tamás. 1996. *A jelentés alapvonalai. A Hét szabad művészet könyvtára*. A Zsámbéki Katolikus Tanítóképző Főiskola sorozata. H. n.: Corvinus.
- Szilágyi N. Sándor. 1996. *Hogyan teremtsünk világot? Rávezetés a nyelvi világ vizsgálatára*. Kolozsvár: Erdélyi Tankönyvtanács.
- Török Tamás. 2011. *Ipoly mente helynevei. Adattár. 1. kötet. Alsó-Ipoly mente*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- Török Tamás. 2012. Helynevek és fordítástudomány: A mikrotoponimák fordíthatóságáról felvidéki példák alapján. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 7. 117–132.
- Török Tamás. 2018. Víznevek az Alsó-Ipoly mentén. Lexikális-morfológiai jellemzők. In *A Selye János Egyetem 2018-as X. Nemzetközi Tudományos Konferenciájának tanulmánykötete/Zborník X. medzinárodnej vedeckej konferencie Univerzity J. Selyeho – 2018*, szerk. RNDr. József Bukor, PhD. – Szabolcs Simon, PhD. – Dr. habil. Károly Vajda, PhD. 183–189. Komárom: Selye János Egyetem.

ON THE VARIANTS (OF FORM) OF TOPONYMS FOCUSING ON HYDRONYMS IN THE LOWER IPOLY VALLEY

In my paper I deal with the Hungarian–Slovak and the Hungarian–Hungarian variants of toponyms focusing on hydronyms and on denominations connected with water in *dolné Poiplie*. I study those Hungarian–Slovak pairs wherein a simple phonological borrowing appears (e.g.: *Ipoly/Ipel'*) or those wherein a partial phonological alteration (e.g.: *Helemba ~ Chl'aba*) occurs. I also study those pairs in which the Slovak language borrows a denomination in a way that the pronunciation stays similar to the Hungarian one but the meaning of the name is different (e.g.: *Szakállas ~ Sokolce*). In the case of Hungarian–Hungarian denominations I concentrate on those pairs in which the difference in form is minimal, and next to them those ones where one of the elements is likely to have emerged by misunderstanding, the meaning of the words is reanalyzed resembling a more familiar morpheme in folk etymology (e.g.: *Ipolyszékek – Ipolyszélek*).

Keywords: hydronyms, name borrowing, toponyms, transfer operations, variants

O VARIJANTAMA TOPONIMA UZ DONJI TOK IPOLJA S POSEBNIM OSVRTOM NA HIDRONIME

U radu se obrađuju mađarsko-slovačke, odnosno mađarsko-mađarske varijante toponima uz donji tok reke Ipolj (i to prvenstveno hidronimi). Kod mađarsko-slovačkih parova imena prvenstveno se analiziraju varijante u kojima je došlo do jednostavnog preuzimanja glasovnog sklopa (npr. *Ipoly/Ipel*), ili do delimične glasovne promene (npr. *Helemba/Chl'aba*), odnosno navode se nazivi koji su pozajmljeni iz mađarskog ali su prošireni nekom slovačkom rečju u funkciji tumačenja (npr. *Szakállas ~ Sokolce*, *Ipolybél ~ Bielovce*). U slučaju mađarsko-mađarskih naziva, akcenat se takođe stavlja na parove kod kojih se može primetiti minimalna promena u glasovnom sklopu, ali se analiziraju i ona imena kod kojih je neki od elemenata nastao usled pogrešnog razumevanja ili tumačenja prilikom izgovora (npr. *Túlsó-Pásté-rétek – Túlsó Parti Rétek*, *Őreg Házhely – Őreg Hazbolyok*, *Ipolyzékek – Ipolyszékek*).

Ključne reči: varijante, prevodilački postupci, hidronimi, pozajmljivanje imena, toponimi

A kézirat leadásának ideje: 2019. febr. 1.

Közlésre elfogadva: 2019. márc. 10.

ETO: 81'271
37.016:81-028.31
004.738.5
DOI: 10.19090/hk.2019.1.102-111

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

SZERDI Ilona

Selye János Egyetem, Tanárképző Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Komárom, Szlovákia
szerdi.ilona@gmail.com

ADALÉKOK AZ INTERNETES NYELVHASZNÁLAT MAGYARÓRÁN VALÓ HASZNOSÍTÁSÁHOZ

The effective use of Internet language
in Hungarian lessons

Prilozi za korišćenje interneta pri nastavi
mađarskog jezika

Az interneten megvalósuló kommunikáció a diákok mindennapjainak szerves része, ezért az internet nyelvi jellemzőire való reflektálás izgalmas vállalkozás lehet az anyanyelvoktatásban. Motiválhatjuk általa a diákokat az anyanyelvi ismeretek elsajátítására, és segíthetjük a tanulási nehézségek leküzdését. Jelen tanulmány a szóalaktani, a mondattani és a szövegtani ismeretekhez tartalmaz tananyag-kiegészítő javaslatokat.

Kulcsszavak: internetes nyelvhasználat, szóalaktan, mondattan, szövegtan, anyanyelvoktatás

Bevezetés

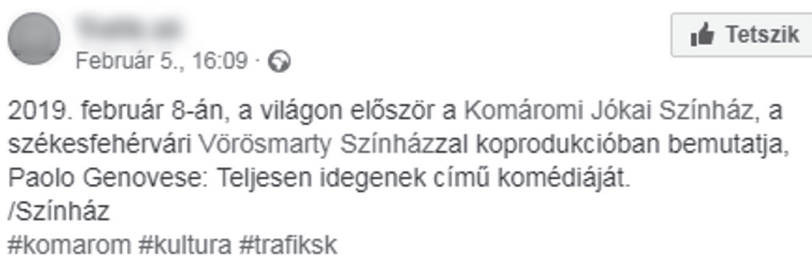
Az internet nyelvi jellemzőinek oktatásbeli szerepe egyaránt lehet a tanórai motiváció és a tananyagok megértéséből származó nehézségek leküzdése (Antalné Szabó 2008, Schirm 2013, Istók 2016, 2017, 2018, Constantinovits 2018). Jelen tanulmányom az utóbbi évek ez irányú törekvéseinek folytatása: a helyesírási (Szerdi 2017a), szófajtani (Szerdi 2018a), jelentéstani (Szerdi 2017b), frazeológiai (Szerdi 2018b) és szókészleteti (Szerdi 2016) kérdéseket követően a szóalaktan, a mondattan és a szövegtan felől közelítem meg a témát.

A tanulmányban szereplő javaslatok elsősorban a szlovákiai magyar anyanyelv-
oktatáshoz kapcsolódnak, de – helyenkénti módosítással – a magyarországi és
a külhoni magyar anyanyelvoktatásban is hasznosíthatók.

*Az internetes nyelvhasználat szóalaktani, szintaktikai
és szövegtani jellemzői*

Az interneten, főként a közösségi hálón megjelenő szövegeket a lazább szer-
kesztésmód jellemzi; számos beszélt nyelvi sajátosság figyelhető meg a szavak
és a mondatok szintjén: a beszélt nyelvre jellemző partikulák (töltelékszavak:
Veszelszki 2017, 70), diáknyelvi és nyelvjárási szóalakok (Dürscheid–Frick
2016, 80), köszönések (Dürscheid–Frick 2016, 91), a kiejtés szerinti írásmód
(Dürscheid–Frick 2016, 79). Intonációs egységek jelölőjeként értelmezhetők
az egybeírás bizonyos formái (Veszelszki 2017, 83 példái: *nerőhögj*, *nemár*,
énisszeretem, *nagyonhülyevagy*, *azszép*, *babalett*), az összetett szavak külön-
írása pedig olykor sajátos módon fordulhat elő figyelemfelkeltő¹ funkcióban.
Mondatszínten megjelenhet az ellipszis (Dürscheid–Frick 2016, 80; magyar
nyelvű példa lehet: *Holnap mozi?* az ’Elmegyünk holnap moziba?’ egyszerű,
teljes, bővített mondat helyett), a témaismétlő szerkezet (témaismétlő névmá-
sok alkalmazása: Veszelszki 2008, 2017, 114–117), a kisbetűs mondatkezdés
(Veszelszki 2017, 136). A mellérendelő és az alárendelő mondatok aránya
szövegtípusfüggő (Keszler 1983, Dürscheid 2002, Zimányi 2011 idézi Piskolti
2011). Az online szövegek olvasása többnyire nem lineáris, ezért fontossá válik a
kulcsszavak kiemelése. Kiemelésként szolgálhatnak a # (*hashtag* ’kettőskereszt’)
jellel ellátott szavak vagy szóközök nélkül írt kifejezések is a szövegben
(1. ábra). A hashtag használata stilisztikai többlettel bír, funkciója lehet az üzenet
rövidítése (Csire 2015) vagy az emotív és referenciális funkció (2. és 3. ábra).
Negatívumként említhető a szavak egybeírásából fakadó esetleges többértelmű-
ség (Slegg 2014) és a túlzott hashtag-használat eredményezte nehezen olvasha-
tóság (Veszelszki 2016a). Szövegkohéziós szerepet töltenek be a témaismétlő
(fókuszismétlő) névmások, az írásjelfunkcióban álló emotikonok, a kulcsszavak
által hiperhivatkozások. A vesszők nem a tagmondatokat, hanem a gondolat-
határokat jelölik (Veszelszki 2016b, 65). Az írásjelek mondaton belüli (teljes)
mellőzése, vagy épp ellenkezőleg azok halmozása személyiség- és célfüggő.

¹ Egy ehhez kapcsolódó Facebook-hozzászólás: „[...] sajnos az emberek helyesírása egyre rossz-
szabb (pl. az ígékötőket „el választva” az adott szótól), és ezekre a szavakra keresnek, így ne-
künk is ezekre a szavakra kell hirdetnünk, hogy rátkaláljanak. [...] Sajnos az emberek a hosszú
szavakat, bejegyzéseket nem olvassák el, de ha 3 szóra van tagolva, könnyebben megértik” (W1).

1. ábra. Hashtaggel jelölt kifejezések mint kulcsszavak

2. ábra. Hashtaggel jelölt kifejezések referenciális funkcióban

3. ábra. Hashtaggel jelölt kifejezések emotív funkcióban

Szóalaktani, mondattani és szövegtani ismeretek a szlovákiai magyar anyanyelvoktatásban

A szóalaktani ismeretek az általános iskola 5. és a középiskola 3. osztálya tananyagának részét képezik. Mindkét évfolyamban a tö- és toldalékmorfémák felismerésére, a beszédhelyzetnek megfelelő használatra, valamint a helyesírási kérdésekre helyeződik a hangsúly (tankönyvek: Bukorné Danis–Bolgár 2012, Uzonyi Kiss–Csicsay 2012; tantárgyi oktatási programok: W2, W3). A Bolgár Katalin és Bukorné Danis Erzsébet szerkesztette tankönyvek több témakör feldolgozásakor – így a szóalaktanban – is párhuzamot vonnak a szlovák és magyar (anya)nyelv között, előhíva ezzel a diákok államnyelvi ismereteit, és felhíva figyelmüket a két nyelv közötti hasonlóságokra és különbségekre. A szóalaktani ismereteknél olyan szavakat említenek meg a szerzők, amelyek a magyar nyelvben szóösszetétellel jöttek létre, a szlovák nyelvben viszont nem azok tükörfordításaként szerepelnek, hanem pl. igekötős szerkezetként vagy képzett szóként. Ez kitekintés a szóalkotás témakörére is.

A mondattan témakörénél a grammatikai ismeretek mellett szintén a mindennapi kommunikációs gyakorlat kerül a középpontba. Az általános iskolai szinten (7–8. osztály: Bolgár–Bukorné Danis 2011a, 2011b) elsajátított alapvető nyelvtani szabályok ez esetben is a középiskolai tananyagban (3. osztály: Uzonyi Kiss–Csicsay 2012) kerülnek megerősítésre.

A szövegtan a középiskolai tananyag részét képezi. Követelményként a nyelvtanilag helyes, logikusan felépített, ok-okozati összefüggéseket tartalmazó anyanyelvi szöveg megformálása, az idegen nyelvű szövegek anyanyelven történő tartalmi összefoglalása, a szövegkohézió felismerése és helyes használata fogalmazódik meg (ISCED 3A vonatkozó melléklete: W3).

Tananyag-kiegészítő feladatjavaslatok

A kisebbségi helyzetben élő és tanuló szlovákiai magyar diákok nyelvi és metanyelvi tudását erősítheti az alábbi, morfológiai ismeretekre épülő feladat (1. feladat):

1. Állítsátok be a Facebook nyelvét először magyarra, majd szlovákra! Vessétek össze a közösségi oldalon megjelenő kifejezések magyar és szlovák megfelelőit (pl. tetszik, hozzászólás, megosztás, megjelölés, adatlap, hírfolyam)! Milyen szóalkotási móddal jöttek létre a kifejezések az egyik és a másik nyelvben?
2. Böngésszetek az interneten, gyűjtsetek toldalékolt szavakat! Figyeljétek meg az írásmódjukat (koncentráljatok a helyesírási szabályoknak megfelelő egybeírás és a szabályoktól eltérő különírás gyakoriságára)! Képző, jel vagy rag esetében találkoztatok a szótőhöz való kapcsolódás helytelen formájával? Tapasztaltok különbségeket az internetes felületek között (közösségi oldalak, hírportálok, blogok stb.)? Mitől függhet a szavak írásmódja a digitális kommunikációban?

A fenti gyakorlat (2. feladat) a megtanult nyelvtani ismeretek felelevenítésén túl a kritikai gondolkodásra, mérlegelésre, a tudatos nyelvhasználat elsajátítására ösztönzi a diákokat. A helyesírási norma szerepe, átértékelődése a digitális kommunikációban lehet egy vitaindító téma is az alábbi gyakorlatban (3. feladat):

3. Miben tér el az alábbi szavak írott formája a helyesírási normától?
5let, i6, 1szerű, 1etlen, 6alom, 2kedik, 2színű

Állapítsátok meg, hogy a számjegyek töveket, toldalékokat vagy csupán a szótő egy részét helyettesítik-e! Amennyiben toldalékot helyettesítenek, nevez-

zések meg azok fajtáját! Vitassátok meg, van-e jelentésbeli kapcsolat a számjegyek és az azokkal alkotott szavak között!

A 4. feladat kreatív szövegalkotási megoldásokat (emotikonokat, piktogramokat) tartalmaz, amelyek egy másfajta megközelítésből segíthetik a morfológiai ismeretek elsajátítását:

4. Figyeld meg az alábbi Facebook-posztokból származó szövegeket! Mely esetben helyettesítenek a piktogramok teljes szóalakot vagy csak szótövet?*

- Tegnap 🍷🍷🍷 volt.
- "Hagyj helyet a ❤️edben azok számára, akik melletted állnak az 🌧ben, mert ők megérdemlik, hogy majd veled gyönyörködjenek a 🌈ban."
- Kedves mindenki! Segítségeket kérném! Mivel még nagyon nagyon kezdő vagyok szeretnék valakit megkérni hogy esetleg ennek a 🐼 alátétnek nem e lenne szíves a leírását elküldeni nekem... Nagyon nagyon nagy köszönet érte 🙏 és amint mondtam nagyon kezdő vagyok 😊
- Egyszer egy indiai hercegnő az édesapjától kapott 🐼 felkeresett egy hindu bölcset. Azt kérte tőle, hogy véssen a 🐼 olyan bölcsességet, mely a szomorú napokban vigasztalja, a nehéz helyzetekben bátorítja, a boldog időszakokban pedig óvatosságra int. A bölcс pár nap múlva visszaadta a 🐼. Egyetlen szót vésett bele: „ELMŰLIK” ❤️

* A példamondatok helyesírási hibákat tartalmaznak. A feladat megoldása előtt hívjuk fel erre a diákok figyelmét!

5. Milyen szószerkezetek az alábbi példák? Gyűjts további példákat!
pl. bejelöl a képen: alárendelő, határozós szószerkezet

megoszt a Facebookon:

privát üzenet:

zárt csoport:

eseményt létrehoz:

fénykép feltöltése:

6. Tagold az alábbi, hashtaggel jelölt egybeírt szavakat! Ahol szükséges, tedd ki az ékezeteket is! Állapítsd meg, milyen szószerkezetek jelennek meg bennük!
#teszedd, #ittalegjobbmegpihenni, #meleggván, #balatoninyar, #kicsitgyurottlett, #deszeretemöket, #életgyerekkel
7. Hasonlítsd össze az alábbi két szöveget! Mi jellemzi nyelvtani szempontból az egyiket (4. ábra) és a másikat? Milyen szintereken fogadható el az első és a második szöveg? Miért?

1. szöveg:

The screenshot shows a Facebook post from October 19, 2016, in Budapest, Hungary. The post is in Hungarian and discusses a friend's behavior. It has 1.5 E (likes) and 24 comments. Below the post are three comments from users Angi, Ferenc, and Angi, each with 3 likes and 2 years ago timestamp.

2016. október 19. · Budapest (Magyarország)

Nem olyan rég egy srác így szólt:
'Héj, figyelj már, elhagytál valamit!'
Akkor nézem, hogy egy ezres kiesett a zsebemből.
Simán elrakhatta volna, de nem. 😊
#köszí

1,5 E 24 hozzászólás

Tetszik Hozzászólás

Angi Enis ilyen vagyok ha látom h valaki elhagy valamit szolok h elhagyta es vissza adom es tok jól erzem magam utana:) Tetszik · Válasz · 2 éve

Ferenc Ez a természetes ezér lesznek mindig ilyen emberek még ha kevesen is vagyunk 😊 Tetszik · Válasz · 2 éve 3

Angi Hat igen multok a barátom adott vissza ilyen 3000ftos csokit mert leejtette es nem vette észre Tetszik · Válasz · 2 éve

4. ábra

2. szöveg:

Köszí

Nem olyan rég egy srác így szólt:

– Hé, figyelj már, elhagytál valamit!

Akkor nézem, hogy egy ezres kiesett a zsebemből. Simán elrakhatta volna, de nem.

Angi: Én is ilyen vagyok, ha látom, hogy valaki elhagy valamit. Szólok, hogy elhagyta, és visszaadom. És tök jól érzem magam utána.

Ferenc: Ez a természetes, ezért lesznek mindig ilyen emberek, még ha kevesen is vagyunk.

Angi: Hát igen. Multkor a barátom adott vissza ilyen 3000 Ft-os csokit, mert leejtette, és nem vette észre.

Összegzés

A tanulmányban szereplő feladatok és az egyéb tananyag-kiegészítő javaslatok egyaránt használhatók a tankönyvi anyaggal párhuzamosan és tankönyvtől függetlenül az ismeretbővítés és a gyakorlás céljából osztálytermi és egyéni tanuláshoz is nemcsak a szlovákiai magyar, hanem a magyarországi és más határon túli magyar anyanyelvoktatásban is. A gyakorlatok reflektálnak a szavak helyesírási normától eltérő írásmódjára (egybeírás és különírás, ékezetek hiánya, kisbetűs írásmód stb.), a beszélt nyelvi formákra, a hashtagekre és az emotikonokra mint az internetes írott kommunikáció gyakori jellemzőire, miközben a jelenségek megvitatásával a tudatos nyelvhasználatra hívja fel a diákok figyelmét. Az összeállított feladatokhoz hasonlókat több-kevesebb időráfordítással a tanárkollégák is készíthetnek diákjaik számára, hogy a digitális korba született és annak vívmányait napi szinten használó fiatalok az ismereteket olyan megoldásokkal sajátíthassák el, amilyenekkel a mindennapi, szabadidős tevékenységeik során is találkoznak.

Irodalom

- Antalné Szabó Ágnes. 2008. A helyesírási kultúra fejlesztésének régi-új technikái. *Anyanyelv-pedagógia* (1): 3–4. <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=109> (2017. jún. 24.)
- Bolgár Katalin–Bukorné Danis Erzsébet. 2011a. *Magyar nyelv az alapiskola 7. osztálya számára*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo–Mladé letá.
- Bolgár Katalin–Bukorné Danis Erzsébet. 2011b. *Magyar nyelv az alapiskola 8. osztálya számára*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo–Mladé letá.
- Bukorné Danis Erzsébet–Bolgár Katalin 2012. *Magyar nyelv az alapiskola 5. osztálya számára*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo–Mladé letá.
- Constantinovits Milán. 2018. Facerevételek a nyelvtanórához – A másodlagos írásbeliség az anyanyelv-pedagógia szolgálatában. In *Grammatika és oktatás – időszervi kérdések. Struktúra, funkció, szemiotika, hálózat*, szerk. Balázs Géza–Lengyel Klára. 329–340. Budapest: ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszék–Inter (IKU)–Magyar Szemiotikai Társaság.
- Csire Tímea. 2015. #selfie. A hashtagek használata az Instagramon. *E-nyelv.hu* http://epa.oszk.hu/02200/02263/00024/EPA02263_e_nyelv_magazin_2015_2_04.htm (2019. febr. 8.)
- Dürscheid, Christa. 2002. E-Mail und SMS – ein Vergleich. In *Kommunikationsform E-Mail*, Hrsg. Arne Ziegler–Christa Dürscheid, 93–114. Tübingen: Stauffenburg.

- Dürscheid, Christa–Frick, Karina. 2016. *Schreibendigital. Wiedas Internet unsere Alltagskommunikation verändert*. Stuttgart: Alfred KrönerVerlag.
- Istók Béla. 2016. A „gyakoritka” szóalkotási módok tanításának problémái két szlovákiai magyar nyelvtankönyv alapján. In *Empirikus kutatások az oktatásban határon innen és túl. I. Kárpát-medencei Oktatási Konferencia. Tanulmánykötet*, szerk. Maior Enikő–Tóth Péter–Varga Anikó. 69–83. Budapest–Nagyvárad: Óbudai Egyetem–Partiumi Keresztény Egyetem.
- Istók Béla. 2017. A ritkább szóalkotási módok státusának újraértékelése. In *A tankönyvkutatás szakmai, módszertani kérdései. A Variológiai kutatócsoport 7. nemzetközi tankönyvkutató szimpóziumának tanulmányai*, szerk. Lőrincz Julianna–Simon Szabolcs, 167–180. Komárom: Selye János Egyetem.
- Istók Béla. 2018. A ritkább szóalkotási módok témaköre az újgenerációs tankönyvekben és munkafüzetekben. In *A magyar mint anyanyelv, kisebbségi és idegen nyelv oktatási kérdései és oktatási segédletei. A Variológiai Kutatócsoport 8. nemzetközi tankönyvkutató szimpóziumának tanulmányai*, szerk. Lőrincz Gábor–Lőrincz Julianna–Simon Szabolcs. 221–237. Komárom: Selye János Egyetem.
- Keszler Borbála. 1983. Kötetlen beszélgetések mondat- és szövegtani vizsgálata. In *Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből*, szerk. Rác Endre–Szathmári István. 164–202. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Piskolti Barbara. 2011. Nyelvtani viszonyok a neten. *E-nyelv.hu* <http://www.e-nyelv.hu/2011-05-02/nyelvtani-viszonyok-a-neten/> (2019. febr. 8.)
- Schirm Anita. 2013. A humor szerepe a nyelvészet oktatásában. In *Sokszínű humor*, szerk. Vargha Katalin–T. Litovkina Anna–Barta Zsuzsanna. 50–58. Budapest: Tinta Könyvkiadó–ELTE Bölcsészettudományi Kar–Magyar Szemiotikai Társaság.
- Slegg, Jennifer. 2014. What Marketers Can Learn From These Hashtags Fails. The SEM Post. <http://www.thesempost.com/marketers-can-learn-hashtags-fails/> (2019. febr. 8.)
- Szerdi Ilona. 2016. A neologizmusok tanításának problémái és lehetőségei a szlovákiai magyar anyanyelvoktatásban. In *Empirikus kutatások az oktatásban és a pedagógusképzésben*, szerk. Tóth Péter–Makó Ferenc–Varga Anikó. 429–447. Budapest: Óbudai Egyetem TMPK.
- Szerdi Ilona. 2017a. Helyesírás-tanítás digitális szövegekkel. In *A tankönyvkutatás szakmai, módszertani kérdései. A Variológiai kutatócsoport 7. nemzetközi tankönyvkutató szimpóziumának tanulmányai*, szerk. Lőrincz Julianna–Simon Szabolcs. 151–166. Komárom: Selye János Egyetem.
- Szerdi Ilona. 2017b. A lexikális jelentésviszonyok élményközpontú tanítása multimediális szövegekkel. *Jelentés és nyelvhasználat* (4): 101–118. DOI: 10.14232/JENY.2017.1.7
- Szerdi Ilona. 2018a. Szófajtnai gyakorlatok netnyelvi példákkal. In *A magyar mint anyanyelv, kisebbségi és idegen nyelv oktatási kérdései és oktatási segédletei. A Variológiai Kutatócsoport 8. nemzetközi tankönyvkutató szimpóziumának tanulmá-*

- nyai, szerk. Lőrincz Gábor–Lőrincz Julianna–Simon Szabolcs. 238–248. Komárom: Selye János Egyetem.
- Szerdi Ilona. 2018b. Új lehetőségek a frazémák tanításában. In *Humorstílusok és -stratégiák*, szerk. Nemesi Attila László–Tóthné Litovkina Anna–Barta Zsuzsanna. 303–311. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Uzonyi Kiss Judit–Csicsay Károly. 2012. *Magyar nyelv. Tankönyv a gimnáziumok és a szakközépiskolák 3. osztálya számára*. Bratislava: TERRA.
- Veszelszki Ágnes. 2008. Egy beszélt nyelvi jellemző: a témaismétlő szerkezet csevegésszövegekben. *Magyar Nyelvőr* (132): 235–244.
- Veszelszki Ágnes. 2016a. A hashtag mint új frazeologizmus. In *A nyelvi pragmatika kérdései szinkrón és diakrón megközelítésben*, szerk. Bárdosi Vilmos. 147–158. Budapest: Modern Filológiai Társaság–Tinta Könyvkiadó.
- Veszelszki Ágnes. 2016b. A netnyelvészet terminológiai és kronológiai áttekintése. In *Jelentés a magyar nyelvről 2010–2015*, szerk. Balázs Géza. 56–73. Budapest: IKU–Inter Nonprofit Kft.
- Veszelszki Ágnes. 2017. *Netnyelvészet. Bevezetés az internet nyelvhasználatába*. Budapest: L'Harmattan.
- W1 = *Napi helyesírási szösszenetek* Facebook-oldal. <https://goo.gl/MaUjuS> (2017. júl. 22.)
- W2 = *Vzdelávaci štandard z maďarského jazyka a literatúry pre nižšie stredné vzdelávanie*. http://www.statpedu.sk/files/articles/dokumenty/inovovany-statny-vzdelavaci-program/mjl_nsv_2014.pdf (2017. nov. 4.)
- W3 = *Vzdelávaci štandard učebné hľadisko maďarský jazyk a literatúra pre gymnáziá so štvorročným vzdelávacím programom*. http://www.statpedu.sk/files/articles/dokumenty/inovovany-statny-vzdelavaci-program/maďarsky_jazyk_a_literatura_g_4_r.pdf (2017. nov. 4.)
- Zimányi Árpád. 2011. *Nyelvtani viszonyok a neten. Előadás a Gutenberg-galaxistól a Google-galaxisig című előadás-sorozatban*. 2011. 4. 27. Budapest: ELTE.

THE EFFECTIVE USE OF INTERNET LANGUAGE IN HUNGARIAN LESSONS

Internet communication is a crucial part of the students' everyday life. Therefore, reflecting on the linguistic features of the Internet language can be an exciting venture into Hungarian language teaching. This way, we can motivate students to acquire linguistic knowledge of their mother tongue, and help them to overcome learning disabilities. This study offers suggestions for completing teaching material from morphology, syntax and textology.

Keywords: internet language use, morphology, syntax, textology, Hungarian language teaching

PRILOZI ZA KORIŠĆENJE INTERNETA PRI NASTAVI MAĐARSKOG JEZIKA

Komunikacija putem interneta predstavlja sastavni deo svakodnevice učenika. Iz tog razloga se refleksija na karakteristike jezika koji se širi internetom čini veoma uzbudljivim poduhvatom. Upotreba interneta može da motiviše učenike prilikom usvajanja gramatičkih znanja o maternjem jeziku, a može i da pomogne pri savladavanju teškoća u učenju. Ovaj rad sadrži predloge za dopunsko gradivo pri usvajanju znanja iz morfologije, sintakse i tekstualne lingvistike.

Ključne reči: jezik interneta, morfologija, sintaksa, tekst-lingvistika, nastava maternjeg jezika

A kézirat leadásának ideje: 2019. ápr. 1.

Közlésre elfogadva: 2019. máj. 10.

ÚTMUTATÓ

a kéziratok formai kialakításához

Kérjük a *Hungarológiai Közlemények* szerzőit, hogy kéziratuk kialakításakor és benyújtásakor az alábbi elvekhez tartsák magukat:

- A folyóirat magyar nyelvű irodalomtörténeti és -elméleti, nyelvészeti, néprajzi, művelődéstörténeti, kapcsolattörténeti szövegeket közöl.
- A folyóiratban nem jelentethető meg másutt már publikált szöveg, sem más folyóiratokban, kiadványokban hasonló cím alatt megjelent szöveg módosított változata.
- Az a szöveg jelentethető meg, amely legalább két anonim pozitív recenziót (lektori véleményt) kapott (a recenzenseket/lektorokat a szerkesztőség bízta meg). Egy pozitív és egy negatív vélemény esetén a szerkesztőség harmadik véleményét is kér.
- Ha a tudományos munka projektumi kutatás keretében készült, a szöveg első oldalának alján, lapalji jegyzetben fel kell tüntetni a projektumi kutatást támogató intézmény teljes hivatalos megnevezését és a projektum számát.
- Tudományos tanácskozáson elhangzott szöveg esetében úgyszintén a szöveg első oldalának alján, lapalji jegyzet formájában fel kell tüntetni a tanácskozás címét, az ezt szervező intézmény megnevezését, székhelyét, valamint a tanácskozás megtartásának színhelyét és időpontját.
- Kíváncos, hogy a szöveg címében kulcsfogalmak szerepeljenek. Ha a cím ilyen fogalmakat nem tartalmaz, tanácsos alcímbe pontosítani a szöveg tárgyát.
- A szöveget rövid (800–1000 leütésnyi) tartalmi összefoglaló (absztrakt) vezeti be, amely kitér a kutatás tárgyára és módszerére, kitűzött céljára és eredményére is.
- Az absztraktot kulcsszavak egészítik ki (legfeljebb 5). Ajánlatos gyakran használt, nemzetközileg ismert fogalmakat feltüntetni.
- A tanulmány főszövegének maximális terjedelme 30 000 leütés, szóközökkel.
- A hivatkozásokat nem lábjegyzetek formájában, hanem a főszövegben kérjük jelölni.
- A szöveghez tartozhatnak lapalji jegyzetek, ezek azonban nem helyettesítik az irodalomjegyzéket.
- A tanulmányok szövegét elektronikus formában (Word, Times New Roman betűtípus) kérjük a főszerkesztő (eva.toldi@ff.uns.ac.rs) vagy a szerkesztőség (hungar@ff.uns.ac.rs) elektronikus postacímére eljuttatni.
- A tanulmányok szerzőit arra kérjük, e-mailjükben írják meg az őket foglalkoztató intézmény nevét és postacímét is (magyarul, szerbül és angolul).

*

Részletes szerkesztési utasítások:

Az egész szöveget egységesen 12 pontos betűnagysággal, Times New Roman betűtípussal, 1-es („szimpla”) sorközzel kérjük írni.

A kézirat elején az alábbi adatok feltüntetése szükséges:

Hungarológiai Közlemények év/szám. Bölcsészettudományi Kar, Újvidék
Papers of Hungarian Studies év/szám. Faculty of Philosophy, Novi Sad

A szerző VEZETÉKNEVE és keresztnéve (rang nélkül, a vezetéknév verzál betűvel)

A szerzőt foglalkoztató intézmény neve

Székhelye (vagy a szerző lakcíme)

A szerző elektronikus elérhetősége

Pl.:

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar

Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék

Újvidék, Szerbia

xxxxx@yyyyyyy

A SZÖVEG CÍME (verzál)

Ha van: *A szöveg alcíme* (kurzív)

Rövid tartalmi összefoglaló (absztrakt), tompán (behúzás nélkül), egy bekezdés.

Kulcsszavak: legfeljebb 5.

A dolgozat főszövege: 12-es betűnagyság, normál, 1-es – „szimpla” – sorköz.

A szövegben (a lapalji jegyzetekben is) pontosan kell jelölni a kis- és nagyköjtőjeleket, illetve a gondolatjeleket (l.: egy-egy; 1914–1918; a regény – minden más vonatkozásban – megfelelni igyekszik...).

Az új bekezdéseket sorvégi „enterrel” hozzuk létre, a behúzásokat pedig az Eszközök menü Formátum, Bekezdés, Első sor paranccsal. Kérjük a tabulátorok és a sor eleji szóközök mellőzését.

A négysorosnál hosszabb idézeteket egy sorral leválasztva, idézőjel nélkül, bal oldali 2 cm-es behúzással, új bekezdés nélkül (tompán) kérjük jelölni (kizárólag a Kezdőlap, Bekezdés, Behúzás, Bal parancssor alkalmazásával).

A közcímek (középre zárva, 12-es nagyság, kurzív)

(*számozás nélkül*) A művek címe, valamint a kiemelések dőlt (kurzív) betűvel írandók. A közcímek alatt egyéb alcímek is sorakozhatnak, középre zárva, kurzívval, a bekezdés betűnagyságával (12-es).

A címekhez és kiemelésekhez járuló toldalékokat közvetlenül a cím, illetve a kiemelés után kell írni normál szedéssel (a *Bánk bámmal*, ebben a *dalban*...). A szerzői kiemelések jelölése zárójelben történik (kiemelés tőlem – X. Y.).

A hivatkozás módja:

Az idézetek lelőhelyét magában a főszövegben jelöljük. Lábjegyzetben kommentárt, főszöveghez társuló megjegyzéseket közölhetünk a szövegszerkesztő program Hivatkozás, Lábjegyzet beszúrása parancssor alkalmazásával.

Minden idézett szövegnek meg kell jelennie a szöveg végére illesztett *Irodalomban*. Az *Irodalom* nem bibliográfiát közöl, hanem csak azokat a műveket tünteti fel betűrendben, amelyekre a szövegben hivatkozott a szerző. Nem magyar szerző esetében a vezetéknévvel kezdődő követi, majd a szerző teljes utónevét kiírjuk.

Az irodalomjegyzék létrehozása és a szövegbeli hivatkozás a következőképpen történik:

Könyv

Egyszerűs:

Tverdota György. 2010. *Zord bűnös vagyok, azt hiszem: József Attila kései költésze*. Pécs: Pro Pannonia.

(Tverdota 2010), idézetet követően: (Tverdota 2010, 55)

Két- vagy többszerzős:

Tolnai Ottó–Domonkos István. 1968. *Valóban mi lesz velünk*. Újvidék: Forum.
(Tolnai–Domonkos 1968, 12–13)

Négy vagy annál több szerző esetén az *Irodalomban* minden szerzőt, a főszövegben azonban csak az elsőt tüntetjük fel:

Hoppál Mihály–Jankovics Marcell–Nagy András–Szemadám György. 2000. *Jelképtár*. Budapest: Helikon Kiadó.

(Hoppál et al. 2000, 42)

Kötetszerkesztés:

Horváth Imre–Thomka Beáta vál. és szerk. 2010. *Narratívák 8: Narratív teológia*. Budapest: Kijárat Kiadó.

(Horváth–Thomka 2010, 58–59)

Könyvfejezet:

Szegedy-Maszák Mihály. 1998. Fordítás és kánon. In *Irodalmi kánonok*. 47–70. Debrecen: Csokonai Kiadó.

(Szegedy-Maszák 1998, 48)

Ricoeur, Paul. 1999. Emlékezet – felejtés – történelem. Ford. Rózsahegyi Edit. In *Narratívák 3: A kultúra narratívái*, szerk. és a szövegeket gondozta Thomka Beáta. 51–68. Budapest: Kijárat Kiadó.

(Ricoeur 1999, 54)

Fordításban megjelent mű:

García Márquez, Gábor. 1990. *Szerelem a kolera idején*. Ford. Székács Vera. Budapest: Magvető.

(García Márquez 1990, 77)

Elektronikus könyv:

Dragomán György. 2014. *Máglya*. Budapest: Magvető. Epub.

(Dragomán 2014)

Interneten elérhető publikáció esetében zárójelben az utolsó megtekintés dátumát kérjük feltüntetni:

Krúdy Gyula. 1967. *Régi pesti históriák: Színes írások*. Budapest: Magvető. <http://mek.oszk.hu/00800/00869> (2015. jún. 9.)

(Krúdy 1967)

Cikkek, tanulmányok

Folyóirat (a folyóirat címe után az évfolyam következik):

Lengyel Zsolt. 2014. Szóasszociációs vizsgálatok. *Hungarológiai Közlemények* 45 (4): 1–12.

(Lengyel 2014, 10)

Lap:

Fenyvesi Ottó. 2015. Modern folklór. *Magyar Szó – Kilátó*, jan. 24–25. 24.

(Fenyvesi 2015, 24)

Interneten elérhető lap vagy folyóirat:

Szemere Katalin. 2015. Hörpölték a kultúrát. *Népszabadság*, jún. 8. <http://nol.hu/kultura/haraphato-eneklesi-vagy-1538629> (2015. jún. 9.)

(Szemere 2015)

Elektronikus publikáció:

Keresztesi József. 2014. Kilépés a múzeumból. *Litera* <http://www.litera.hu/hirek/peterfy-a-kitomott-barbar> (2015. jún. 9.)

(Keresztesi 2014)

Ha a cikknek DOI-száma van, kérjük azt is feltüntetni a hivatkozás végén.

A fenti jelölésmód érvényes a lábjegyzetekre is.

Idegen nyelvű kiadványokra való hivatkozáskor a bibliográfiai adatok élén a szerző családneve áll első helyen, utána vesszővel elválasztva következik utóneve (l.: Ricoeur, Paul). Nemcsak a mű címe, hanem a kiadó neve, illetve a kiadás helye is idegen nyelven írandó.

A hivatkozások létrehozása során az itt föl nem tüntetett esetekben a Chicago Manual of Style Autor-Date System rendszerét tekintjük irányadónak:

http://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide.html

A dolgozatot címmel ellátott angol, valamint szerb nyelvű rezümé és kulcsszavak zárják.

Kérjük a szerzőket, hogy kéziratuk beküldése előtt ellenőrizték szövegük helyesírását, nyelvhelyességét, a jelölések pontosságát és következetességét, a közcímek következetes alkalmazását, valamint korrigálják a betűhibákat. A nyelvileg-helyesírási gondozatlan kéziratokat, valamint azokat, amelyek nem tartják be az itt feltüntetett szerkesztői utasításokat, kénytelenek leszünk átdolgozásra javasolni.

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK
HUNGAROLOŠKA SAOPŠTENJA
PAPERS OF HUNGARIAN STUDIES

Szerkesztőség / Redakcija / Editorial Office

Filozofski fakultet, Odsek za hungarologiju

21000 Novi Sad, ul. dr Zorana Đinđića 2.

Tel.: (+381 21) 485 3878

e-mail: hungar@ff.uns.ac.rs

URL: <http://hungarologiaikozlemeneyk.ff.uns.ac.rs>

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása

A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

821.511.141+811.511.141

HUNGAROLÓGIAI Közlemények = Hungarološka saopštenja = Papers of Hungarian Studies : az újvidéki Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének folyóirata / főszerkesztő Toldi Éva. – 8. évf. 26/27. sz. (1976) – . – Novi Sad : Filozofski fakultet, 1976–

Háromhavonta. – A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei folytatása = ISSN 0350-1353.

Kiadása másik médiumon: Hungarológiai Közlemények (online) = ISSN 2406-3266

ISSN 0350-2430 = Hungarológiai Közlemények (Print)

COBISS.SR-ID 17698

Szerkesztőségi titkár / Sekretar redakcije / Editorial secretary: Szabó Laki Boglárka

Angol fordítás / Prevod na engleski / English translation: McConnell-Duff

Márta Szerb fordítás / Prevod na srpski / Serbian translation: Andrić Edit

Lektor-korrektor / Lektura i korektura / Proof-reader: Buzás Márta

A szerb szövegeket lektorálta / Lektor za srpski jezik /

Proof-reader for Serbianian Language: Ljiljana Ćuk

Fedőlapterv / Korice / Cover: Kapitány Attila

Műszaki előkészítés / Priprema za štampu / Layout: Dataprint

Példányszám / Tiraž / Copy: 200

Nyomda / Štampa / Print: Futura, Petrovaradin, 2019

ISSN 0350-2430

9 770350 243006